СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО–АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8’2025

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

https://doi.org/10.37634/efp.2025.8

Журнал включено до переліку <u>наукових фахових видань України</u>, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (*економічні науки*).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (*юридичні науки*).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (*облік та аудит*).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. ICV = 66,67

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

Суб’єкт у сфері друкованих медіа – ПРАТ «Аудиторська фірма «Аналітик», ідентифікатор медіа – R30-03327 згідно з Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.03.2024 (Протокол №11)

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик", Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

<u>Статті обов’язково проходять відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування</u>

Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 29.08.2025
Формат 60×84/8
Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: вул. Хрещатик, 44, м. Київ, 01001

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

© "Аналітик", 2025

© "Економіка. Фінанси. Право", 2025

Суб’єкт видавничої справи

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 8’2025

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

https://doi.org/10.37634/efp.2025.8

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus. ICV = 66,67

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Subject in the field of printed media – PJSC “Audit Firm “Analityk”, media identifier – R30-03327 according to the Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 21.03.2024 (Protocol No. 11)

Founders:

Audit firm "Analityk",
Vasyl Stefanyk Carpathian National University

The papers must pass

selection, internal and external review

Full or partial reprint of the materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 29.08.2025
Format 60×84/8
Publication – 250 copies

Address of the editorial office:

Khreshchatyk str., 44, Kyiv, 01001

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

© "Analityk", 2025

© "Economics. Finances. Law", 2025

The subject of publishing

Typography: LLC "International Business Center"

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор

Валентина Левченко, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Шеф-редактор

Володимир Головач, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник головного редактора

Тетяна Головач, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Учасники редколегії

Антон Бойко, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Олена Величко, к.е.н, доцент кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Анатолій Герасимович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Тетяна Гільорме, д.е.н., доцент, начальник відділу міжнародних проєктів, професор кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Україна)

Любомира Кіндрацька, д.е.н., професор, професор кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Ірина Криштопа, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Юрій Манцевич, д.е.н., доцент, вчений секретар, Державне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Олена Петрик, д.е.н., професор, завідувачка кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Петер Плавчин, доктор наук, проф. інж., ректор Академії Данубіус (Словацька Республіка)

Євгенія Полякова, к.е.н, доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес). Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка» (Україна)

Олена Потишняк, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Ольга Григорів, к.е.н., доцент кафедри, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна)

Юлія Слободяник, д.е.н., професор, професор кафедри аудиту, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Сергій Ткаченко, д.е.н, професор, ректор, Вищий навчальний заклад "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»"; академік Академії економічних наук України (Україна)

Віктор Тринчук, к.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, обліку та банківської справи, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Людмила Чижевська, д.е.н, професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Гульнара Балгімбекова, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казахстан)

Олександр Бригінець, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Віктор Василинчук, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ; Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Сергій Константінов, д.ю.н, професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Ігор Озерський, д.ю.н, професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Малгожата Скоржевська-Амберг, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Юрій Фрицький, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету «Україна»; Заслужений юрист України. Член Центральної виборчої комісії (Україна)

Комітет консультантів і мовних редакторів

Марі-Франс Кенуй-Казаль, доктор філософії з гуманітарних наук (Франція)

Леся Поповецька-Демченко (Україна-Франція) – відповідальний редактор

Анна Туманян (Україна) – випусковий редактор

EDITORIAL BOARD

Editors-in-chief

Valentyna Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Volodymyr Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analityk"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Tetiana Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Members of the editorial board

Anton Boiko, PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Olena Velychko, PhD in Economics, Associate Professor of International Finances department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anatolii Herasymovych, Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Tetiana Hilorme, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the department of international projects, Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

Liubomyra Kindratska, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Tax Management and Financial Monitoring, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Iryna Kryshtopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Yurii Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Olena Petryk, Doctor of Economics, Professor, Head of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Peter Plavcan, Dr.h.c., prof. Ing., Rector, Vysoka skola Danubius (Slovakia)

Yevheniia Poliakova, PhD in Economics, Associate Professor of Finances and Banking department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"» (Ukraine)

Olena Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Olha Hryhoriv, PhD in Economics, Associate Professor of department, Vasyl Stefanyk Carpathian National University (Ukraine)

Yuliia Slobodianyk, Doctor of Economics, Professor, Professor of the auditing department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Serhii Tkachenko, Doctor of Economics, Professor, Rector, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»; academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine (Ukraine)

Viktor Trynchuk, PhD in Economics, Professor, Head of Finance, Accounting and Banking department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine)

Liudmyla Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Oleksandr Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Viktor Vasylynchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Serhii Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Ihor Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Malgorzata Skorzewska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Yurii Frytskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University; Honored Lawyer of Ukraine, member of the Central Election Commission (Ukraine)

Committee of consultants and language editors

Marie-France Quenouille (Cazals), PhD in Human Science (France)

Lesia Popovetska-Demchenko (Ukraine-France) – Managing editor

Anna Tumanian (Ukraine) – Issue Editor

ЗМІСТ

БОБОШКО О.В. Визначення прибутку постійного представництва в умовах цифрової економіки: міжнародні підходи та український контекст …… 6

АЛЕКСІН Г.О., НАГОРНИЙ Є.О., СТАЩУК Д.М. Дью Діліджанс повоєнного відновлення: міркування корпоративних фінансів ……... 13

ВІННИК М.О. Проведення заходів правоохоронними органами з виявлення грошей, цінностей та іншого майна на стадії вчинення кримінальних правопорушень …… 18

ТРОСТЯНСЬКА К.М. Оцінювання адаптаційної спроможності бізнес-моделей підприємств у динамічному середовищі …….. 25

МЕТІЛЬ Т.К., МЕТІЛЬ А.С. Мотиваційний менеджмент: економічні та правові аспекти …… 29

ЯРОВЕНКО Т.С., СЕМЕНЧА І.Є., КУРЯЧА Н.В., ГОРДЄЄВА-ГЕРАСИМОВА Л.Ю. Особливості створення та розвитку інтелектуального бізнесу у соціальних мережах …… 32

ВОЙТЮК Т.Р. Критерії розмежування відмови від виконання правового обов'язку та бездіяльності … 36

КИРИЧЕНКО К.О. Від технології до норми: потреба у визначенні штучного інтелекту в українському праві …… 40

RIABYKH N. Unlawful appropriation of vehicles as a factor in criminal offenses in the sphere of road traffic (Незаконне переміщення транспортних засобів як чинник кримінальних правопорушень у сфері дорожнього руху) …… 44

CONTENTS

O. BOBOSHKO. Attribution of profit to a permanent establishment in the digital economy: international approaches and the Ukrainian context …… 6

H. ALEKSIN, Y. NAHORNYI, D. STASHCHUK. Post-war recovery due diligence: corporate finance perspective …….. 13

M. VINNYK. Carrying out measures by law enforcement agencies to identify money, valuables and other property at the stage of committing criminal offenses …… 18

K. TROSTIANSKA. Assessment of the adaptive capacity of enterprise business models in a dynamic environment …… 25

T. METIL, A. METIL. Motivational management: economic and legal aspects ……. 29

T. YAROVENKO, I. SEMENCHA, N. KURIACHA, L. HORDIEIEVA-HERASYMOVA. Features of creating and developing intellectual business in social networks …… 32

T. VOITIUK. Criteria for differentiating refusal to fulfill a legal duty and inaction …… 36

K. KYRYCHENKO. From technology to norm: the need for defining artificial intelligence in Ukrainian law ….. 40

N. RIABYKH. Unlawful appropriation of vehicles as a factor in criminal offenses in the sphere of road traffic … 44

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.1
УДК 336.226.322:004.738.5

Олександр Владиславович ***БОБОШКО***
аспірант, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-3467-8991

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИБУТКУ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті комплексно досліджено проблему визначення прибутку постійного представництва (ПП) нерезидента в умовах цифрової трансформації економіки. Виявлено трансформацію концепції ПП у міжнародному податковому праві, що зумовлено поширенням цифрових бізнес-моделей, в яких фізична присутність на території юрисдикції більше не є визначальним чинником для оподаткування. Проаналізовано ключові положення Плану дій BEPS, зокрема Action 7, з розширення ознак ПП шляхом впровадження критеріїв агентської діяльності, антифрагментації та уточнення ролі допоміжних функцій. Особливу увагу приділено концепції значної економічної присутності (Significant Economic Presence, SEP), що дає змогу юрисдикціям оподатковувати цифрові компанії без фізичної присутності на основі обсягів цифрової взаємодії, кількості користувачів та збору персональних даних. Обґрунтовано необхідність імплементації критеріїв SEP в українське законодавство, вдосконалення методології атрибуції прибутку на основі аналізу функцій, активів і ризиків (FAR-аналіз), а також запровадження перехідного цифрового податку (DST) до приєднання до багатосторонніх міжнародних угод.

Ключові слова: *постійне представництво, цифрова економіка, значна економічна присутність, BEPS, GloBE, Pillar One, Pillar Two, трансфертне ціноутворення, цифровий податок, економічна присутність, оподаткування нерезидентів, податковий суверенітет*

ВСТУП

Світова економіка стрімко трансформується під впливом цифрових технологій, що зумовлює потребу переосмислення традиційних концепцій міжнародного оподаткування. Одним з ключових інститутів податкового права, що вимагає оновлення в умовах цифровізації, є інститут постійного представництва (ПП). У класичному розумінні ПП визначається як фізична присутність нерезидента на території іншої держави, що дає змогу національним податковим органам оподатковувати частину його прибутку. Проте за умов, коли економічна діяльність дедалі більше переміщується у віртуальний простір, фізична присутність перестає бути необхідною для створення значної економічної присутності.

Ініціатива BEPS (Base Erosion and Profit Shifting), започаткована Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), передбачила низку кроків для протидії ухиленню від оподаткування у глобальному масштабі. Зокрема, Action 7 BEPS спрямовано на запобігання штучному уникненню статусу ПП, зокрема шляхом обмеження агентських схем і фрагментації діяльності. Продовженням цієї ініціативи стало впровадження концепції GloBE (Global Anti-Base Erosion) в межах Pillar Two, що забезпечує глобальний мінімальний рівень корпоративного оподаткування.

Паралельно з цими глобальними реформами деякі держави, зокрема Індія, Кенія, Колумбія, почали самостійно розробляти концепції значної економічної присутності (Significant Economic Presence, SEP) як підстави для визнання ПП у випадках цифрової активності нерезидентів. Такий підхід дає змогу оподатковувати прибуток компаній, що активно працюють на внутрішньому ринку через онлайн-сервіси, без фізичної присутності.

Для України, яка дедалі більше інтегрується у світову цифрову економіку, питання адекватного оподаткування транснаціональних цифрових гравців набуває особливого значення. В умовах значного дефіциту бюджету та зростання популярності електронних послуг необхідно сформувати ефективну модель визначення прибутку ПП в цифровому середовищі. Це потребує одночасного урахування міжнародних тенденцій, правових зобов'язань за міжнародними договорами та реалій української економіки.

МЕТА роботи – дослідити комплексний аналіз сучасних міжнародних підходів до визначення прибутку ПП нерезидента в умовах цифрової економіки, зокрема крізь призму концепцій BEPS, SEP та GloBE. Дослідження спрямоване на:

– виявлення ключових трансформацій у визначенні ПП, що зумовлені цифровізацією господарської діяльності;

– порівняння підходів, застосовуваних у практиці ОЕСР та окремих юрисдикцій (Індії, Кенії, Великої Британії, ЄС тощо);

– оцінювання українського правового регулювання у контексті відповідності сучасним глобальним податковим тенденціям;

– формулювання пропозицій з вдосконалення податкового законодавства України з метою ефективного оподаткування прибутків цифрових гравців.

Досягнення цієї мети дасть змогу підвищити фіскальну ефективність, усунути прогалини в оподаткуванні та сприяти гармонізації національного податкового права з міжнародними стандартами.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціально-правових методів, застосування яких дало змогу досягти цілей і завдань наукової роботи. Зокрема, застосовано:

– порівняльно-правовий метод для аналізу підходів до визначення ПП у податкових системах різних країн (Індії, Кенії, Великої Британії, Канади, США) та порівняння їх з положеннями Податкового кодексу України (ПКУ);

– системний аналіз для узагальнення результатів імплементації концепцій BEPS та SEP у міжнародному контексті;

– формально-юридичний метод для тлумачення норм міжнародних договорів, актів ОЕСР, а також українського податкового законодавства;

 © О.В. БОБОШКО, 2025

– функціональний підхід для оцінювання ролі й значення нових критеріїв, таких як цифрова присутність, у визначенні податкового статусу компаній;

– емпіричний аналіз на основі практичних кейсів, бюджетних втрат і моделей податкових надходжень, прогнозованих у міжнародних звітах (OECD, PwC, KPMG).

Джерельну базу склали:

– міжнародні акти (OECD Model Tax Convention, BEPS Action Plans, GloBE Framework);

– законодавчі акти України (ПКУ, Закон № 466-IX);

– аналітичні звіти міжнародних консалтингових фірм (PwC, KPMG, Deloitte);

– наукові публікації українських і зарубіжних дослідників;

– статистичні та фіскальні дані про доходи цифрових компаній у світі та Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

1. Еволюція та атрибуція прибутку постійного представництва: BEPS Action 7

Традиційне визначення ПП у міжнародному податковому праві базувалося на *модельній конвенції ОЕСР*, відповідно до якої ПП виникає в разі наявності фіксованого місця ведення діяльності. Проте стрімкий розвиток *цифрових бізнес-моделей* поставив під сумнів ефективність такого критерію. Підприємства можуть генерувати значні доходи на ринках юрисдикцій, в яких вони не мають фізичної присутності – це створює *«податкову прірву»* між місцем фактичного отримання прибутку й юрисдикцією його оподаткування.

З цією метою ОЕСР у рамках Плану дій у BEPS розроблено **Action 7** – крок, що спрямовано на боротьбу зі штучним уникненням статусу ПП. Документом передбачено *розширення переліку критеріїв*, за яких діяльність нерезидента може бути визнана ПП, навіть без фіксованого офісу або складу.

Нові підходи до визначення ПП:

– **Агентське ПП**: навіть за відсутності формальних повноважень на укладення договорів особа може вважатися представником, якщо фактично веде перемовини та забезпечує постачання. Наприклад, *іноземна платформа, яка працює через українське агентство або маркетингову компанію,* може бути визнана такою, що має ПП.

– **Антифрагментаційне правило**: виключення зі статусу ПП не застосовується, якщо нерезидент фрагментує діяльність (розподіляє допоміжні функції між кількома афілійованими структурами), аби уникнути податкової присутності. Це актуально для *логістичних схем і e-commerce*, де склад, маркетинг і доставка формально виконуються різними підрозділами.

– **Допоміжна діяльність**: діяльність, яка має «допоміжний» характер (наприклад, лише зберігання товарів), перестає бути безумовною підставою для уникнення ПП, якщо вона є *фактичною частиною основної бізнес-моделі.*

Атрибуція прибутку: підхід ОЕСР

У 2018 р. в ОЕСР розроблено додаткові настанови до Action 7 про *атрибуції прибутку ПП*. Ключовим інструментом стала модель *FAR-аналізу* (functions, assets, risks):

– **Функції**, що виконуються ПП, визначають обсяг створеної доданої вартості;

– **Активи**, зокрема нематеріальні (інтелектуальні права, дані, алгоритми), має бути враховано у розподілі прибутку;

– **Ризики**, пов'язані з маркетингом, ціноутворенням, контрактами, визначають ступінь економічної участі ПП у створенні доходу.

Приклад з практики

Онлайн-ритейлер, зареєстрований у Сінгапурі, постачає товари українським споживачам через інтерфейс українською мовою, таргетує рекламу через місцевих інфлюенсерів і має склад у Львівській області. Навіть без формальної реєстрації бізнесу в Україні таку компанію може бути визнано як таку, що має ПП, з відповідною атрибуцією прибутку через FAR-аналіз.

Міжнародна практика

– **Німеччина**: налагодила процедури обміну даними з онлайн-маркетплейсами для виявлення ПП;

– **Австралія**: проводить аудит цифрових гравців через спеціальні підрозділи АТО;

– **Індія**: інколи визнає ПП на основі фактичної економічної активності незалежно від наявності договору або філії.

2. Significant Economic Presence (SEP) як ключовий інструмент цифрового оподаткування

У відповідь на недоліки традиційної концепції ПП деякі держави почали розвивати нову доктрину *значної економічної присутності (Significant Economic Presence, SEP)*. На відміну від класичної моделі, SEP передбачає, що *цифрова взаємодія з ринком певної юрисдикції може сама собою створювати податковий обов'язок*, незалежно від фізичної присутності.

SEP означає, що якщо компанія нерезидента:

– отримує *доходи з цифрових джерел* в юрисдикції;

– має *значну кількість користувачів або взаємодій* з ринком (відвідування сайту, завантаження додатків, реєстрації);

– *збирає або використовує дані* резидентів;

– вона визнається такою, що має постійну податкову присутність в цій юрисдикції.

Приклади міжнародної імплементації SEP

– **Індія** (з 2018 р.): SEP застосовується до компаній, які мають понад *INR 20 мільйонів доходу* (~240 тис. USD) або понад *300 000 користувачів* в Індії. Така активність вважається достатньою для визнання ПП та оподаткування відповідної частини прибутку.

– **Кенія** (з 2021 р.): встановлено *Digital Service Tax* (DST) у розмірі *1.5% валового доходу* для нерезидентів з цифровими послугами. SEP не залежить від юридичної реєстрації в Кенії.

– **Колумбія** пропонує модифікований підхід до SEP – оцінювання ведеться за *кількістю транзакцій, IP-активністю та рекламою*, орієнтованою на внутрішній ринок.

– **Італія**, **Іспанія**, **Франція** хоча формально не закріпили SEP, реалізують *аналогічні механізми через DST*, визнаючи цифрову присутність як податкову підставу.

Незважаючи на інноваційність, модель SEP супроводжується юридичними та практичними труднощами:

– **Відсутність міжнародного консенсусу**: SEP суперечить традиційним договорам про уникнення подвійного оподаткування, що базуються на фізичній при-

сутності.

– **Ризик подвійного оподаткування**: якщо одна юрисдикція визнає SEP, а інша – ні, виникає конфлікт податкових зобов'язань.

– **Труднощі в адмініструванні**: збір даних про кількість користувачів, IP-локації та взаємодії потребує високотехнологічного податкового моніторингу.

– **Оцінювання вартості даних**: в SEP-аналізі часто враховується використання персональних даних, однак міжнародні стандарти оцінювання нематеріальних активів залишаються недостатньо усталеними.

Для країн з обмеженим доступом до багатонаціональних цифрових корпорацій (як-от Україна, Кенія, В'єтнам) SEP стає *ключовим засобом захисту податкового суверенітету*. Ця модель дає змогу оподатковувати не тільки техгігантів, а й маркетплейси, стримінгові сервіси, ігрові платформи та рекламні мережі, які генерують значну економічну присутність у країні без реєстрації.

3. Інтеграція SEP з BEPS/GloBE: шлях до балансу глобальної податкової системи

У відповідь на фрагментарне застосування концепцій SEP та DST (Digital Services Tax), що зумовлює загрозу *податкової дестабілізації та торговельних суперечок*, ОЕСР і країни G20 розробили компромісну двопілларну модель, покликану забезпечити *глобальну узгодженість цифрового оподаткування*.

Pillar One передбачає перегляд правил розподілу податкових прав між країнами, в яких компанія генерує дохід, і країнами, де вона має фізичну присутність. Замість традиційної концепції ПП Pillar One вводить поняття **Amount A** – частина надприбутку, яку необхідно перерозподілити на користь юрисдикцій споживання.

Ключові риси Pillar One:

– застосовується до *найбільших MNEs* (річний глобальний дохід > €20 млрд);

– *незалежно від наявності фізичної присутності*;

– новий nexus-тест: компанію має бути оподатковано, якщо перевищено поріг доходу в країні (€1 млн або €250 тис. для країн з ВВП < €40 млрд).

Це фактично інституціалізує SEP на глобальному рівні, даючи країнам змогу отримувати податкові надходження з цифрових гігантів на основі *економічної взаємодії з ринком*, а не лише фізичної присутності.

Pillar Two запроваджує механізм *глобального мінімального податку на прибуток корпорацій* у розмірі *15%*, щоб обмежити стимул до переміщення прибутків у низькоподаткові юрисдикції.

Механізми:

– **Income Inclusion Rule (IIR)**: головна компанія сплачує додатковий податок, якщо дочірня структура сплатила менше ніж 15%.

– **Undertaxed Payment Rule (UTPR)**: країни можуть запровадити додаткове оподаткування трансакцій, що призвели до недоотримання податку.

– **Subject to Tax Rule (STTR)** дає країнам джерела право оподатковувати певні платежі, якщо вони не оподатковуються за кордоном.

Модель SEP, з одного боку, надає суверенітет країнам-реципієнтам цифрових послуг, але може порушувати договори про уникнення подвійного оподаткування. Натомість Pillars пропонують *уніфіковану, багатосторонню модель*, яка мінімізує конфлікти та гарантує розподіл прибутку на основі *економічного сліду*, а не лише юридичної присутності.

Тому стратегія для більшості країн полягає у *поетапній інтеграції*:

– впровадження національного SEP або DST як тимчасового заходу;

– приєднання до Многосторонньої конвенції Pillar One (Multilateral Convention on Amount A);

– гармонізація правил трансфертного ціноутворення відповідно до BEPS Action 7 та GloBE.

Інтеграція SEP із глобальними підходами дає змогу:

– уникнути *подвійного оподаткування*;

– підвищити *прозорість та передбачуваність для бізнесу*;

– забезпечити *справедливий розподіл прибутку* між розвиненими та країнами, що розвиваються.

Водночас країни мають *обережно балансувати* між участю в міжнародних ініціативах і захистом власного податкового суверенітету.

4. Кроки для України: вироблення детальної дорожньої карти впровадження цифрового оподаткування

Україна опинилася перед необхідністю модернізації підходів до оподаткування в умовах цифрової трансформації економіки. Попри спроби адаптації законодавства (наприклад, Закон № 466-IX, що частково впроваджує BEPS), нині національна система оподаткування *не охоплює належним чином діяльність транснаціональних цифрових гравців*. Відсутність регулювання SEP, недосконаліть правил атрибуції прибутку та слабкий контроль за транскордонними операціями призводять до *втрати значного податкового потенціалу.*

За оцінками аналітиків, щорічні *втрати бюджету України від неоподаткованих цифрових послуг* нерезидентів можуть сягати:

– **до 7–10 млрд грн** ($200–250 млн) на рік від реклами, e-commerce, стримінгових платформ;

– понад **$300 млн** потенційного надходження через невраховану цифрову присутність техгігантів;

– **неповні податкові декларації** ФОПів, що фактично є агентами нерезидентів (партнерські схеми).

Ключові кроки дорожньої карти:

1. Запровадження критеріїв SEP в українське законодавство. Законодавче визначення SEP може включати такі критерії:

– дохід > **€1 млн** з території України за рік;

– **100 000 активних користувачів** з території України;

– здійснення **таргетованої реклами**, оброблення персональних даних громадян, використання домену *.ua*.

Це дасть змогу визнати ПП без фізичної присутності та оподатковувати відповідну частину прибутку.

2. Вдосконалення атрибуції прибутку відповідно до методології ОЕСР. Необхідно імплементувати повноцінний **FAR-аналіз** (functions, assets, risks) на рівні ПКУ з урахуванням нематеріальних активів та маркетингової активності.

3. Перехідне впровадження Digital Services Tax (DST). До моменту приєднання до Pillar One/Two – доцільним є запровадження *цифрового податку на послуги нерезидентів:*

– ставка: *3–4% від доходу* з джерел в Україні;

– об'єкт: реклама, хмарні сервіси, маркетплейси,

онлайн-розваги;

– суб'єкти: нерезиденти без ПП, які перевищують поріг SEP.

4. Приєднання до Многосторонньої конвенції Pillar One (MLC Amount A). Україна має розглянути можливість приєднання до міжнародного інструменту перерозподілу податкових прав.

5. Адміністрування та контроль:

– створення *єдиного реєстру нерезидентів, що надають цифрові послуги* в Україні;

– обов'язкова *реєстрація в податковій* або через платіжні системи;

– запровадження *алгоритмів автоматичного контролю* (аналітика платіжних систем, трафіку, реклами);

– посилення співпраці з платформами Meta, Google, Amazon, Apple.

У ході дослідження досягнуто таких науково обґрунтованих результатів:

1. **Виявлено трансформацію концепції ПП** в умовах цифрової економіки: підхід, що базується на фізичній присутності, більше не забезпечує ефективного оподаткування прибутків цифрових компаній, що здійснюють господарську діяльність у формі електронної взаємодії.

2. **Проаналізовано механізми BEPS Action 7**, які розширюють визначення ПП шляхом запровадження критеріїв агентської діяльності, антифрагментації та зміни підходів до "допоміжних функцій", що дозволяє національним юрисдикціям ідентифікувати приховану присутність транснаціональних корпорацій.

3. **Систематизовано підходи до SEP** як національного механізму визначення ПП за ознаками цифрової активності (Індія, Кенія, Колумбія), а також виявлено їх ефективність як інструменту податкового суверенітету країн, що розвиваються.

4. **Обґрунтовано необхідність узгодження SEP із глобальними ініціативами Pillar One та GloBE**, зокрема у контексті нових правил перерозподілу податкових прав (Amount A) та впровадження мінімального податку (15%) для багатонаціональних компаній.

5. **Запропоновано дорожню карту для України**, якою передбачено:

– законодавче визначення SEP з чіткими порогами доходу та цифрової взаємодії;

– впровадження перехідного Digital Services Tax;

– вдосконалення атрибуції прибутку згідно з підходом FAR;

– створення реєстрів цифрових гравців та систем адміністрування;

– приєднання до багатосторонніх конвенцій Pillar One/Two.

ВИСНОВКИ

Цифровізація економіки зруйнувала традиційні межі оподаткування, поставивши під сумнів ефективність класичної концепції ПП, заснованої на фізичній присутності. Дослідження показало, що такі ініціативи, як *BEPS Action 7, GloBE* (Pillar Two) та концепція *значної економічної присутності (SEP)*, стали відповіддю міжнародної спільноти на нові виклики цифрової епохи.

У дослідженні встановлено такі концептуальні положення:

Розширення підстав для визнання постійного представництва. Концепція агентського ПП та антифрагментаційні правила, закріплені в рекомендаціях ОЕСР в межах Плану дій BEPS, дають змогу визначати наявність ПП навіть за відсутності традиційних ознак фізичної присутності нерезидента в юрисдикції. Це відкриває нові можливості для оподаткування економічної діяльності, яка раніше залишалася поза фіскальним контролем.

*Модель значної цифрової присутності (SEP) як інструмент податкового суверенітету***.** Концепція SEP (Significant Economic Presence) розширює податкові можливості країн-реципієнтів шляхом переорієнтації фокусу з фізичної присутності на економічний вплив компаній у цифровому середовищі. Це дає змогу справедливо оподатковувати транснаціональні цифрові компанії, навіть за відсутності їхньої юридичної реєстрації чи офісів у відповідній державі.

*Роль ініціатив Pillar One і Pillar Two у глобальній трансформації оподаткування***.** Ініціатива Pillar One запроваджує нову парадигму міжнародного оподаткування, орієнтовану на перерозподіл прибутку великих цифрових корпорацій на користь ринкових юрисдикцій, в яких створюється вартість. Водночас Pillar Two гарантує запровадження глобального мінімального податкового рівня, спрямованого на зниження рівня податкової конкуренції між країнами.

Актуальність інтеграції України до глобальних податкових ініціатив. Україна має значний потенціал для адаптації підходів SEP та податків на цифрові послуги (DST), а також для активного долучення до багато сторонніх ініціатив ОЕСР. Впровадження таких механізмів дасть змогу не лише зміцнити національний податковий суверенітет, а й забезпечити справедливий розподіл податкових надходжень, адаптований до цифрової економіки.

У світлі глобальної конкуренції за податкові надходження Україні важливо діяти ***системно і стратегічно***: реформувати законодавство, підвищити прозорість, посилити контроль за цифровими трансакціями та приєднатися до глобальних податкових угод.

Список використаних джерел

1. OECD. Additional Guidance on the Attribution of Profits to a Permanent Establishment under BEPS Action 7. Paris, 2018. 38 p.
2. OECD. Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One and Pillar Two. Paris, 2020. 206 p.
3. PwC. Digital Services Taxes: International Developments and Implications. 2024. URL: https://www.pwc.com
4. KPMG. Global Taxation of the Digital Economy: A Multijurisdictional Review. 2023. 57 p.
5. CUTS International Geneva. The Global Debate on Taxation in the Digital Economy. Policy Brief. 2023. 10 p.
6. USTR. Section 301 Investigation: Report on India's Digital Services Tax. Office of the United States Trade Representative, 2021. 34 p.
7. Deloitte. Digital Taxation: The Global Shift Toward Market-Based Taxation. Deloitte Global Tax Center, 2022. 42 p.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків: Закон України № 466-IX від 16.01.2020 р. *Голос України*. 2020. № 20.
9. Податковий кодекс України: із змін. і допов. станом на 01.01.2024 р. Київ, 2024. 784 с.
10. Центр економічної стратегії. Хто платить цифровим гігантам в Україні? Аналітична записка. Київ, 2023. 12 с.
11. CSIS. Digital Will Drive Ukraine's Modernization. Washington, D.C., 2023. 28 p.

12. UNCTAD. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. Geneva, 2015. 252 p.

References

1. OECD. Additional Guidance on the Attribution of Profits to a Permanent Establishment under BEPS Action 7. Paris, 2018. 38 p.
2. OECD. Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One and Pillar Two. Paris, 2020. 206 p.
3. PwC. Digital Services Taxes: International Developments and Implications. 2024. URL: https://www.pwc.com
4. KPMG. Global Taxation of the Digital Economy: A Multijurisdictional Review. 2023. 57 p.
5. CUTS International Geneva. The Global Debate on Taxation in the Digital Economy. Policy Brief. 2023. 10 p.
6. USTR. Section 301 Investigation: Report on India's Digital Services Tax. Office of the United States Trade Representative, 2021. 34 p.
7. Deloitte. Digital Taxation: The Global Shift Toward Market-Based Taxation. Deloitte Global Tax Center, 2022. 42 p.
8. On Amendments to the Tax Code of Ukraine to Improve Tax Administration: Law of Ukraine No. 466-IX of January 16, 2020. *Voice of Ukraine*. 2020. No. 20. (in Ukrainian).
9. Tax Code of Ukraine: with amendments and supplements as of January 1, 2024. Kyiv, 2024. 784 p. (in Ukrainian).
10. Center for Economic Strategy. Who Pays Digital Giants in Ukraine? Analytical Note. Kyiv, 2023. 12 p. (in Ukrainian).
11. CSIS. Digital Will Drive Ukraine's Modernization. Washington, D.C., 2023. 28 p.
12. UNCTAD. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. Geneva, 2015. 252 p.

Oleksandr BOBOSHKO
postgraduate student, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-3467-8991

ATTRIBUTION OF PROFIT TO A PERMANENT ESTABLISHMENT IN THE DIGITAL ECONOMY: INTERNATIONAL APPROACHES AND THE UKRAINIAN CONTEXT

This paper provides a comprehensive analysis of the attribution of profit to a non-resident's permanent establishment (PE) in the context of the digital transformation of the global economy. It identifies the evolution of the PE concept in international tax law, where physical presence is no longer a sufficient or necessary condition for taxation due to the rapid expansion of digital business models.

The study examines the key elements of the OECD's BEPS Action Plan, particularly Action 7, which broadens the definition of a PE through agency criteria, anti-fragmentation rules, and reconsideration of auxiliary activities. Special attention is paid to the concept of Significant Economic Presence (SEP), which allows jurisdictions to impose taxes on digital companies without physical presence, based on user engagement, digital interaction volume, and the collection of personal data. The implementation of SEP by countries such as India, Kenya, and Colombia is reviewed, along with the correlation between SEP and global initiatives under the OECD's Pillar One and Pillar Two (GloBE).

The paper justifies the necessity of incorporating SEP criteria into Ukrainian tax legislation, improving profit attribution through the FAR approach (functions, assets, risks), and introducing a transitional Digital Services Tax (DST) prior to full participation in international multilateral frameworks. A detailed roadmap for Ukraine is proposed, addressing fiscal, legal, and administrative aspects of digital tax reform in alignment with modern global standards.

Keywords: *permanent establishment, digital economy, significant economic presence, BEPS, GloBE, Pillar One, Pillar Two, transfer pricing, digital services tax, economic presence, non-resident taxation, tax sovereignty*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.2
УДК 658.15:005.915:657.6

Гліб Олегович ***АЛЕКСІН***
к.е.н., доцент кафедри, КНЕУ імені Вадима Гетьмана
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2586-5986
e-mail: aleksin.glib@kneu.edu.ua

Євген Олександрович ***НАГОРНИЙ***
старший викладач, КНЕУ імені Вадима Гетьмана
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5008-1839
e-mail: ifk@kneu.edu.ua

Дмитро Михайлович ***СТАЩУК***
к.е.н., доцент кафедри, КНЕУ імені Вадима Гетьмана
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4513-5361
e-mail: dstashchuk@kneu.edu.ua

ДЬЮ ДІЛІДЖЕНС ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: МІРКУВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ФІНАНСІВ

У статті запропоновано цілісну рамку Дью Діліджснс для проєктів повоєнного відновлення, що поєднує профіль ризику, конфігурацію угоди та інституційні модератори. Вказано, що результати діагностики безпосередньо лягають у перелік умов угоди, скорочуючи премію за ризик. Обґрунтовано інтеграцію принципу Build Back Better як елементу управління довгостроковими екологічними й соціальними ризиками. Запропоновано комплекс цілей для операціоналізації в рамках проєктів повоєнного відновлення. Практичні рекомендації адресовано інвесторам, кредиторам і органам влади.

Ключові слова: *проєкти повоєнне відновлення; Дью Діліджснс, корпоративні фінанси, вартість капіталу, управління ризиками, інституційна спроможність, координація донорів, принцип Build Back Better*

ВСТУП

Повоєнне відновлення являє не тільки відбудову інфраструктури, але й перебудову довіри на ринку капіталу. Приватні інвестори, банки та міжнародні фінансові інституції дивляться на одні й ті самі проєкти під різними кутами, але їх об'єднує одне: спроможність проєкту пережити невизначеність за прийнятною ціною фінансування. Класичний Дью Діліджснс, який добре працює в «нормальних» юрисдикціях, у післявоєнному контексті виявляється короткозорим, тобто фіксує ризики, але не завжди підказує, як саме їх структурно «погасити». Відповідно важливо подивитись на Дью Діліджснс як на своєрідний «місток» між діагностикою і фінансовою інженерією угоди. Слід поставити питання: як має змінитися логіка Дью Діліджснс, аби проєкти в середовищі підвищених політичних, безпекових і інституційних ризиків отримували фінансування без перекручення стимулів і без завищеної ціни капіталу. Відповідь шукаємо в поєднанні мислення з погляду корпоративних фінансів (WACC, окупність, агентські витрати, дизайн контрактів) з практиками розвитку (гарантії, змішане фінансування, ESG-стандарти, принцип Build Back Better). У світлі цього постає задача уточнення механізму «ризик – інструменти – фінансові метрики – придатність до залучення фінансування», а також окреслення меж застосування цієї логіки для різних галузей і фаз відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У контексті повоєнних парадигм корпоративних фінансів, зокрема у фокусі Дью Діліджснс, відбуваються суттєві зміни в регуляторних рамках, очікуваннях стейкхолдерів і практиках корпоративного управління. Після II світової війни корпоративний ландшафт пройшов шлях від відносно простих фінансових рішень до складніших процедур оцінювання проєктів (тобто Дью Діліджснс), які інтегрують виміри сталого розвитку та прав людини. Цей зсув безпосередньо пов'язано з розвитком обов'язкових приписів і рамок «м'якого права», покликаних спрямовувати корпоративну поведінку та стратегії управління ризиками в належному руслі.

Однією з наріжних засад Дью Діліджснс є вбудовування управління ризиками, узгодженого з ширшими цілями управління мікрорівня. З тим, як компанії дедалі більше інтегрують у свою діяльність чинники прав людини та довкілля, ефективний Дью Діліджснс розглядається як ключовий компонент корпоративних систем управління ризиками. B. Fasterling [1] обґрунтовує, що для реальної відповідності корпоративних практик стандартам у сфері прав людини такі стандарти має бути піднесено до рівня стратегічної мети. Такий підхід не лише вирішує питання комплаєнсу, а й знижує операційні ризики, пов'язані з порушеннями прав людини.

Нормативно-правове поле Дью Діліджснс у сфері сталого розвитку також суттєво еволюціонувало. В Європі запровадження Директиви до Дью Діліджснс компаній у сфері сталого розвитку (Corporate Sustainability Due Diligence Directive, CSDDD) стало поворотним моментом у напрямі обов'язкового виконання вимог Дью Діліджснс. На формування цієї директиви вплинули наявні рамки, зокрема Керівні принципи OECD для відповідального ведення бізнесу, що просуває проактивне корпоративне управління соціальними та екологічними впливами (D. Jurić та ін. [2]). Дослідники критично оцінюють ці ініціативи, наголошуючи, що, попри встановлення базових обов'язків, їхня результативність залежить від належного добору механізмів правозастосування (A. Buser [3]; A. Lafarre [4]).

Взаємозв'язок між корпоративними фінансами та Дью Діліджснс у повоєнному контексті посилюється на тлі зниження залежності від традиційних фінансово-промислових мереж. P. Kern і G. Schnyder [5] показують, що

© Г.О. АЛЕКСІН, Є.О. НАГОРНИЙ, Д.М. СТАЩУК, 2025

бізнеси стали більш самодостатніми, спираючись на власні фінансові спроможності, а не на банки. Цей зсув не лише трансформує практики корпоративних фінансів, а й підкреслює потребу у точніших процедурах Дью Діліджанс, здатних оцінювати як фінансові, так і нефінансові ризики. Якість корпоративного управління за цих умов є критичною, адже зрілі рамки управління посилюють дієвість практик Дью Діліджанс (F. Melnic, D. Juravle [6]; V. Mande та ін. [7]).

В умовах зростаючої складності екзогенного та ендогенного середовища компанії одночасно мають відповідати двом викликам: економічній стійкості та етичній відповідальності – особливо з огляду на зміну клімату та пов'язані з нею імплікації для прав людини. C. Bright і K. Buhmann [8] досліджують, як ризик-орієнтований підхід до Дью Діліджанс дає змогу компаніям ідентифікувати та пом'якшувати кліматичні впливи, враховуючи виміри прав людини. Такі інтегративні підходи є необхідними для зміцнення стійкості та підзвітності корпоративних практик в складних умовах.

Доповнюючи цей корпус, G. Aleksin [9] пропонує рамку повоєнного відновлення в координатах корпоративних фінансів з чіткою прив'язкою до Цілей сталого розвитку ООН (UN SDG). Дослідження показує, як узгодження ESG-вимог із SDG та застосування інструментів Blended Finance можуть підвищувати привабливість проєктів відновлення, а також підкреслює роль координації та стандартизації вимог до фінансування як ринкового суспільного блага, що знижує транзакційні витрати та пришвидшує «закриття» угоди. Такий підхід логічно продовжує лінію про «трансляцію» діагностики ризиків у параметри переліку умов (ковенанти, забезпечення, поетапність, резерви, хеджування) й у підсумку впливає на вартість капіталу та привабливість для інвесторів і кредиторів.

Підсумовуючи, Дью Діліджанс повоєнного відновлення у парадигмі корпоративних фінансів уособлює зближення регуляторних вимог, очікувань заінтересованих сторін та стратегічних імперативів корпоративного управління. Еволюція у бік більш всеосяжних і підкріплених механізмами правозастосування рамок Дью Діліджанс відображає необхідність відповідального управління бізнесу, що охоплює критерії екологічного, соціального та управлінського виміру (ESG). Компанії, які проактивно адаптуються до цих змін, краще керують ризиками та здатні скористатися новими можливостями в середовищі, що характеризується посиленням регуляторного нагляду та активізмом стейхолдерів.

МЕТА роботи – розробити теоретично узгоджену рамку Дью Діліджанс для проєктів повоєнного відновлення як «інженерії угоди», що поєднує профіль ризику, конфігурацію ключових умов (ковенанти, забезпечення, поетапність, резерви, хеджування) та інституційні модератори (правозастосування, прозорість процедур, координація донорів). Статтю покликано показати, як результати Дью Діліджанс безпосередньо транслюються в перелік умов і через це впливають на вартість капіталу (WACC) та привабливість проєктів для інвесторів і кредиторів, інтегруючи принцип Build Back Better і ESG як елементи фінансової інженерії, а також запропонувати підхід до операціоналізації через KPI для практичної застосовності запропонованої концепції.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Робота має концептуально-аналітичний характер: в рамках запропонованого дослідження ми не вимірюємо ефекти емпірично, а розробляємо узгоджену рамку для повоєнного Дью Діліджанс як «інженерії угоди», що поєднує ризики, конфігурацію умов угоди та інституційні модератори. Це уможливлює формування чітких визначень, побудову логіки механізмів і сформулювати перевірні твердження для подальших емпіричних тестів запропонованої концепції.

РЕЗУЛЬТАТИ

Чітке визначення категорій, задіяних в механізм повоєнного відновлення дозволяє їх подальшу операціоналізацію з погляду підготовки аспектів конкретного проєкту повоєнного відновлення, – тобто переведення міркувань макрорівня (соціальна справедливість на повоєнному етапі розвитку) на мікрорівень (ефективний проєкт в інфраструктурі, логістиці тощо). Під Дью Діліджанс у повоєнному відновленні доцільно розуміти не стільки перевірку «на прохідність», скільки проектування архітектури угоди під виявлений профіль ризику. Такий Дью Діліджанс виходить за межі класичного аналізу аспектів угоди та охоплює ширший контекст під впливом війни: безпекові та логістичні аспекти з огляду на поточні й можливі «вузли» в ланцюгах постачання; санкційний і AML-контур разом з перевірками доброчесності контрагентів; інституційну прогнозованість дозволів, підключень і правозастосування. У цьому пакеті ESG-ризики постають не етичною «надбудовою», а повноцінним економічним параметром: наявність реалістичних планів управління екологічними та соціальними впливами з вимірними показниками прямо впливає на строки, затримки та сумарні витрати життєвого циклу активу. Ключовий наслідок: результати такого Дью Діліджанс не повинні залишатися на рівні діагностики, натомість мають безпосередньо переходити в конструкцію угоди, безпосередньо впливаючи на фінансові та нефінансові умови.

Привабливість для інвесторів і кредиторів являє спроможність проєкту залучити приватне фінансування за ціною та на умовах, які відповідають його ризикам і перспективам повернення вкладених коштів. Фактично це не статичний ярлик «якісного» активу, а функція трьох взаємопов'язаних складників. Перший – ризик-профіль активу та середовища: політичні й безпекові фактори, правова та операційна невизначеність, ринкові коливання, ESG-виклики. Другий – конкретна конфігурація угоди, якою цей ризик розподіляється між учасниками, від ковенантів і забезпечення до гарантій і поетапності. Третій – інституційні модератори: прозорість процедур, зрілість правозастосування, координація донорів і наявність ринкових стандартів. На практиці привабливість для інвесторів проявляється там, де спред до бенчмарку помірний, вимоги до забезпечення раціональні, а ковенантні коридори дисциплінують, але не паралізують операційну роботу підприємства. Інакше кажучи, це стан, в якому NPV не «з'їдається» вартістю грошей і транзакційними витратами керування ризиком.

Ключові умови угоди є механізмом, що перетворює абстрактні ризики на керовану архітектуру угоди. Інструменти в рамках цього механізму працюють як важелі, котрі одночасно розподіляють ризик і зменшують премію

за ризик. Фінансові та нефінансові ковенанти задають правила поведінки й прозорості; забезпечення та пріоритети балансують захист кредитора з операційною гнучкістю позичальника; графіки вибірки коштів і поетапність прив'язують фінансування до досягнення віх і тим самим знижують ризик втрат. Резервні рахунки на кшталт DSRA (Debt Service Reserve Account) чи O&M-резервів (Operating & Maintenance) пом'якшують тимчасові шоки, а Step-In права дають кредиторам змогу зберігати вартість активу у кризові моменти. Гарантії та страхування політичних і воєнних ризиків виносять рідкісні, але руйнівні події за межі балансу позичальника, а валютні та цінові хеджі стабілізують грошові потоки, що напряму відбивається на моделях WACC. Коли цю комбінацію спроєктовано адекватно профілю ризику, то це не тільки «підстраховує» угоду, а й знижує вартість капіталу і підвищує ймовірність успішного залучення фінансування.

Узгодженість із принципом Build Back Better та стандартами ESG означає, що сам дизайн активу та управлінських процесів зменшує довгострокові ризики (кліматичні, соціальні, управлінські) і тим самим змінює дисконт-ставки. Йдеться не про декларації, а про конкретні рішення: інженерні підходи, стійкі до кліматичних шоків й оптимізовані за витратами життєвого циклу; прозорі закупівлі з належним розмежуванням повноважень і незалежним аудитом; нефінансову звітність і плани дій з чіткими рамками ESG-KPI, які вбудовуються в ковенантну базу. У повоєнному середовищі така узгодженість є каналом зменшення ймовірності регуляторних затримок, локальних конфліктів і штрафів, а відтак – і премії за ризик. Коли ESG працює як добре налаштована система управління впливами, це стає частиною фінансової інженерії угоди.

Водночас ефективність описаної логіки залежить від меж застосування. Рівень інституційної зрілості визначає, наскільки результативними будуть ковенанти та забезпечення: слабке правозастосування нівелює їхній сенс через високі транзакційні витрати і затяжні спори. Координація донорів і стандартизація вимог до Дью Діліджанс і ключових умов угоди працюють як суспільне благо: скорочують витрати на узгодження, знижують непередбачуваність і пришвидшують рух до «закриття» угоди. Галузева специфіка задає різні профілі ризику й чутливості до інструментів: логістичні вузли, наприклад, значно більше виграють від поетапності та реальних опціонів, ніж стандартизовані будівельні об'єкти. Не менш важливою є стадія відбудови: у фазі активної турбулентності потрібні глибші пакети пом'якшення (гарантії, страхування, поетапність), тоді як у фазі стабілізації дедалі вагомішими стають класичні ринкові індикатори якості. Зрештою доступність і якість даних визначають, що саме реально закласти в ковенанти та моделі ціноутворення: там, де дані неповні, доводиться опиратися на простіші правила, що неминуче підвищує премію за ризик.

Підхід до операціоналізації Дью Діліджанс у проєктах повоєнного відновлення починається з чіткого окреслення об'єкта ризику й побудови інтегрального профілю (Табл. 1). Для кожного проєкту формується Risk-Index (0-100), що агрегує безпекові, логістичні, санкційно-AML, дозвільно-інституційні та операційні чинники, а також очікувані затримки й імовірність перебоїв. Паралельно задаються фінансові KPI привабливості для інвесторів і кредиторів (LTV (Lifetime Value), D/E (Debt-to-Equity), частка приватних коштів, час до «закриття» угоди), аби з самого початку зв'язати діагностику з ціною грошей.

Далі ризики переводяться у конструкцію угоди. Для кожного компонента Risk-Index визначається відповідна умова у переліку ключових умов (Term Sheet): розмір DSRA у місяцях боргу, графік траншів і етапів CAPEX, тригери Step-In прав кредиторів, структура забезпечення, частка FX-цінових хеджів. Ці параметри не описові, а вимірні: наприклад, високий ризик логістичних вузлів означає більшу частку поетапності та жорсткіший SLA; вищий санкційний ризик – розширені KYC-AML критерії й обов'язкові страхові покриття.

Третій шар – це ESG і Build Back Better як фінансова інженерія. Наявність KPI-орієнтованих E&S-планів, прозорих закупівель і регулярного зовнішнього аудиту вбудовується у ковенантну базу (частота звітності, коригувальні дії, санкції за невиконання). Так, ESG переходить від декларативності до скорочення довгострокової премії за ризик, що відбивається на WACC і NPV. Ефективність усієї конструкції модерується інституційною якістю. Час дозволів і підключень, успішність стягнення та тривалість спорів визначають, наскільки «працюватимуть» ковенанти й забезпечення. Для зниження транзакційних витрат застосовується стандартизація: модельні документи, узгоджені критерії Дью Діліджанс, маркер гармонізації донорів. Це прискорює синхронізацію вимог і зменшує невизначеність на етапі «закриття» угоди. Підхід є контекстно чутливим: галузь і фаза відбудови диктують комбінацію важелів. У фазі турбулентності більша вага у гарантій, страхування та резервів; у стабілізації – поступове «розвантаження» буферів і повернення до класичних ринкових обмежень.

Підсумовуючи, запропонований концептуальний апарат «зшиває» діагностику з фінансовою інженерією в рамках повоєнного відновлення. Дью Діліджанс задає фактичний матеріал для рішень про фінансування; ключові умови угоди втілюють розподіл ризиків у конкретні правові та фінансові умови; привабливість для кредиторів й інвесторів відображає рівновагу між ціною грошей і вимогами до угоди; ESG переводить «сталість» у фінансову мову. Чітко окреслені межі застосування показують, де ця логіка працює найкраще і як її коригувати під галузь і фазу відбудови, аби зберегти економіку проєкту та не розгубити дисциплінуючу властивість корпоративних фінансів.

ВИСНОВКИ

У статті запропоновано цілісну рамку Дью Діліджанс як «інженерії угоди» для повоєнних проєктів. Сенс запропонованої концепції у тому, що діагностика ризиків не зупиняється на висновках, а безпосередньо переходить у конструкцію угоди: профіль ризику задає логіку ключових умов, а інституційне середовище визначає, наскільки ця логіка працюватиме на практиці. Такий підхід відсуває формальну перевірку документів на другий план і фокусується на проєктуванні архітектури угоди під виявлені невизначеності.

Показано, що привабливість для інвесторів і кредиторів не є сталим ярликом «якісного активу», а формується взаємодією ризиків, механіки переліку умов та

Таблиця 1 – **Підхід до операціоналізації ризиків і умов фінансування у проєктах повоєнного відновлення в рамках Дью Діліджанс [***власна авторська розробка дослідницького колективу***]**

Блок	Суть у повоєнному відновленні	Операціоналізація через KPI	Важелі в ключових умовах угоди	Фінансовий ефект (WACC, NPV, спред)
Дью Діліджанс як проєктування угоди під ризик	Проєктує архітектуру під профіль потреб відновлення, логістики, санкцій, AML, дозволів	Інтегральний бал ризику (0-100); очікувані затримки (дні); імовірність перебоїв (%)	Розширені KYC та AML критерії; SLA на логістику; альтернативні маршрути та постачальники; обов'язкове страхове покриття	Менша премія за ризик; швидше «закриття» угоди; стабільніші грошові потоки проєкту
Привабливість для інвесторів і кредиторів	Не «ярлик», а функція ризику, конфігурації угоди та інституцій	Ключові фінансові показники: LTV, D/E; час до «закриття» угоди; частка приватних коштів (%)	Збалансовані ковенанти; резервні рахунки DSRA, O&M; гарантії та страхування; FX-хеджі	Нижчий WACC; вищий левередж; кращий NPV
Ключові умови угоди як конвертація ризику	Важелі, що розподіляють ризик і зменшують премію за ризик	Пороги та розмір DSRA (міс. боргу); календар траншів і етапів CAPEX; тригери Step-In прав кредиторів; частка захеджованих потоків (%)	Фінансові та не-фінансові ковенанти; графік вибірки коштів; резервні рахунки; пріоритети та забезпечення; Step-In права кредиторів; хеджування	Менша волатильність потоків; керованість ризиком; швидше узгодження
Узгодженість з Build Back Better і ESG	Дизайн активу і процесів знижує кліматичні, соціальні й управлінські ризики	E&S-план із KPI; частота здійснення незалежного аудиту; прозорі закупівлі; очікуване скорочення затримок (дні)	ESG-ковенанти; зовнішній моніторинг; вимоги до закупівель	Менший регуляторний та соціальний ризик; доступ до Blended Finance; нижчий WACC
Інституційні модератори	Визначають, наскільки реально «працюють» ковенанти та забезпечення	Час дозволів і підключень (дні); успішність стягнення (%); тривалість спорів (міс.); наявність шаблонів документів	Модельні документи; гармонізовані стандарти; угоди в рамках пулу кредиторів	Нижчі транзакційні витрати; передбачуваність виконання
Координація донорів і стандартизація	Спільні вимоги скорочують непередбачуваність і «вартість узгодження»	Маркер гармонізації (0-1); кількість узгоджених донорів; дні до синхронізації	Єдині стандарти Дью Діліджанс; шаблони ключових умов угоди; узгоджені вимоги до ESG і забезпечень	Швидке «закриття» угоди; нижча премія за ризик
Контекст (галузь, фаза відбудови)	Чутливість інструментів різниться за галузями та фазами	CAPEX-інтенсивність; частота інцидентів; індекс турбулентності	Реальні опціони; варіативність пакета пом'якшення	Оптимізований Cost-of-Risk у часі; краща відповідність угоди до специфіки галузі
Якість і доступність даних	Визначає, що реально покласти в ковенанти і ціноутворення	Частота оновлень; частка експертних оцінок; розбіжність джерел	Спрощені правила; більші буфери та резерви; ширші коридори ковенантів	За низької якості даних – вища премія за ризик

якості правозастосування. Там, де збалансовані ковенанти, раціональні вимоги до забезпечення, продумана поетапність, резерви, гарантії та хеджі взаємно підсилюють одне одного, премія за ризик знижується, WACC знижується, а ймовірність «закриття» угоди зростає. Практичний наслідок простий: кожен встановлений ризик має мати свій інструментальний відповідник у переліку умов.

Інтеграція принципу Build Back Better і ESG постає не зовнішньою етичною нашарованістю, а частиною фінансової інженерії угоди. Конкретні рішення (аналіз вартості життєвого циклу, прозорі закупівлі з чітким розмежуванням повноважень, незалежний аудит, KPI-орієнтоване страхування ризиків проєкту та робочі механізми розгляду скарг) скорочують довгострокові кліматичні, соціальні й управлінські ризики, а отже, впливають на вартість фінансування й підсумкові оцінки ефективності. З погляду практичної застосовності запропоновано операціоналізацію через узгоджений набір індикаторів, що дає спільну мову всім учасникам і скорочує транзакційні витрати узгодження. Запропонований підхід до операціоналізації виконує роль «картки відповідності» між типами ризиків і конкретними важелями конструкції угоди, забезпечуючи прозорий перехід від діагностики до фінансових параметрів. Рамка має межі: слабке правозастосування, фрагментація стандартів і дефіцит даних здатні нівелювати ефект навіть ретельно сконструйованих умов. Звідси випливає політико-інституційний висновок: координація донорів і стандартизація вимог Дью Діліджанс мають розглядатися як суспільне благо, що безпосередньо впливає на вартість капіталу. Отже, Дью Діліджанс у повоєнному середовищі має завершуватися не звітом, а робочою конструкцією угоди. Подальший крок в рамках цього дослідження – це емпірична перевірка сформульованих тверджень на масиві угод та пілотування секторальних шаблонів переліку умов для різних фаз відбудови.

References

1. Fasterling B. Human rights due diligence as risk management: social risk versus human rights risk. *Business and Human Rights Journal*. 2016. №2(2). pp. 225–247. URL: https://doi.org/10.1017/bhj.2016.26

2. Jurić D., Zubović A., Čulinović-Herc E. Large companies saving people and the planet – reflections on the personal scope of the application of the Corporate Sustainability Due Diligence Directive. *InterEULawEast – Journal for the International and European Law Economics and Market Integrations*. 2023. №9(2). URL: https://doi.org/10.22598/iele.2022.9.2.1

3. Buser A. Protecting the climate through EU supply chain legislation? Two critiques and a compromise. *European Law Open*. 2024. №3(3). pp. 617–632. URL: https://doi.org/10.1017/elo.2024.35

4. Lafarre A. The proposed Corporate Sustainability Due Diligence Directive: corporate liability design for social harms. *European Business Law Review*. 2023. №34(2). pp. 213–240. URL: https://doi.org/10.54648/eulr2023017

5. Kern P., Schnyder G. Corporate networks in post-war Britain: do finance-industry relationships matter for corporate borrowing? *Business History.* 2019. № 63(6). pp. 966–987. URL: https://doi.org/10.1080/00076791.2019.1621294

6. Melnic F., Juravle D. Governance and access to finance. *Review of Economic and Business Studies*. 2020. №13(1). pp. 151–168. URL: https://doi.org/10.1515/rebs-2020-0108

7. Mande V., Park Y., Son M. Equity or debt financing: does good corporate governance matter? *Corporate Governance an International Review*. 2011. №20(2). pp. 195–211. URL: https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2011.00897.x

8. Bright C., Buhmann K. Risk-based due diligence, climate change, human rights and the just transition. *Sustainability*. 2021. №13(18). URL: https://doi.org/10.3390/su131810454

9. Aleksin G. Post-war Reconstruction in Ukraine within Corporate Finance framework: UN SDG aspect. *Sustainable development and circular economy: trends, innovations, prospects* / R. Diakon, A. Kucher, M. Heldak Riga, 2024. pp. 344–371. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-390-3-16

Hlib ALEKSIN
PhD in Economics, Associate Professor of department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2586-5986
e-mail: aleksin.glib@kneu.edu.ua

Yevhen NAHORNYI
Senior Lecturer, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5008-1839
e-mail: ifk@kneu.edu.ua

Dmytro STASHCHUK
PhD in Economics, Associate Professor of department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4513-5361
e-mail: dstashchuk@kneu.edu.ua

POST-WAR RECOVERY DUE DILIGENCE: CORPORATE FINANCE PERSPECTIVE

This paper develops a practical Due Diligence framework for post-war recovery projects that links three pillars: risk profile of the asset and context (security, supply-chain, legal, operational, sanctions, anti-money laundering), deal architecture that allocates and prices those risks and institutional moderators (rule-of-law quality, procedural transparency, donor coordination). We show how diagnostic findings must translate directly into the term sheet: covenants, security packages, staged disbursements and milestones, reserve accounts, step-in rights, guarantees and insurance, foreign exchange hedges – thereby lowering uncertainty premia, reducing weighted average cost of capital and improving net present value. Aligning with Build Back Better and embedding environmental, social and governance criteria through measurable action plans (KPI-based management, transparent procurement, independent audit) functions as financial engineering that mitigates long-horizon regulatory, social, and climate risks. The paper proposes a set of KPIs for operationalization and treats donor standardization as a market-supporting public good that cuts transaction costs and accelerates deal closing. We discuss boundary conditions (weak enforcement and poor data quality) and provide standpoint for investors, lenders and public authorities on calibrating risk-mitigation packages across sectors and recovery phases. Our contribution is to recast Due Diligence as "deal engineering" under systemic risk, integrating corporate finance with ESG and institutional capacity. Limitations include data gaps and uneven enforcement. Nonetheless, the framework is implementable using conservative buffers and standardized checklists. Future research should quantify the marginal cost-of-capital impact of specific mitigation levers and donor coordination, and pilot sector-specific term-sheet templates in Ukraine and comparator economies.

Keywords: *Post-War Recovery Projects, Due Diligence, Corporate Finance, Cost of Capital, Risk Management; Institutional Capacity, Donor Coordinationж Build Back Better Principle*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.3
УДК 343.985

Михайло Олексійович ***ВІННИК***
аспірант, Національна академія внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1986-0076
e-mail: vinnik_mikhaylo@ukr.net

ПРОВЕДЕННЯ ЗАХОДІВ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ З ВИЯВЛЕННЯ ГРОШЕЙ, ЦІННОСТЕЙ ТА ІНШОГО МАЙНА НА СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань виявлення та розшуку грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, на стадії їх вчинення. Проаналізовано правові засади діяльності правоохоронних органів у сфері виявлення незаконно здобутих активів, визначено основні проблеми чинного законодавства та запропоновано конкретні заходи для підвищення ефективності такої діяльності. Розглянуто особливості проведення фінансового аналізу банківських операцій, моніторингу державних закупівель та способу життя посадових осіб державних підприємств, а також наведено обґрунтування необхідності розширення переліку осіб, стосовно яких мають проводитися заходи з виявлення та розшуку майна, включаючи співучасників, родичів та інших причетних осіб.

Ключові слова: *виявлення незаконних активів, правоохоронні органи, кримінальні правопорушення, корисливі злочини*

ВСТУП

Конституційним обов'язком держави є гарантування та захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання. У контексті кримінального переслідування реалізація цього принципу полягає у виявленні, фіксації, блокуванні та подальшому поверненні незаконно здобутого майна.

Проте ефективність повернення активів, отриманих злочинним шляхом, в Україні залишається на критично низькому рівні. Причинами цього є законодавчі прогалини, перевантаження слідчих підрозділів та недостатня конкретизація механізмів виявлення злочинного майна. З огляду на вищезазначене нагальним є вдосконалення правових інструментів, що дають змогу на ранніх етапах фіксувати та блокувати активи осіб, які вчиняють або вчинили кримінальні правопорушення до їх легалізації або переміщення за межі юрисдикції.

У цьому контексті мета дослідження полягає у визначенні ефективних способів виявлення та документування злочинних активів у вчиненні кримінального правопорушення, а також формулюванні практичних рекомендацій для вдосконалення нормативного забезпечення діяльності правоохоронних органів.

МЕТА статті полягає у розкритті особливостей проведення заходів на стадії вчинення кримінальних правопорушень зі своєчасного виявлення грошей, цінностей та іншого майна, вдосконалення законодавства з цих проблемних питань.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення мети дослідження застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів пізнання.

Так, аналіз і синтез застосовано для вивчення окремих елементів системи виявлення та розшуку майна та їх подальшого об'єднання в цілісну картину; індукція й дедукція – для формулювання висновків від окремих фактів до загальних закономірностей та навпаки; системно-структурний підхід – для розгляду виявлення майна як складної системи взаємопов'язаних елементів.

В ході порівняльно-правового методу проаналізовано норми різних галузей права (кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного) у контексті виявлення майна; в ході статистичного методу проаналізовано показники рівня корисливої злочинності та відшкодування шкоди; правовий аналіз застосовано для дослідження чинного законодавства та виявлення прогалин у правовому регулюванні; метод правового моделювання – для розроблення пропозицій з вдосконалення механізмів виявлення та розшуку майна.

Емпірична база дослідження включає аналіз статистичних даних про корисливі злочини та рівень відшкодування шкоди; вивчення практики застосування законодавства правоохоронними органами; аналіз матеріалів кримінальних проваджень; дослідження діяльності Державної служби фінансового моніторингу України (ДСФМУ).

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності, всебічності, комплексності та системності наукового пізнання, що дало змогу забезпечити достовірність отриманих результатів та обґрунтованість висновків.

Цей комплекс методів дає змогу всебічно дослідити проблему низької ефективності виявлення активів на стадії вчинення злочину, проаналізувати законодавчі обмеження та запропонувати конкретні, практично спрямовані механізми для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у цій сфері, підкріплені необхідними пропозиціями із вдосконалення законодавства.

Проблемні аспекти заходів з виявлення грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, неодноразово розглянуто в наукових працях у галузі криміналістики, кримінального процесу та теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема В.І. Борисовим, Л.В. Герасименко, В.В. Голіним, В.С. Гончаруком, Д.В. Ковальчуком, М.С. Куликом, О.В. Лисенком, Д.Й. Никифорчуком, І.О. Петренком, О.С. Тарасенком, О.В. Тихоновою, С.С. Чернявським, А.А. Шевченком та ін. [1-7].

У публікаціях зазначених науковців увагу приділено аналізу норм Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, що регулюються конфіскацію майна, загальнотеоретичним питанням документування кримінальних правопорушень, на загальних засадах оперативно-розшукової діяльності, порівняльному аналізі практик ЄС та України тощо [8-12].

Однак за межами вказаних та інших досліджень залишились нормативно-правові та практичні проблеми

 © М.О. ВІННИК, 2025

проведення заходів з виявлення грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень.

Відсутність поглибленого комплексного підходу до дослідження проблем зумовила актуальність і вибір автором теми цієї статті.

РЕЗУЛЬТАТИ

Згідно з Конституцією України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання [13].

Реалізація державою вищевказаної гарантії здійснюється шляхом проведення відповідними правоохоронними органами своєчасних заходів з метою повного відшкодування державі, юридичним та фізичним особам матеріальної шкоди завданої злочинними діями; виявлення предметів і документів, що свідчать про протиправні дії осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення; встановлення місця знаходження предметів злочинних намірів.

Враховуючи вищевикладене, своєчасне та якісне проведення заходів правоохоронними органами з виявлення грошей, цінностей та іншого майна на стадії вчинення кримінальних правопорушень є запорукою їх успішного розкриття.

Аналіз статистичних даних скоєних кримінальних правопорушень, їх мотивів, мети та способу вчинення показав, що 65-70% злочинів вчинено з корисливих мотивів або з корисливою метою, тобто є корисливими злочинами, які вчиняються для особистого збагачення. Особи, винні у вчиненні таких злочинів, готові понести кримінальне покарання, якщо в подальшому на них чекатимуть незаконно здобуті активи, якими вони зможуть вільно користуватись та розпоряджатись.

Враховуючи зазначене, одним із завдань правоохоронних органів є успішне, ефективне та своєчасне проведення відповідних заходів під час вчинення корисливих злочинів з метою позбавлення осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, стимулу вчинення корисливих злочинів шляхом виявлення та блокування (арешт) грошей, цінностей та іншого майна, отриманого внаслідок вчинення кримінальних правопорушень.

Однак для уникнення плутанини стосовно правоохоронних органів, які уповноважено на проведення вищевказаних заходів, слід їх розмежувати.

Так, дотепер законодавством України не визначено поняття «правоохоронний орган».

Однак Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» дає невичерпний перелік державних органів, які відносяться до категорії правоохоронних органів [14].

У зв'язку з цим слід зауважити, що проводити заходи з виявлення грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, мають право не всі правоохоронні органи, зазначені у вказаному законі, а лише ті, які уповноважено на проведення оперативно-розшукових заходів [15] та досудового розслідування (дізнання) кримінальних правопорушень (проступків, злочинів), зокрема Національної поліції (НПУ), Державного бюро розслідувань (ДБР), Національного антикорупційного бюро (НАБУ), Служби безпеки (СБУ), Бюро економічної безпеки (БЕБ) України [16].

Немає доцільності більш детально розглядати та зупинятись на дослідженні поняття «правоохоронний орган», їх повноваженнях та функціях, оскільки ці питання неодноразово досліджували науковці в юридичній сфері.

Отже, після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування, слідчий (дізнавач) або оперативний підрозділ на підставі доручення слідчого, проводять слідчі (розшукові) дії, згідно із завданнями та засадами, визначеними КПК України [16].

Однак відшкодування особами, які вчинили кримінальні правопорушення, збитків, завданих потерпілим, відновлення порушених прав останніх, що може забезпечуватись шляхом виявлення та розшуку грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, не є завданням чи засадами кримінального провадження.

КПК тільки передбачає право підозрюваного, обвинуваченого, а також за його згодою будь-якої іншої особи (фізичної чи юридичної) відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, державі внаслідок кримінального правопорушення, або можливість її стягнення судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні.

Повернення грошей, цінностей та іншого майна власнику (законному володільцю) та/або відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, має бути вирішене під час спеціальної конфіскації, порядок застосування якої передбачено Кримінальним кодексом України [17].

Аналізуючи вищезазначені норми, відшкодування шкоди є правом підозрюваного (обвинуваченого) або можливе тільки у разі наявності у винної особи майна, на яке може бути звернене стягнення.

Однак згідно з офіційними даними відшкодування шкоди в Україні перебуває на дуже низькому рівні (15-30 %).

Причинами низького рівня відшкодування є:

– недосконалість чинного законодавства,

– завантаженість органів досудового розслідування та судів,

– відсутність нормативно закріплених чітких заходів з виявлення та розшуку грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень.

Так, КПК визначає лише загальні процесуальні та слідчі дії, які повинен провести слідчий в рамках кримінального провадження.

Крім цього, Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НПУ в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, що затверджено наказом МВС України від 07.07.2017 №575 (далі – Інструкція), передбачає лише порядок створення слідчо-оперативних груп для досудового розслідування кримінальних правопорушень, без конкретизації заходів з виявлення та розшуку грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень [18].

Однак заходи з виявлення грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень мають певні особливості.

Так, на стадії вчинення кримінального правопорушення, з метою своєчасного виявлення незаконно здобутих активів, є доцільним провести такі заходи:

– негласне обстеження публічно недоступних місць (офісів, службових кабінетів, житла чи інших місць перебування осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення, транспортних засобів) для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи, (відповідно до вимог ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» чи ст. 267 КПК) [15, 16], а також виявлення:

– печаток, установчих документів та бланків фіктивних фірм чи неіснуючих підприємств, підроблених печаток і документів реально діючих підприємств, незаповнених бланків цінних паперів і платіжних документів, чекових книжок, печаток нотаріусів, органів державної реєстрації, органів державної податкової служби та державних цільових фондів;

– паспортів померлих осіб, загублених чи викрадених документів реально існуючих громадян, підроблених документів неіснуючих осіб, факсиміле підписів різних громадян (службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва тощо);

– наявність великої кількості підписаних бланків однотипних договорів на виконання робіт або надання послуг, кошторисів, актів приймання тощо;

– наявність потужних комп'ютерів, обладнаних системою «банк-клієнт», що містять інформацію про численні незаконні фінансові оборудки;

– наявність значної суми готівкових коштів як в національній, так і в іноземній валюті тощо;

– огляду первинних фінансово-господарських та бухгалтерських документів;

– зняття інформації з електронних інформаційних систем: із комп'ютерної техніки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, їх мобільних телефонів та інших електронних засобів, месенджерів «Viber», «WhatsApp», «Telegram», соціальних мереж, систем «банк-клієнт» тощо (відповідо до вимог ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» чи ст.ст. 263-264 КПК) [15, 16];

– встановлення програмного забезпечення на мобільні телефони, комп'ютерну техніку та інші електронні засоби осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, з метою пошуку, виявлення і фіксації відомостей, а також зняття інформації (відповідно до вимог ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» чи ст.ст. 263-264 КПК) [15, 16];

– проведення спостереження за особами, які вчиняють кримінальні правопорушення, їх службовими та житловими приміщеннями, місцями здійснення господарської діяльності, а також за місцями виконання робіт, надання послуг чи відвантаження товарів згідно з укладеними договорами тощо відповідно до вимог ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» чи ст. 269 КПК) [15, 16].

Ефективним заходом виявлення грошей, цінностей та іншого майна є моніторинг банківських рахунків осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, а також юридичних осіб, які використовуються цими особами для злочинних намірів.

Однак у ст. 269-1 КПК передбачено, що вказана негласна слідча (розшукова) дія проводиться виключно у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ та БЕБ України, й тільки на стадії досудового розслідування [16].

Виходячи з вищевказаної нормативно-правової проблеми, за відсутності можливості проведення моніторингу банківських рахунків на стадії вчинення кримінальних правопорушень з метою виявлення грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, є доцільним провести фінансовий аналіз:

– банківських рахунків (розрахункових рахунків, відкритих підприємству або організації, що має власні оборотні кошти й самостійний баланс, а також ФОП-ам без утворення юридичної особи для зберігання коштів і проведення безготівкових розрахунків; поточних рахунків, які банк відкриває для фізичних осіб, громадських об'єднань і фондів, а також для їх філій, підприємств поза їх місцезнаходженням, бюджетним організаціям для операцій для бюджетних фондів; рахунків, які банки відкривають нерезидентам для провадження інвестиційної, експортно-імпортної діяльності, депозитних рахунків, валютних рахунків клієнта, що фактично складається з двох рахунків – поточного й транзитного);

– руху коштів на вказаних рахунках (прибуткових та видаткових операцій, зокрема зняття готівки, призначення платежів тощо);

– первинних бухгалтерських та фінансово-господарських документів (зокрема складського обліку, виробничих потужностей, вантажно-митних декларацій, товарних накладних);

– податкової, фінансової, бюджетної, статистичної та іншої звітності;

– руху фінансових і товарних потоків;

– господарських договорів;

– трудових договорів (контрактів, угод);

– динаміки дебіторської та кредиторської заборгованості;

– правочинів щодо придбання рухомого та нерухомого майна;

– способу життя (відомостей про подорожі, придбання рухомого та нерухомого майна, декларацій про майновий стан та доходи, декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; телефонних / комунікаційних записів; страхових платежів / контрактів, комунальних послуг; відомостей, отриманих з інформаційно-комунікаційних і довідкових систем, реєстрів, банків даних, зокрема тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, а також відомостей з відкритих баз даних, реєстрів іноземних держав, судових рішень, які набрали законної сили, інших джерел, що можуть містити інформацію про спосіб життя особи; документів та/або інформації, зокрема з обмеженим доступом, що надходять (отримані) від державних органів, органів місцевого самоврядування, нотаріусів, суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та їх посадових осіб, спеціалістів, експертів, громадян та їх об'єднань, а також від державних та інших компетентних органів іноземних держав; відомостей із медіа, мережі Інтернет, інших джерел інформації, які стосуються конкретної особи та містять фактичні дані, які можуть бути перевірені тощо);

– даних, які містяться у фінансових документах, зокрема

номерів телефонів, адрес електронної пошти, номерів паспортів, акаунтів соціальних мереж тощо;

– реєстраційних документів;

– операцій, пов'язаних із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та за її межі грошових коштів, цінних паперів та іншого майна;

– інформації, яка надходить до оперативних підрозділів у порядку міжнародної правової допомоги під час оперативно-розшукової діяльності.

З метою якісного та всебічного проведення фінансового аналізу, слід звернутись до ДСФМУ для проведення аналізу фінансових операцій осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, в ході чого слід звернути увагу на таке:

– відсутність руху коштів суб'єкта господарювання на банківських рахунках або вкрай великий обсяг фінансових операцій нещодавно створеного підприємства;

– заплутаний або незвичайний характер комерційної угоди (операції), що не має економічного сенсу або очевидної законної мети;

– циклічність однотипних операцій між учасниками;

– максимально стислі терміни для розрахунків (зазвичай протягом одного дня);

– перерахування коштів за кордон, зокрема юридичними особами або на користь юридичних осіб, які пов'язані з посадовими особами;

– багаторазове здійснення операцій або угод, характер яких дає підстави вважати, що метою їх проведення є ухилення від процедур обов'язкового контролю, передбаченого національним законодавством;

– в угоді не передбачено: сплату контрагентами штрафних санкцій за недотримання термінів платежів, постачання товарів та забезпечення ними виконання своїх зобов'язань;

– очевидна невідповідність призначення вхідних та вихідних платежів (наприклад, кошти, що надходять як оплата за будівельні матеріали, у повному обсязі згодом витрачаються, наприклад, на оплату консалтингових послуг, на придбання цінних паперів або закупівлю сільськогосподарської продукції);

– зарахування в один операційний день на відкритий клієнтом у банку рахунок коштів від декількох суб'єктів господарювання, які цього ж дня переводяться в готівку або переводяться на інший рахунок, внаслідок чого на кінець операційного дня на цьому рахунку не залишається коштів або їх сума істотно зменшується;

– здійснення суб'єктом підприємницької діяльності по рахунку операцій купівлі-продажу товарів, оплати робіт або послуг без проведення по цьому рахунку будь-яких інших платежів, зокрема обов'язкових платежів та зборів до бюджету;

– сплата неустойки (пені, штрафу) за невиконання договору постачання товарів (виконання робіт, надання послуг) або за порушення умов договору, коли розмір неустойки перевищує 10% від суми недоставлених товарів (невиконаних робіт, ненаданих послуг);

– проведення фінансових операцій з купівлі-продажу товарів (оплати послуг), визначити вартість яких складно або неможливо (наприклад, об'єкти інтелектуальної власності; деякі види послуг, що не мають постійної ринкової вартості);

– невідповідність зазначеної в контракті вартості товарів або послуг їхній ринковій вартості;

– використання «сміттєвих» цінних паперів та безповоротної фінансової допомоги;

– виникнення сумнівів стосовно достовірності документів;

– суми, на які здійснюються фінансові операції, не відповідають майновому (фінансовому) стану клієнта;

– закриття рахунків учасників схеми після проведення певного циклу операцій з готівкою, або різке припинення таких операцій за цими рахунками.

За результатами проведеного ДСФМУ фінансового аналізу буде складено узагальнені матеріали, які можна використати як привід та підставу для початку досудового розслідування, або встановлення осіб, які причетні до протиправних дій осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, визначення додаткових слідчих (розшукових) дій чи НС(Р)Д, які необхідно провести для виявлення грошей, цінностей та іншого майна.

Крім цього, в ході документування протиправних дій, доцільним є проведення моніторингу державних закупівель із застосуванням електронних ресурсів (prozorro.gov.ua, dozorro.org, тощо), в ході чого слід звернути увагу на таке:

– новостворені компанії одразу стають переможцями тендерів;

– зміна ціни договору шляхом укладання додаткових угод (замовник та продавець товару/послуги заздалегідь домовляються, що останній на торгах запропонує найнижчу ціну, після перемоги та підписання договору, через певний проміжок часу, підписується додаткова угода про підняття ціни на товар);

– змова учасників (до схеми залучено пов'язані СПД, переможець відомий заздалегідь, а інші учасники виконують роль масовки; виявити змову учасників тендеру можна, зокрема, тоді, коли на торгах пропонується товар за завищеними цінами і жоден з продавців не знижує вартість);

– фіктивний демпінг (застосовується підставний СПД, що бере участь у торгах та у декілька разів занижує суму за свої товари/послуги. Коли ця фіктивна юридична особа, в результаті торгів, стає переможцем, вона відмовляється від участі. Інші учасники, які в ході торгів занижували ціну, також відмовляються від участі, а переможцем стає компанія з дорожчою пропозицією);

– в тендері може бути прописано специфічні умови, або занадто деталізовані вимоги до предмета закупівлі, які розроблено з урахуванням властивостей продукції заздалегідь визначеного виробника;

– замовник об'єднує в один лот декілька видів продукції, яка виробляється різними виробниками (за такої схеми виробники просто не мають можливості взяти участь в тендері, на торгах перемагає потрібний посередник);

– обмеження періоду подачі документів (за місяць, тиждень до проведення тендеру), зміна тендерної умови (додавши вимогу, яку може виконати лише «потрібний» СПД);

– встановлення коротких термінів постачання продукції (щоб відсіяти «непотрібних» учасників на торгах замовники навмисно прописують у тендерних умовах короткі терміни постачання товарів, за які виробник не встигне виробити та поставити потрібний обсяг продукції);

– встановлення довгого періоду оплати за договором

(щоб закупити на торгах товар/послугу у потрібного учасника замовники, завищують в тендерних умовах граничний термін оплати, наприклад, до 180 календарних днів; такі уточнення обмежують коло учасників тендерів та дають змогу перемогти заздалегідь визначеному СПД, з яким можна розрахуватися хоч на наступний день після перемоги);

– ціна тендеру змінюється без проведення належного незалежного оцінювання;

– приховування тендеру (замовники намагаються приховати оголошення про закупівлю; наприклад, можуть в назві тендеру допустити граматичні помилки, щоб пошук не видав оголошення про торги, або написати нечітко: замість автомобілів – обладнання, замість рушників – тканини);

– в разі перемоги «непотрібного» суб'єкта, тендер може бути «заморожено» (результати торгів можна оскаржити в Антимонопольному комітеті України, що зупиняє проведення процедури закупівлі на час розгляду скарги);

– неспроможність контрагента виконати умови договору/тендеру у зв'язку з відсутністю виробничих потужностей, складських приміщень, відповідного персоналу.

Водночас з метою перевірки причетності до вчинення заволодіння державними коштами керівників та службових осіб державних підприємств та інших суб'єктів, що фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів, слід провести моніторинг їх способу життя, в ході чого звернути увагу на:

– невідповідність між задекларованим джерелом походження коштів та операціями, які проводяться за рахунками керівників державних підприємств та інших суб'єктів, що фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів;

– придбання предметів розкоші, оплата послуг з високою вартістю або отримання будь-яких інших вигод від публічних діячів, членів їх сімей або близьких осіб, від замовника або підрядника в період виконання державного контракту або відразу після закінчення терміну дії договору;

– надходження коштів у невеликих розмірах від посадових осіб державних підприємств на користь інших осіб упродовж короткого проміжку часу з призначенням платежу «допомога», «на лікування», «благодійна допомога»;

– дострокове погашення кредитів, які використано для придбання елітного житла, автомобілів преміум класу, дорогоцінних металів та каміння, інших активів.

З метою своєчасного виявлення грошей, цінностей та іншого майна, здобутого злочинним шляхом, в ході документування протиправних дій на стадії вчинення злочинів, є доцільним (необхідним) доповнити КПК, а також відомчі нормативно-правові акти, вищезазначеними та іншими заходами:

– контроль (моніторинг) права власності осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, та співучасників, їх родичів, близьких та знайомих, а також інших осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення;

– контроль (моніторинг) перетину вищевказаними особами кордону та митного декларування.

Крім цього, слід розширити коло осіб, до яких необхідно проводити заходи з метою виявлення та розшуку грошей цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень: співучасників осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, їх родичів, близьких та знайомих, а також інших осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що доцільним буде внесення змін до чинного законодавства, насамперед до Кримінального процесуального кодексу України і Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчих нормативно-правових актів про розширення повноваження правоохоронних органів, їх завдань, прав та обов'язків в частині виявлення грошей, цінностей та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, їх розшуку та повернення законним власникам. Це дасть змогу ефективно позбавляти осіб, які вчиняють чи вчинили корисливі злочини їхніх незаконних статків та буде відігравати вагомий фактор стримування для потенційних злочинців. Крім цього, повернення незаконно здобутих активів, зокрема отриманих внаслідок вчинення корисливих злочинів, зрештою сприятиме загальному економічному розвитку країни, оскільки їх можливо буде використати для інвестування в базові соціальні послуги й проєкти.

Список використаних джерел

1. Герасименко Л.В., Тихонова О.В., Таціенко В.В., Кржечковскіс І. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом активів, одержаних злочинним шляхом: метод. рек. / за заг. ред. С.С. Чернявського. Київ, 2023. 38 с.

2. Тарасенко О.С. Теорія та практика протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним з обігом протиправного контенту в мережі Інтернет: монографія. Одеса, 2021. 432 с.

3. Никифорчук Д.Й. та ін. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі (розшукові) дії у схемах / за заг. ред. В.В. Коваленка. Київ, 2014. 178 с.

4. Цуцкірідзе М.С. та ін. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації для підрозділів Національної поліції України. Харків, 2022. 82 с.

5. Чернявський С.С. та ін. Досвід країн Європейського Союзу щодо виявлення та розслідування відмивання злочинних доходів із використанням цифрової валюти (криптовалюти). Київ, 2017. 86 с.

6. Борисов В.І., Голіна В.В. Процесуальний порядок виявлення та арешту майна під час досудового розслідування. Харків, 2020. 240 с.

7. Кулик М.С. Фінансові розслідування в Україні: методика виявлення та документування незаконних активів. Київ, 2021. 312 с.

8. Лисенко О.В. Сучасні методи виявлення кримінальних доходів на етапі досудового слідства. *Вісник Національної академії прокуратури України.* Київ, 2019. № 3. С. 45–52.

9. Петренко І.О. Правові засади арешту майна у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 4. С. 112–118.

10. Шевченко А.А. Міжнародний досвід вилучення кримінальних активів та його імплементація в Україні. *Право і безпека.* 2022. № 1. С. 34–41.

11. Гончарук В.С. Проблеми виявлення майна, здобутого злочинним шляхом, на стадії досудового розслідування. *Сучасні тенденції боротьби з корупцією*: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 17 лют. 2021 р.). Київ, 2021. С. 67–73.

12. Ковальчук Д.В. Електронні докази як інструмент виявлення незаконних фінансових потоків. *Кібербезпека та фінансові злочини*: збірник тез міжнар. форуму. (Львів, 21 жовт. 2022 р.). Львів, 2022. С. 89–94.

13. Конституція України від 28.06.1997 №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-BP

14. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закону України від 23.12.1993 № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text

15. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

17. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

18. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17

References

1. Herasymenko L.V., Tykhonova O.V., Tatsienko V.V., Krzhechkovskis I. Investigation of criminal offenses related to the circulation of assets obtained by crime: method. rec. / ed. by S.S. Chernyavskyi. Kyiv, 2023. 38 p. (in Ukrainian).

2. Tarasenko O.S. Theory and practice of combating criminal offenses related to the circulation of illegal content on the Internet: monograph. Odesa, 2021. 432 p. (in Ukrainian).

3. Nykyforchuk D.Y. et al. Operational-detective activities and covert investigative (detective) actions in schemes: a manual / ed. by V.V. Kovalenko. Kyiv, 2014. 178 p. (in Ukrainian).

4. Tsutskiridze M.S. et al. Use in criminal proceedings of information obtained as a result of covert investigative (search) actions: scientific and methodological recommendations for units of the National Police of Ukraine / Kharkiv, 2022. 82 p. (in Ukrainian).

5. Cherniavskyi S.S. et al. Experience of the European Union countries in detecting and investigating money laundering using digital currency (cryptocurrency): methodological recommendations. Kyiv, 2017. 86 p. (in Ukrainian).

6. Borysov V.I., Holina V.V. Procedural procedure for the detection and seizure of property during pre-trial investigation. Kharkiv, 2020. 240 p. (in Ukrainian).

7. Kulyk M.S. Financial Investigations in Ukraine: Methods for Identifying and Documenting Illegal Assets. Kyiv, 2021. 312 p. (in Ukrainian).

8. Lysenko O.V. Modern methods of detecting criminal proceeds at the stage of pre-trial investigation. *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine.* Kyiv, 2019. No. 3. pp. 45–52. (in Ukrainian).

9. Petrenko I.O. Legal principles of property arrest in criminal proceedings. *Journal of the Kyiv University of Law.* 2020. No. 4. pp. 112–118. (in Ukrainian)

10. Shevchenko A.A. International experience in the seizure of criminal assets and its implementation in Ukraine. *Law and Security.* 2022. No. 1. pp. 34–41. (in Ukrainian).

11. Honcharuk V.S. Problems of identifying property obtained by criminal means at the stage of pre-trial investigation. *Modern trends in the fight against corruption:* materials of the international scientific conference (Kyiv, February 17, 2021). Kyiv, 2021. pp. 67–73. (in Ukrainian).

12. Kovalchuk D.V. Electronic evidence as a tool for detecting illegal financial flows. *Cybersecurity and financial crimes:* collection of abstracts of the international forum. (Lviv, October 21, 2022). Lviv, 2022. pp. 89–94. (in Ukrainian).

13. Constitution of Ukraine dated 28.06.1997 No. 254k/96-BP. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-BP (access date 31.07.2025). (in Ukrainian).

14. On state protection of employees of the court and law enforcement agencies: Law of Ukraine dated 23.12.1993 No. 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text (in Ukrainian).

15. On operational and investigative activities: Law of Ukraine dated 18.02.1992 No. 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text (in Ukrainian).

16. Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code of 13.04.2012 No. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (in Ukrainian).

17. Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine; Law, Code of 05.04.2001 No. 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (in Ukrainian).

18. On approval of the Instructions on organizing interaction between pre-trial investigation bodies and other bodies and units of the National Police of Ukraine in preventing, detecting and investigating criminal offenses. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.07.2017 No. 575 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17 (in Ukrainian).

Mykhailo VINNYK
postgraduate student, National Academy of Internal Affairs
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1986-0076
e-mail: vinnik_mikhaylo@ukr.net

CARRYING OUT MEASURES BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES TO IDENTIFY MONEY, VALUABLES AND OTHER PROPERTY AT THE STAGE OF COMMITTING CRIMINAL OFFENSES

The paper is devoted to the study of problematic issues of identifying and searching for money, valuables and other property obtained as a result of committing criminal offenses, at the stage of their commission. An analysis of the legal foundations of law enforcement activities in the field of detecting illegally acquired assets was conducted, the main problems of current legislation were identified, and specific measures were proposed to increase the effectiveness of such activities. The features of conducting financial analysis of banking transactions, monitoring public procurement and the lifestyle of officials of state-owned enterprises are considered, and the justification for the need to expand the list of persons against whom measures to identify and search for property should be taken is provided, including accomplices, relatives and other persons involved. The purpose of the paper is to develop practical recommendations to increase the effectiveness of identifying and blocking illegal assets at the stage of pre-trial investigation of criminal offenses. It has been established that the low level of compensation for damage from criminal offenses is due to the imperfection of procedural mechanisms and the lack of a comprehensive approach to identifying criminal assets. A system of measures is proposed, including financial monitoring, analysis of public procurement, monitoring of the lifestyle of suspected individuals, and the use of modern technical means. The scientific novelty lies in the development of a comprehensive methodology for identifying illegally obtained property at different stages of criminal proceedings, taking into account the specifics of mercenary crimes. The practical significance of the study lies in the possibility of using the proposed recommendations to improve the activities of law enforcement agencies and make changes to the criminal procedural and operational-detective legislation of Ukraine.

Keywords: *detection of illegal assets, law enforcement agencies, criminal offenses, self-interested crimes*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.4
УДК 338.24:005.591.6

Карина Миколаївна ***ТРОСТЯНСЬКА***
к.е.н., доцент, докторант, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7970-9367
e-mail: karina_tr@ukr.net

ОЦІНЮВАННЯ АДАПТАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ПІДПРИЄМСТВ У ДИНАМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто проблему адаптаційної спроможності бізнес-моделей підприємств у динамічному середовищі з високим рівнем невизначеності та турбулентності. На основі концепції динамічних здатностей обґрунтовано потребу у створенні інструментів оперативної діагностики станів бізнес-моделі та визначення доцільності реакції, адаптації чи трансформації. Запропоновано два інструменти оцінювання: модель діагностики станів за логікою reaction–adaptation–transformation та інтегральний індекс Adaptive Index (AI), побудований за інституційним, ресурсним, поведінковим і системно-мережевим вимірами. Розроблений підхід забезпечує кількісне оцінювання адаптаційної здатності бізнес-моделей і практичні орієнтири для вибору стратегічних рішень.

Ключові слова: *адаптаційна спроможність бізнес-моделі, динамічні здатності, інтегральний індекс, підприємницьке середовище, стратегічна гнучкість, трансформація бізнес-моделі*

ВСТУП

Підприємства діють у середовищі, де поєднуються шоки попиту і пропозиції, регуляторні зсуви, воєнні ризики, розриви ланцюгів постачання та швидкі цифрові переходи. Такі виклики змінюють часові горизонти ухвалення рішень і структурують простір можливостей для бізнес-моделей. У цих умовах ключовим стає не лише факт короткострокової відповіді на подію, а й здатність бізнес-моделі переходити від оперативних кроків до структурних налаштувань і, за необхідності, до глибинної трансформації логіки створення та привласнення цінності. Для українських підприємств питання вимірюваної адаптаційної здатності особливо важливе, оскільки інституційна невизначеність і безпекові ризики поєднуються з вікном можливостей для цифровізації, сервісизації та екосистемної кооперації.

Дослідження останніх років переважно описують окремі кейси реагування на кризи або фокусуються на технологічних інноваціях без прив'язки до цілісної архітектури бізнес-моделі. Нерідко терміни «реакція», «адаптація» і «трансформація» уживаються як синоніми, що ускладнює порівнянність результатів. Бракує компактної, відтворюваної процедури оцінювання станів змін бізнес-моделі (реакція–адаптація–трансформація) та її адаптаційної здатності з чіткими індикаторами й прозорими правилами агрегування. Не вистачає також інструментів швидкої діагностики, які менеджери могли б застосувати без тривалого збору первинних даних.

МЕТА статті полягає у формуванні концептуально-методичного підходу, який забезпечує підприємствам інструмент оперативної діагностики адаптаційної здатності бізнес-моделі та вибору між реакцією, адаптацією й трансформацією як відповіддю на сучасні виклики функціонування бізнес-моделей.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою дослідження стали методи системного аналізу, структурно-логічного моделювання та узагальнення, що дали змогу ідентифікувати ключові концепти та стадії трансформації бізнес-моделей. Системний аналіз забезпечив виявлення взаємозв'язків між компонентами бізнес-моделі та її зовнішнім середовищем, а структурно-логічний підхід дав змогу змоделювати послідовність змін у контексті станів бізнес-моделі: реакція, адаптація та трансформація.

Оцінювання адаптаційної спроможності здійснено через інтегральні індикатори, згруповані за чотирма вимірами підприємницького середовища: інституційним, ресурсним, поведінковим та системно-мережевим. Теоретичну базу сформовано на основі критичного аналізу сучасної наукової літератури, що забезпечує концептуальну узгодженість і наукову обґрунтованість моделі оцінювання стану бізнес-моделі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Однією з провідних парадигм у сучасному стратегічному менеджменті є концепція динамічних здатностей, яка пояснює, як підприємства формують та підтримують здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Класичний триєдиний конструкт sensing – seizing – transforming відображає ключові механізми організаційної гнучкості: ідентифікацію слабких сигналів і трендів (sensing), мобілізацію та використання можливостей (seizing), а також глибоку перебудову ресурсів, процесів і логіки створення цінності (transforming). Саме ці елементи є критично необхідними для досягнення організаційної стійкості (resilience) в умовах турбулентності та високої невизначеності (Engelmann, 2023) [1].

У запропонованій нами концептуально-методичній моделі ці три виміри знаходять пряму відповідність у станах змін бізнес-моделі: реакція співвідноситься з фазою sensing (швидке реагування на зміни середовища), адаптація – з seizing (поступове налаштування та використання нових можливостей), а трансформація – з transforming (радикальне оновлення бізнес-моделі). Така відповідність забезпечує логічну інтеграцію діагностичного підходу з усталеними теоріями динамічних здатностей і надає йому теоретичної валідності.

Адаптаційний потенціал бізнес-моделі значно визначається середовищем, в якому функціонує підприємство. Сучасні дослідження дають змогу виокремити чотири ключові виміри підприємницького середовища: інституційний (правила, норми та державна політика), ре-

© К.М. ТРОСТЯНСЬКА, 2025

сурсний (наявність фінансових, інфраструктурних та технологічних ресурсів, що створюють умови для масштабування та інноваційної перебудови бізнес-моделі), поведінковий (підприємницька ініціатива, стратегічна проактивність і готовність до ризику як чинники швидкого реагування на виклики), системно-мережевий (інтеграція підприємств у кластери, інноваційні екосистеми та партнерські мережі, які посилюють здатність до колективної адаптації та коеволюції).

У літературі останнього десятиліття простежується тенденція до трактування підприємницького середовища як поля, мережі або системи, де взаємодія між акторами і ресурсами формує простір можливостей і ризиків. Це свідчить про зростання міждисциплінарного інтересу до інтеграції системного, інституційного та поведінкового аналізу у вивченні бізнес-моделей.

Попри суттєвий прогрес у розвитку теорій динамічних здатностей та організаційної стійкості, є помітні прогалини, що ускладнюють практичне застосування наявних підходів. По-перше, спостерігається концептуальна нечіткість: у сучасних публікаціях терміни reaction, adaptation та transformation часто застосовуються як взаємозамінні без чіткого розмежування їхніх змістових меж. Це знижує можливість порівняння емпіричних результатів і обмежує кумулятивність знань. По-друге, бракує узгодженої системи критеріїв і показників, яка б забезпечувала вимірювання станів бізнес-моделі та її готовності до змін.

Отже, сучасна наукова дискусія підтверджує необхідність розроблення компактного, концептуально узгодженого та операціоналізованого підходу, який дав би змогу швидко діагностувати поточний стан бізнес-моделі підприємства та визначати доцільні дії (реакцію, адаптацію чи трансформацію) відповідно до динаміки середовища та стратегічних орієнтирів підприємства.

У сучасній літературі спостерігається певна нечіткість у застосуванні термінів, що описують зміни бізнес-моделей: reaction, adaptation, transformation (reconfiguration) часто трактуються як взаємозамінні. Така розмитість ускладнює формування узгодженого підходу до оцінювання здатності підприємств реагувати на виклики. У межах нашого дослідження запропоновано чітке розмежування цих понять, що дає змогу створити цілісний концептуально-методичний підхід. Ми визначаємо основні дефініції так:

– *реакція* – оперативні, короткострокові зміни у процесах, каналах чи витратах, які не зачіпають фундаментальної логіки створення цінності;

– *адаптація* – структурні зміни в межах чинної бізнес-моделі, що охоплюють переналаштування ключових компонентів, перерозподіл ресурсів і модифікацію партнерських відносин без радикальної перебудови архітектури;

– *трансформація (reconfiguration)* – глибинна перебудова архітектури бізнес-моделі та її логіки створення і привласнення цінності, що охоплює суттєві зміни у будь-яких компонентах і веде до формування нової траєкторії розвитку;

– *адаптаційна здатність бізнес-моделі* – це інтегрована характеристика її архітектури, що відображає сукупність організаційних механізмів й інформаційно-аналітичних контурів, вбудованих у конфігурацію створення цінності, які зумовлюють спроможність підприємства своєчасно ідентифікувати зовнішні сигнали (sensing), здійснювати оперативні управлінські дії (response), перебудовувати ресурси, процеси та партнерські зв'язки бізнес-моделі (reconfiguration) та закріплювати набуті знання (learning), забезпечуючи стійкість і розвиток у мінливому середовищі.

Адаптаційна здатність бізнес-моделі може бути предметом кількісного оцінювання, однак у сучасній науковій літературі досі немає єдиного усталеного інструмента для цього. Наявні підходи умовно поділяються на три основні групи: концептуально-теоретичні, індикаторні та опитувально-експертні.

Перший підхід спирається на концепт динамічних здатностей, що розглядає підприємство як систему, здатну до sensing – seizing – transforming (Teece, 2018) [2]. У такому контексті адаптаційна здатність бізнес-моделі інтерпретується як рівень розвитку зазначених здатностей: спроможність своєчасно виявляти зміни у середовищі, використовувати нові можливості та перебудовувати ресурси й процеси для збереження конкурентних переваг. В публікаціях пропонується оцінювати організаційну стійкість через опитувальники, які фіксують швидкість виявлення змін, ефективність використання можливостей і здатність до трансформації бізнес-процесів [1]. Перевагою цього підходу є його концептуальна узгодженість зі стратегічними теоріями, проте він залишається методологічно нечітким через відсутність стандартизованих шкал вимірювання.

Другий підхід має індикаторний характер і передбачає застосування системи KPI, що відображають ключові аспекти гнучкості та готовності до змін. Серед таких показників виокремлюють швидкість реакції на ринкові виклики (наприклад, час виходу нового продукту чи відновлення після шоків), гнучкість у забезпеченні ресурсами (диверсифікація фінансування, структура постачань), рівень інноваційності (частка доходу від нових продуктів чи послуг) та інтегрованість у партнерські мережі. Van de Ven та ін. (2023) наголошують на необхідності систематизації KPI для всього життєвого циклу бізнес-моделі, що дасть змогу зробити оцінювання більш порівнюваним і послідовним [3]. Перевага цього підходу полягає в його кількісній визначеності, проте він має обмеження у врахуванні поведінкових та культурних чинників, що відіграють не менш важливу роль у здатності до змін.

Третій підхід пов'язано з опитувально-експертними методами, які дають змогу оцінити адаптаційну здатність бізнес-моделі через анкетування керівників, експертні панелі, застосування методу Delphi чи багатокритеріального оцінювання. Цей підхід має перевагу у врахуванні якісних характеристик, таких як проактивність менеджменту, гнучкість організаційної культури чи готовність до експериментів, що складно виміряти за допомогою суто кількісних індикаторів. Водночас його не позбавлено суб'єктивності, оскільки результати значно залежать від складу експертів та їхнього досвіду.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що кожен з підходів має суттєві переваги, але й певні обмеження: концептуальні методи не забезпечують стандартизованих показників, індикаторні підходи є фрагментарними, а експертні оцінки залишаються суб'єктивними. Це створює потребу у розробленні компактної та вимірюваної діагностичної рамки, здатної інтегрувати тео-

ретичну узгодженість з кількісною визначеністю та забезпечити оцінювання стану бізнес-моделі для підтримки своєчасних управлінських рішень.

У нашому підході індикатори впорядковано за зазначеними вище вимірами підприємницького середовища. Така структуризація відображає багатовимірну природу адаптаційної спроможності бізнес-моделей, дає змогу уникнути механічного підсумовування різнорідних показників та забезпечує виявлення «слабких місць» у кожному вимірі. Крім того, поділ за вимірами забезпечує логічний зв'язок із концепцією станів бізнес-моделі (реакція, адаптація, трансформація), що створює підґрунтя для комплексної діагностики та порівняльного аналізу між підприємствами. Стан реакції найчастіше проявляється на інституційному рівні, коли підприємство лише мінімально підлаштовується до зовнішніх правил і норм. Адаптація стає можливою за наявності ресурсно-технологічної бази та поведінкової готовності менеджменту, що забезпечують стратегічну гнучкість. Натомість трансформація спирається на системно-мережевий вимір, адже саме взаємодія в екосистемах і партнерствах відкриває шлях до перебудови ключових елементів бізнес-моделі.

Інтегрована методика оцінювання адаптаційної спроможності бізнес-моделі, що пропонується, поєднує концептуальну узгодженість із динамічними здатностями, кількісну визначеність через індикатори та інтегральний індекс Adaptive Index (AI), а також враховує чотири ключові виміри підприємницького середовища: інституційний, ресурсний, поведінковий і системно-мережевий. Такий підхід дає змогу не лише кількісно оцінювати адаптаційну спроможність бізнес-моделі, а й оперативно визначати її стан (реакції, адаптації або трансформації) для обґрунтованого прийняття управлінських рішень.

У запропонованому підході адаптаційна спроможність бізнес-моделі оцінюється через інтегральний індекс AI, що формує узагальнену характеристику здатності підприємства реагувати на зміни, адаптуватися та трансформувати ключові елементи бізнес-моделі.

Першим кроком є оцінювання всіх індикаторів за шкалою від 0 до 10, що дає змогу стандартизувати вимірювання різнорідних показників у межах чотирьох вимірів підприємницького середовища.

Наступним етапом є розрахунок середнього значення індикаторів у межах кожного виміру та формування інтегрального середнього значення, що нормується на шкалу 0–100, утворюючи AI. Це дає змогу одержати єдину кількісну характеристику адаптаційної спроможності бізнес-моделі.

Інтерпретація інтегрального індексу AI здійснюється через три градаційні зони, які відображають еволюційні стани бізнес-моделі та узгоджуються з теорією динамічних здатностей (Teece, 2018) [2]:

1. *Стан реакції* (0–35). Нижні значення індексу свідчать, що підприємство здатне лише до ситуативного реагування на зовнішні зміни. Для таких організацій характерні обмежені інноваційні ініціативи, низька стратегічна гнучкість та домінування короткострокових рішень. У літературі resilience research подібні підприємства позначають як «reactive organizations».

2. *Стан адаптації* (36–70). Середній рівень індексу сигналізує про здатність підприємства пристосовуватися до змін: переорієнтація ресурсів, поступове освоєння нових продуктів і ринків, системне підлаштування бізнес-процесів. Ця зона відповідає концепту «seizing capabilities» (Teece, 2018) [2], що передбачає використання можливостей для нарощування конкурентоспроможності без радикальних змін. Межа ≈70 пояснюється тим, що підприємства на цьому рівні демонструють помітні стратегічні зрушення

Таблиця 1 – **Матриця індикаторів адаптаційної спроможності бізнес-моделі** *(складено автором)*

Вимір	Приклади індикаторів	Очікуваний зв'язок зі станами бізнес-моделі
Інституційний	– Оперативність реагування на зміни у регуляторній політиці (експертна оцінка 0–10)	Високі значення – адаптація / трансформація
	– Ступінь відповідності бізнес-моделі новим нормам (експертна оцінка 0–10)	
	– Рівень взаємодії з органами влади / асоціаціями (0–10)	
Ресурсний	– Частка витрат на інновації у загальних витратах (%)	Високі значення – трансформація
	– Рівень цифровізації бізнес-процесів (0–10)	
	– Доступ до фінансування (обсяг інвестицій, кредитні ліміти)	
	– Гнучкість ланцюгів постачання (індекс диверсифікації постачальників)	
Поведінковий	– Рівень підприємницької ініціативності менеджменту (0–10, опитування)	Середні/високі значення – адаптація / трансформація
	– Ступінь проактивності у виявленні можливостей (кількість нових проєктів/ідей за рік)	
	– Толерантність до ризику (0–10)	
	– Частка персоналу, залученого до програм розвитку (%)	
Системно-мережевий	– Кількість стратегічних партнерств / угод у кластері	Високі значення – трансформація
	– Участь у міжнародних чи регіональних бізнес-екосистемах (0–10)	
	– Інтенсивність обміну знаннями з партнерами (0–10)	
	– Вклад партнерських проєктів у дохід (%)	
Загальні інтегральні індикатори	– Середній час реакції на зовнішні зміни (години/дні)	Застосовується для інтегрального індексу AI
	– Частка нових продуктів/послуг у виручці (%)	
	– Кількість перебудованих елементів бізнес-моделі (із 9 за Osterwalder & Pigneur [4])	
	– Загальний рівень стійкості бізнес-моделі (0–10)	

та підвищену здатність до адаптаційних дій (Van de Ven et al., 2023) [3].

3. *Стан трансформації* (71–100). Високі значення індексу характеризують здатність підприємства до радикальної трансформації: переосмислення бізнес-моделі, вихід на нові ринки, створення нових джерел цінності. Це відповідає «transforming capabilities» у рамках теорії динамічних здатностей. Зона понад 70% від загального потенціалу вважається критичною масою ресурсів, інноваційності та мережевих зв'язків, необхідною для запуску процесу трансформації бізнес-моделі.

Отже, трьохзональна градація інтегрального індексу дає змогу не лише кількісно оцінювати адаптаційну спроможність, а й оперативно визначати стан бізнес-моделі для обґрунтованого вибору управлінських стратегій: реакції, адаптації або трансформації.

ВИСНОВКИ

Дослідження показало, що адаптаційна спроможність бізнес-моделей є багатовимірним феноменом, що визначається взаємодією зовнішніх і внутрішніх чинників, структурованих за ключовими вимірами підприємницького середовища: інституційним, ресурсним, поведінковим та системно-мережевим. Адаптаційні механізми бізнес-моделі можна описати через три стани змін: реакція, адаптація та трансформація. Кожен стан відповідає певній конфігурації ресурсів, процесів і взаємодії з екосистемою підприємства, що дає змогу оцінювати готовність моделі до змін та обирати відповідні управлінські стратегії.

Наукова новизна полягає в розробленні концептуально-методичного підходу, що інтегрує теоретичні засади динамічних здатностей з кількісним оцінюванням через інтегральний індекс Adaptive Index (AI). Запропонована методика дає змогу оцінювати адаптаційну спроможність бізнес-моделі за узгодженими індикаторами, структурованими за чотирма вимірами середовища, та визначати стан бізнес-моделі. Практичне значення полягає у створенні інструменту для оцінювання стану бізнес-моделі та підготовки до змін у відповідь на зовнішні виклики, що дає змогу підвищити стратегічну гнучкість підприємств і зменшити ризики невідповідності ринковим та технологічним умовам.

Перспективи подальших досліджень включають емпіричну апробацію методики на підприємствах різних галузей та масштабів, розроблення галузевих адаптацій індикаторного набору та оцінювання впливу кожного з чотирьох вимірів підприємницького середовища на швидкість та ефективність адаптаційних змін.

References

1. Engelmann A.A performative perspective on sensing, seizing, and transforming in small- and medium-sized enterprises. *Entrepreneurship & Regional Development.* 2023. Vol. 36, No. 5–6. pp. 632–658. URL: https://doi.org/10.1080/08985626.2023.2262430

2. Teece D.J. Business models and dynamic capabilities. *Long Range Planning*. 2018. Vol. 51, No. 1. pp. 40–49. URL: https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.06.007.

3. Van de Ven M., Lara Machado P., Athanasopoulou A., Aysolmaz B., Turetken O. Key performance indicators for business models: A systematic review and catalog. Information Systems and e-Business Management. 2023. Vol. 21. URL: https://doi.org/10.1007/s10257-023-00650-2.

4. Osterwalder A., Pigneur Y. Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers. Hoboken, NJ, 2010. 288 p.

Karyna TROSTIANSKA
PhD in Economics, Associate Professor, Postdoctoral researcher, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7970-9367
e-mail: karina_tr@ukr.net

ASSESSMENT OF THE ADAPTIVE CAPACITY OF ENTERPRISE BUSINESS MODELS IN A DYNAMIC ENVIRONMENT

The paper addresses the problem of business model adaptability in a dynamic environment characterized by high instability, uncertainty, and multifactorial influences. Building on contemporary theories of strategic management, particularly the dynamic capabilities framework (sensing–seizing–transforming), the study substantiates the need for tools that enable timely diagnostics of a business model's state and support the decision on whether reaction, adaptation, or transformation is the most appropriate response. It is demonstrated that existing approaches are constrained by conceptual limitations, including the lack of a unified system of indicators and the blurred distinction between different states of business model change. The purpose of the paper is to justify and develop a conceptual and methodological approach that allows for the quantitative assessment of business model adaptability and supports the choice of the most suitable response strategy for enterprises facing contemporary challenges. The paper systematizes and critically analyzes existing theoretical approaches to the interpretation of business model adaptability. Two complementary methods are proposed: (1) a diagnostic model of business model states based on the reaction–adaptation–transformation logic aligned with dynamic capabilities theory; and (2) an integral Adaptive Index (AI) constructed from a system of indicators grouped into four dimensions of the entrepreneurial environment - institutional, resource, behavioral, and systemic-network. This approach makes it possible not only to identify the current state of a business model but also to evaluate its potential for more profound transformations. The proposed conceptual and methodological approach provides a comprehensive tool for the operational assessment of business model adaptability. Its scientific novelty lies in combining the logic of dynamic capabilities with an integral system of indicators that reflect the multidimensionality of the entrepreneurial environment. The practical value of the approach is its applicability for enterprises to rapidly diagnose the state of their business models and choose appropriate strategic actions in response to market challenges. Prospects for further research include empirical validation of the approach across industries and the adaptation of indicators to sector-specific conditions.

Keywords: *business model adaptability, dynamic capabilities, adaptive index, entrepreneurial environment, strategic flexibility, business model transformation*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.5
УДК 330. 005.95/.9

Тетяна Костянтинівна ***МЕТІЛЬ***
к.е.н., доцент, зав, кафедри, Ізмаїльський державний гуманітарний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4553-4343
e-mail: tatanametil@gmail.com

Анастасія Сергіївна ***МЕТІЛЬ***
к.е.н., доцент, зав, кафедри, Ізмаїльський державний гуманітарний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9197-3937

МОТИВАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті розкрито економічні та правові аспекти мотиваційного менеджменту у сфері вищої освіти. Особливу увагу приділено порівнянню матеріальної та нематеріальної мотивації науково-педагогічних працівників у закладах вищої освіти України та ЄС. Встановлено диспропорцію в системах стимулювання та окреслено правові механізми регулювання. Запропоновано шляхи підвищення ефективності мотиваційної політики в українських закладах вищої освіти.

Ключові слова: *мотиваційний менеджмент, мотивація праці, вища освіта, трудове право, економічне стимулювання*

ВСТУП

У сучасних умовах економічної трансформації та нестабільності ринку праці питання ефективного мотиваційного менеджменту набуває особливої актуальності. Мотивація працівників визначає рівень їхньої продуктивності, залученості та лояльності до організації. Водночас успішне впровадження мотиваційної політики потребує не лише економічного обґрунтування, але й правового регулювання трудових відносин. Системний підхід до мотивації персоналу передбачає узгодження матеріальних і нематеріальних стимулів із законодавчими вимогами та корпоративною політикою підприємства.

МЕТА статті – дослідити економічні та правові аспекти мотиваційного менеджменту в умовах трансформаційної економіки, проаналізувати сучасні механізми стимулювання персоналу, а також запропонувати рекомендації з формування ефективної мотиваційної системи з урахуванням вимог трудового законодавства України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано такі загальнонаукові та спеціальні методи: аналіз та синтез – для теоретичного обґрунтування понять «мотивація», «мотиваційний менеджмент»; порівняльний метод – для дослідження підходів до мотивації в Україні та зарубіжних країнах; економіко-статистичний метод – для аналізу рівня задоволеності працівників та ефективності застосування різних видів стимулювання; системний підхід – для узагальнення економічних і правових елементів мотиваційної моделі.

Інформаційною базою стали наукові праці українських і зарубіжних дослідників, законодавчі акти України, звітність підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематику мотиваційного управління активно розглянуто у працях таких українських та зарубіжних авторів, як: О. Амоша, С. Ілляшенко, В. Шапран, М. Армстронг, Г. Мюнстерберг. У фокусі досліджень: моделі стимулювання праці, взаємозв'язок мотивації і продуктивності, розроблення програм лояльності персоналу.

Так, О. Амоша підкреслює значення мотиваційного складника для інноваційного розвитку підприємства [1]. С. Ілляшенко аналізує механізми мотивації в умовах цифровізації економіки [2]. Проте у наукових працях часто немає цілісної оцінки правових аспектів мотивації, – зокрема прав працівників, обмежень у застосуванні змінних складників оплати праці, процедур захисту від дискримінації.

РЕЗУЛЬТАТИ

У системі управління персоналом, зокрема у сфері вищої освіти, важливу роль відіграє якісне формування та реалізація мотиваційної політики. Сучасні соціально-економічні виклики, реформи у сфері освіти та зростаюча конкуренція між закладами вищої освіти (ЗВО) актуалізують потребу у перегляді підходів до мотиваційного менеджменту як з економічної, так і з правової позицій. У цьому дослідженні розглянуто мотиваційний менеджмент у декількох аспектах на прикладі галузі освіти.

Мотиваційний менеджмент на сучасному етапі повинен враховувати три ключові компоненти:

1. *Економічний аспект* охоплює систему матеріального стимулювання, бонусів, участі у прибутках, премій. Підприємства, що впровадили прозорі KPI-системи та механізми гнучкої оплати, мають вищий рівень продуктивності (на 12–18% за даними Deloitte [7]).

2. *Правовий аспект* передбачає дотримання норм трудового законодавства (Кодекс законів про працю (КЗпП) України, Закон «Про оплату праці», Закон «Про колективні договори і угоди»), уникнення порушень у преміюванні, дотримання принципів рівності та недискримінації.

3. *Психологічний аспект* реалізується через нематеріальні стимули: корпоративну культуру, розвиток кар'єри, визнання, навчання. Ефективна мотиваційна система поєднує обидва підходи – матеріальний і нематеріальний – відповідно до індивідуальних потреб працівників.

З економічного погляду мотивація розглядається як рушійна сила, що спонукає працівника до дії для досягнення як особистих, так і організаційних цілей. У цьому контексті мотивацію тісно пов'язано з ефективністю праці, продуктивністю, інноваційністю та якістю виконуваних завдань.

Варто зазначити, що у вищій освіті мотивація вик-

© Т.К. МЕТІЛЬ, А.С. МЕТІЛЬ, 2025

ладачів та науково-педагогічних працівників є одним з головних чинників академічного успіху та конкурентоспроможності закладу. Економічні стимули, зокрема розмір заробітної плати, премії, надбавки, можливості професійного росту, прямо впливають на залучення й утримання кваліфікованих кадрів.

За даними Державної служби статистики України, середня заробітна плата науково-педагогічного працівника у 2024 р. склала 17 500 грн, тоді як у середньому в країнах ЄС – від 1 800 до 4 000 євро, залежно від країни [14]. Це свідчить про низький рівень матеріальної мотивації вітчизняного освітнього сектора порівняно з європейським простором.

У межах правового поля мотивація працівника реалізується через дотримання норм трудового законодавства, системи колективного договірного регулювання та галузевих стандартів. Конституція України гарантує право на працю та її оплату не нижчу за визначену законом. Ключовими нормативними актами, які регулюють мотиваційні механізми, є КЗпП України [4], Закон «Про оплату праці» [5], Закон «Про вищу освіту» [6], внутрішні нормативні документи ЗВО (табл. 1).

Окрім матеріального стимулювання, законодавство передбачає нематеріальні форми мотивації: моральне заохочення, можливості для підвищення кваліфікації, академічної мобільності, участі у формуванні політики закладу тощо.

Мотиваційний менеджмент можна визначити як процес організації управлінських рішень, спрямованих на активацію працівників для досягнення стратегічних завдань установи. У системі ЗВО це передбачає оптимальне поєднання матеріальних та нематеріальних стимулів, врахування індивідуальних потреб працівників, створення умов для розвитку їх професійного потенціалу.

Економічна ефективність мотиваційного менеджменту проявляється через результативність наукової діяльності, публікаційні показники, участь у міжнародних програмах тощо. З правового боку ефективність досягається завдяки дотриманню принципів рівного доступу, прозорості прийняття рішень, участі профспілок у розробленні мотиваційної політики.

Для виявлення ключових відмінностей між системами мотивації в Україні та країнах ЄС проведено порівняльний аналіз за критеріями: матеріальні стимули, нематеріальні стимули, роль профспілок, правове забезпечення мотивації (табл. 2).

Також розглянемо статистичні дані за 2023-2024 рр. про науково-педагогічних працівників: середньої зарплати, середнього віку тощо у табл. 3.

Економічний аспект мотивації викладачів безпосередньо пов'язано з рівнем їхньої заробітної плати, соціальних гарантій, бонусів, професійного розвитку та умов праці. Матеріальна винагорода є ключовим чинником, що впливає на мотиваційний стан працівника та його ефективність.

Для наочного порівняння у табл. 2 та на рис. 1 подано приблизний рівень середньомісячної заробітної плати викладачів ЗВО України та деяких країн ЄС [10-13]. Дані перераховано у гривневому еквіваленті станом на 2025 р.

Як видно з графіка, українські викладачі мають один з найнижчих рівнів оплати праці. Водночас у Нідерландах середня зарплата становить понад 230 тис. грн/міс, а у Швейцарії – близько 400 тис. грн/міс, в Україні цей показник у 10–12 разів нижчий [12]. Це суттєво знижує

Таблиця 1 – **Законодавчі аспекти мотивації: порівняння України та ЄС** (*складено автором на основі [3-6, 13]*)

Правовий аспект	Україна	ЄС (на прикладі Польщі, Німеччини)
Регулювання оплати праці	КЗпП України, Закон «Про освіту», постанова КМУ №1133 (2022)	Закони про державну службу / автономію ЗВО (наприклад, Hochschulrahmengesetz – Німеччина)
Законодавче забезпечення преміювання	Відсутність чіткої процедури, премії встановлюються локальними актами	Премії передбачено колективними угодами, регіональними законами
Формалізація нематеріального стимулювання	Не закріплена законодавчо	Визначено в контрактах, регулюється внутрішніми положеннями
Захист академічної свободи	Формально є, але залежить від керівництва	Повна автономія згідно з Європейською хартією дослідника
Соціальний пакет (страхування, пенсії)	Мінімальний державний захист	Повний соцпакет відповідно до трудового права ЄС

Таблиця 2 – **Порівняльна характеристика системи мотивації в українських та європейських ЗВО** *(складено автором на основі [13-15])*

Критерій	Українські ЗВО	Європейські ЗВО
Матеріальні стимули	Ставки обмежені фінансуванням; надбавки рідкісні	Високі базові оклади, гнучкі преміальні системи
Нематеріальні стимули	Почесні грамоти, кар'єрне зростання	Міжнародна академічна мобільність, свобода досліджень
Соціальні пільги	Часткове фінансування підвищення кваліфікації	Медичне страхування, стипендії для родин, житло
Роль профспілок	Консультативна участь, захист під час звільнення	Повноправна участь у переговорах, укладенні колективних угод
Правове регулювання	Закон України «Про освіту», КЗпП	Національні трудові кодекси + міжнародні угоди (Bologna, ERA)

Таблиця 3 – **Статистичні дані про науково-педагогічних працівників** (*складено автором на основі [7-9, 13, 14]*)

Показник	Україна (2024)	Середнє в ЄС (2023)
Середня зарплата НПП	17 500 грн (~420 євро)	2 500–4 000 євро
Відсоток НПП із ступенем доктора	18%	40%
Частка НПП, що брали участь у грантах	14%	48%
Середній вік НПП	47 років	43 роки

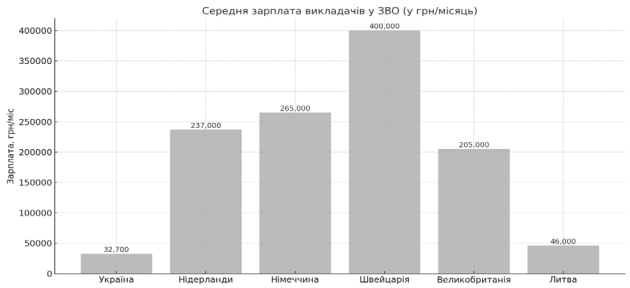

Рис. 1. Приблизний рівень середньомісячної заробітної плати викладачів вищих навчальних закладів України та деяких країн Європейського Союзу

конкурентоспроможність українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг і спричиняє міграцію кваліфікованих кадрів .

Така диспропорція формує виклики не лише в економічному, а й у правовому полі, де питання гідної оплати праці, умов праці та соціального захисту має бути закріплено й гарантовано на рівні державної політики.

Слід додати правовий аспект захисту профспілок у сфері освіти. Профспілкові організації у ЗВО України мають право на участь у колективних переговорах, захист працівників під час скорочень та відстоювання соціально-економічних прав, згідно із:

– Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999);

– КЗпП України (ст. 247–252);

– Законом «Про вищу освіту» (ст. 55, 97).

Водночас у країнах ЄС профспілки мають розширені повноваження: можуть впливати на розподіл фінансування, змінювати правила внутрішнього розподілу навантаження, бути стороною у переговорах із міністерствами. Наприклад, у ФРН профспілки викладачів об'єднано в Ver.di та мають представництво в університетських радах.

Проведемо порівняльний аналіз інструментів матеріальної та нематеріальної мотивації в українських і європейських ЗВО. Для аналізу досліджено підходи до мотивації науково-педагогічних працівників (НПП) у трьох українських ЗВО (КНУ ім. Т. Шевченка, ЛНУ ім. І. Франка, КПІ ім. І. Сікорського) та трьох європейських університетах (Варшавський університет, Тартуський університет, Університет Граца). Результати аналізу подано у табл. 4 та табл. 5.

Результати аналізу показали:

1. Мотиваційна система в українських ЗВО суттєво поступається європейським аналогам, як у матеріальному, так і в організаційно-правовому аспектах.

2. Відсутність стабільного нормативного регулювання механізмів преміювання, соціального захисту, навчання та мобільності є основним бар'єром до створення сучасної мотиваційної моделі в українській вищій освіті.

Рекомендації для підвищення ефективності мотиваційного менеджменту в ЗВО України:

– Розробити оновлені моделі матеріального стимулювання з урахуванням продуктивності, участі в науці, публікаційній активності.

– Законодавчо розширити можливості нематеріального стимулювання (вільне планування часу, інституційна автономія, доступ до міжнародних ресурсів).

– Інтегрувати профспілки в ухвалення управлінських рішень, передбачивши участь у комісіях з кадрових та фінансових питань.

– Зміцнити нормативну базу колективних договорів, надавши їм ширші гарантії дії в межах університетів.

– Встановити індикатори ефективності мотиваційної політики, що підлягають щорічному внутрішньому аудиту.

ВИСНОВКИ

Мотиваційний менеджмент у сучасних умовах є ключовим фактором забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Його ефективність залежить від здатності керівництва не лише економічно стимулювати працівників, а й дотримуватись правових норм у трудових відносинах. Актуальним завданням є створення інтегрованої моделі мотивації, що базується на прозорості, законності, адаптивності та залученості персоналу.

Для українських компаній особливо важливо:

– формувати індивідуалізовані системи мотивації;

– впроваджувати механізми правового супроводу мотиваційних програм;

– поєднувати матеріальні і нематеріальні інструменти мотивації відповідно до сучасних викликів.

Таблиця 4 – **Порівняння інструментів матеріальної та нематеріальної мотивації** (*складено автором на основі [10-15*])

Інструменти	Українські ЗВО	Європейські ЗВО (ЄС)
Базова зарплата НПП	Від 11 000 до 25 000 грн (2024)	Від €1 800 до €3 500 (брутто)
Премії за публікації	Є, але нерегулярні. У середньому 3–5 тис. грн	Виплачуються стабільно, часто залежно від імпакт-фактора
Фінансування підвищення кваліфікації	Обмежене, часто за власний кошт	Повністю покривається університетом або грантами
Доступ до міжнародних програм	Мінімальний, часто потребує додаткового обґрунтування	Європейські університети активно інтегровані в Erasmus+, Horizon Europe
Соціальні пільги (медстрахування, житло)	Переважно немає	Повноцінні пакети соцзахисту, страхування, субсидії на житло
Гнучкий графік, академічна мобільність	Частково, залежить від адміністрації	Стандартизовано: автономія, відрядження, онлайн-навантаження
Визнання (нагороди, почесні звання)	Формальні, епізодичні	Постійна практика (внутрішні стипендії, рейтинги, стипендії ім. Humboldt, Marie Curie)

Таблиця 5 – **Статистичні дані щодо задоволеності мотивацією НПП (2024)** (*анкетування НПП (n=120, 6 ЗВО), складено автором на основі [3-6, 10, 13]*)

Показник	Україна	ЄС (середнє значення)
Задоволеність базовою оплатою праці	27%	78%
Доступ до підвищення кваліфікації	34%	92%
Участь у міжнародних програмах	18%	84%
Загальний рівень задоволеності мотиваційною політикою	41%	89%

Список використаних джерел

1. Амоша О.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Київ, 2020. 382 с.

2. Ілляшенко С.М. Мотивація персоналу в умовах цифрової трансформації економіки. *Економіка і держава*. 2022. № 6. С. 17–21.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

4. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. № 50. Ст. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

5. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр

6. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38, № 39. Ст. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

7. Deloitte. Human Capital Trends Report 2024: The Worker as a Consumer. URL: https://www2.deloitte.com/

8. SalaryExplorer. Statistics Lecturer Average Salary in Ukraine 2024. URL: https://www.salaryexplorer.com/average-salary-wage-comparison-ukraine-statistics-lecturer-c226j11268?utm_source=chatgpt.com

9. SalaryExplorer. Lecturer Average Salary in Ukraine 2024. URL: https://www.salaryexplorer.com/average-salary-wage-comparison-ukraine-lecturer-c226j6259?utm_source=chatgpt.com

10. Середня зарплата працівників в Україні вперше перевищила 21 тис. грн; освіта – відстає. URL: https://itc.ua/ua/novini/serednya-zarplata-v-ukrayini-zrosla-do-majzhe-21-tys-grn-ajtivtsi-otrymuyut-najbilshe/

11. Professor salaries in Germany, Netherlands, UK, Switzerland, France, Belgium etc. URL: academicpositions.iten.wikipedia.org

12. Education in Lithuania: salaries of academic staff. URL: en.wikipedia.org

13. Європейська асоціація університетів (EUA). Trends 2018: Learning and Teaching in the European Higher Education Area. EUA. – Бельгія, 2018. URL: https://eua.eu/resources/publications/757:trends-2018.html

14. European Commission. ERA Progress Report 2023. European Research Area – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/era-progress-report-2023_en

15. Державна служба статистики України. Вищі навчальні заклади України: статистичний збірник / Держстат України. Київ, 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

References

1. Amosha O.I. Labor Economics and Social and Labor Relations: navch. posib. Kyiv, 2020. 382 p. (in Ukrainian).

2. Iliashenko S.M. Staff Motivation in the Context of Digital Transformation of the Economy. *Ekonomika i derzhava.* 2022. № 6. pp. 17–21. (in Ukrainian).

3. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996, No. 254k/96-VR. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. No. 30. Art. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (in Ukrainian).

4. Code of Labour Laws of Ukraine: Law of Ukraine No. 322-VIII of 10 December 1971. Information from the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. 1971. No. 50. Art. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (in Ukrainian).

5. On Remuneration of Labor: Law of Ukraine No. 108/95-VR of March 24, 1995. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 1995. No. 17. Art. 121. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр (in Ukrainian).

6. On higher education: Law of Ukraine No. 1556-VII of 1 July 2014. Information from the Verkhovna Rada of Ukraine. 2014. No. 37–38, No. 39. Art. 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (in Ukrainian).

7. Deloitte. Human Capital Trends Report 2024: The Worker as a Consumer. URL: https://www2.deloitte.com/

8. SalaryExplorer. Statistics Lecturer Average Salary in Ukraine 2024. URL: https://www.salaryexplorer.com/average-salary-wage-comparison-ukraine-statistics-lecturer-c226j11268?utm_source=chatgpt.com

9. SalaryExplorer. Lecturer Average Salary in Ukraine 2024. URL: https://www.salaryexplorer.com/average-salary-wage-comparison-ukraine-lecturer-c226j6259?utm_source=chatgpt.com

10. Average salary of employees in Ukraine exceeded 21,000 UAH for the first time; education lags behind. URL: https://itc.ua/ua/novini/serednya-zarplata-v-ukrayini-zrosla-do-majzhe-21-tys-grn-ajtivtsi-otrymuyut-najbilshe/

11. Professor salaries in Germany, Netherlands, UK, Switzerland, France, Belgium etc. URL: academicpositions.iten.wikipedia.org

12. Education in Lithuania: salaries of academic staff. URL: en.wikipedia.org

13. European University Association (EUA). Trends 2018: Learning and Teaching in the European Higher Education Area / EUA. Бельгія, 2018. URL: https://eua.eu/resources/publications/757:trends-2018.html

14. European Commission. ERA Progress Report 2023. European Research Area – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/era-progress-report-2023_en

15. State Statistics Service of Ukraine. Higher Education Institutions of Ukraine: Statistical Compilation / State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2023. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ (in Ukrainian).

Tetiana METIL
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department, Izmail State University of Humanities
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4553-4343
e-mail: tatanametil@gmail.com

Anastasiia METIL
PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department, Izmail State University of Humanities
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9197-3937

MOTIVATIONAL MANAGEMENT: ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS

Introduction. *This paper explores the economic and legal aspects of motivational management in the higher education sector. The issue of efficient motivation systems for academic and teaching staff is becoming increasingly relevant, especially amid global competition for scientific talent and brain drain from developing countries.*

The purpose of the paper *is to analyze and compare material and non-material motivation mechanisms for academic staff in higher education institutions (HEIs) in Ukraine and selected European Union countries. It also aims to highlight legal instruments that support employee motivation in the academic sphere and identify practical strategies to improve the motivation framework within Ukrainian HEIs.*

Results. *The paper reveals a substantial gap between average monthly salaries of academic staff in Ukraine and those in EU countries, such as Poland and Lithuania, which leads to demotivation and brain drain. Non-material incentives in EU HEIs are more diverse and better institutionalized, including research grants, professional development, and academic freedom. The Ukrainian legal framework on labor and education (Labour Code, Laws "On Labour Remuneration", "On Higher Education") provides basic guarantees, but lacks practical tools for effective motivational policy implementation. The paper also outlines the role of trade unions and collective agreements in safeguarding motivational rights and proposes a more structured approach to developing internal HEI motivation programs.*

Conclusion. *The research concludes that enhancing motivational management in Ukraine's higher education requires systemic reforms in labor legislation, increased public financing of science and education, and strategic alignment with EU motivational standards. A combination of legislative reinforcement, fair compensation, and institutional autonomy is key to strengthening human capital in academia.*

Keywords: *motivational management, labor motivation, higher education, labor law, economic incentives*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.6
УДК 338.242.2:004.738.5:659.126

Тетяна Сергіївна ***ЯРОВЕНКО***
д.е.н., професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4665-6502
e-mail: tsyarovenko@ukr.net

Ілона Євгенівна ***СЕМЕНЧА***
д.е.н., професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8736-3992
e-mail: semilon@i.ua

Наталія Вікторівна ***КУРЯЧА***
к.е.н., доцент кафедри, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7105-9232
e-mail: nkuriacha@gmail.com

Людмила Юріївна ***ГОРДЄЄВА-ГЕРАСИМОВА***
старший викладач, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8845-2890
e-mail: gor.luda@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО БІЗНЕСУ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

У статті здійснено теоретико-прикладний аналіз побудови та розвитку інтелектуального бізнесу в соціальних мережах. Досліджено сутність поняття «інтелектуальний бізнес», визначено роль підприємницької ідеї, управлінських рішень та критичного мислення у формуванні стійких конкурентних переваг розвитку бізнесу. Проаналізовано ключові проблеми, з якими стикаються підприємці у цифровому середовищі, а саме висока конкуренція та швидка динаміка алгоритмів платформ. Спираючись на досвід українських і зарубіжних компаній, запропоновано комплекс заходів для їх подолання. Отримані результати може бути цікаво підприємцям, маркетологам, консультантам у сфері бізнесу та науковцям, які вивчають сучасні цифрові бізнес-моделі.

Ключові слова: *створення та розвиток бізнесу, інтелектуальний бізнес, бізнес у соціальних мережах, підприємницька ідея, управлінські рішення, критичне мислення у бізнесі*

ВСТУП

Сучасний етап розвитку економіки характеризується інтенсивними процесами цифровізації та зростанням ролі інформаційних технологій (ІТ) у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств. Це зумовлює появу нових форм підприємницької діяльності, серед яких особливе місце посідає інтелектуальний бізнес. Сутність інтелектуального бізнесу полягає у застосуванні знань, креативних ідей, інноваційних технологій та специфічного ноу-хау як головних ресурсів і факторів зростання.

Провідними каналами реалізації та розвитку інтелектуального бізнесу стають соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram, TikTok, LinkedIn. Вони не лише забезпечують прямий контакт підприємців з потенційними клієнтами, а дають змогу швидко перевіряти свої ідеї, об'єднувати навколо себе зацікавлених людей і коригувати маркетингові стратегії. У цьому контексті підприємницька ідея постає концептуальним ядром бізнес-моделі, визначаючи її унікальність, стратегічні орієнтири та потенціал зростання.

Питання інтелектуального бізнесу та використання соціальних мереж у підприємницькій діяльності є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значну увагу приділено питанням ролі інтелектуального капіталу в забезпеченні конкурентоспроможності підприємств [2, 4]. Визначається тісний зв'язок між цифровою економікою, інтелектуальними ресурсами та концепцією сталого розвитку [1, 3]. Досліджується значення інтелектуального капіталу та пропонують підхід до його оцінювання на основі принципів вартісно-орієнтованого управління [2, 5].

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, певні аспекти досліджуваної проблематики залишаються недостатньо розкритими, а саме бракує комплексних досліджень, присвячених саме специфіці організації інтелектуального бізнесу у соціальних мережах, потребують уточнення питання оптимізації управлінських рішень, цифрових аналітичних інструментів і креативних підходів до формування унікальної торгової пропозиції, обмежено досліджено практичні аспекти подолання проблем, з якими стикаються підприємці на ранніх етапах розвитку – від нестачі компетенцій у сфері цифрового маркетингу до фінансових обмежень стартапів.

Так, актуальність цього дослідження пов'язано з вивченням особливостей створення та розвитку інтелектуального бізнесу у соціальних мережах з урахуванням специфіки українського бізнес середовища.

МЕТА статті – визначення ключових чинників, що впливають на ефективність створення та розвитку інтелектуального бізнесу в соціальних мережах, а також аналіз проблем і напрямів їх подолання в умовах високої конкуренції та швидких змін цифрового середовища.

Для досягнення мети передбачено вирішення завдань: дослідити сутність і специфіку інтелектуального бізнесу в умовах цифрового середовища; проаналізувати роль підприємницької ідеї та управлінських рішень; визначити значення критичного мислення в управлінні; систематизувати проблеми розвитку бізнесу в соцме-

 © Т.С. ЯРОВЕНКО, І.Є. СЕМЕНЧА, Н.В. КУРЯЧА, Л.Ю. ГОРДЄЄВА-ГЕРАСИМОВА, 2025

режах і запропонувати шляхи їх вирішення..

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні застосовано комплекс наукових методів, що забезпечили системність аналізу та достовірність отриманих результатів.

На першому етапі проаналізовано наукові джерела вітчизняних та зарубіжних авторів, що присвячено проблематиці інтелектуального бізнесу, управління інтелектуальним капіталом та розвитку підприємництва у соціальних мережах. На аналітичному етапі застосовано методи порівняльного та структурного аналізу для виявлення ключових тенденцій розвитку інтелектуального бізнесу в соціальних мережах. Для оцінювання викликів та бар'єрів функціонування бізнесу у цифровому середовищі застосовано методи контент-аналізу. На заключному етапі застосовано методи логічного узагальнення та систематизації, що дали змогу сформулювати практичні рекомендації з підвищення ефективності управління інтелектуальним бізнесом у соціальних мережах, а також визначити напрями подальших досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ

Створення інтелектуального бізнесу та впровадження його у соціальних мережах є перспективним напрямом побудови конкурентоспроможного бізнесу, яке здатне забезпечити швидке зростання прибутку за відносно невеликих початкових інвестицій. У науковій літературі під інтелектуальним бізнесом розуміють підприємницьку діяльність, засновану на застосуванні знань, інноваційних ідей, творчості та ІТ як ключових ресурсів розвитку [3]. Інші науковці визначають, що ефективність сучасних підприємств значно залежить від здатності інтегрувати інтелектуальний капітал у бізнес-моделі [4].

Інтелектуальний бізнес також можна визначити як таку форму підприємництва, де інтелектуальний капітал (знання, навички, креативність персоналу, цифрові технології) є головним джерелом створення доданої вартості [5]. В такому контексті його ключовою особливістю є те, що розвиток бізнесу спирається не тільки, і не скільки на фінансові чи матеріальні ресурси, а передусім на умінні підприємця працювати з інформацією, створювати унікальний контент, застосовувати аналітичні інструменти та формувати сильний бренд у цифровому середовищі.

Так, інтелектуальний бізнес у соціальних мережах можна охарактеризувати як гнучку, інноваційну модель підприємництва, яка поєднує знання, креативність і цифрові технології, які забезпечують конкурентні переваги в умовах динамічного розвитку ринку.

Сучасні дослідження підтверджують, що інтелектуальний бізнес у соціальних мережах є не лише однією з найбільш динамічних форм підприємницької діяльності, але й важливим інструментом формування стійких конкурентних переваг в бізнес-середовищі.

У стрімкого розвитку процесу діджиталізації більшість бізнес-операції виконується в онлайн режимі віддалено, а ключовими каналами комунікації та просування продукції, товарів і послуг все більше є соцмережі. Саме вони надають підприємцям можливість подавати інформацію про унікальні пропозиції широкій цільовій аудиторій у найкоротші терміни. Це сприяє прискоренню розвитку бізнесу на початку його становлення.

У цьому контексті особливого значення набуває підприємницька ідея, яка є підґрунтям будь-якого бізнес-проєкту. Вона визначає його унікальність, фінансову спрямованість та перспективи розвитку. У соціальних мережах підприємницька ідея формує основу ціннісної пропозиції, обумовлює способи комунікації з клієнтом та визначає, як продукт або послуга буде задовольняти потреби цільової аудиторії.

Процес формування підприємницької ідеї у цифровому середовищі передбачає:

– глибокий аналіз ринку та конкурентного середовища;

– ідентифікацію портрета цільової аудиторії та її ключових проблем;

– створення унікальної торгової пропозиції;

– тестування бізнес-гіпотез у цифрових каналах.

Сильна ідея визначає не лише вибір маркетингових інструментів, а й послідовність прийняття управлінських рішень зі становлення та розвитку бізнесу.

Однак, як ми розуміємо, наявність ідеї сама собою ще не гарантує її успішного втілення. Важливим фактором вдалого її просування є ефективне використання інтелектуального капіталу, формування якого тісно пов'язано з особливостями функціонування цифрової економіки. Саме ІТ й цифрові платформи створюють умови для розкриття потенціалу креативного підприємництва та масштабування бізнес-ідей [3].

Дослідження інтелектуального капіталу потребує застосування підходів вартісно-орієнтованого управління, оскільки саме вартість інтелектуальних активів у довгостроковій перспективі визначає конкурентоспроможність підприємства. Цей підхід дає змогу більш точно оцінювати внесок нематеріальних активів: знань, досвіду, креативності – у загальні економічні результати компанії. У цифровому середовищі, де матеріальні активи відходять на другий план, інтелектуальний капітал стає головним джерелом цінності [5].

Так, підприємницька ідея є початковим етапом формування бізнесу в соціальних мережах, тоді як інтелектуальний капітал та ефективне управління ним забезпечують довгострокову конкурентоспроможність. У поєднанні ці фактори створюють основу для сталого розвитку інтелектуального бізнесу у цифрову епоху. Отже, інтелектуальний бізнес у соціальних мережах можна розглядати як складник сформованої інтелектуальної економіки, де головними напрямами розвитку є знання, креативність та цифрові інновації. Ефективність інтелектуального бізнесу визначається не лише технологічними можливостями соціальних мереж, але й здатністю підприємців стратегічно управляти інтелектуальним капіталом [4].

Використання соціальних мереж, таких як Facebook, Instagram, TikTok, Telegram та LinkedIn, стає ключовим інструментом для просування продуктів і послуг інтелектуального бізнесу [9]. Ці платформи забезпечують широкий доступ до цільової аудиторії з мінімальними фінансовими витратами, що особливо важливо для малого та середнього бізнесу. В сучасному бізнес-середовищі соцмережі стали повноцінною платформою для підприємницької діяльності, особливо в умовах розвитку економіки вражень [8].

За даними сайту Napoleoncat, який відслідковує статистику використання соцмереж, найбільше в Україні використовуються такі мережі у 2025 р. [9]: Facebook ,

що має понад 20,6 млн користувачів (47,6% населення); Instagram має близько 12 млн. користувачів (31–42 % населення/інтернет-користувачів); TikTok має близько 17 млн користувачів (+3,2 % за рік); YouTube – близько 21,6 млн (56 % населення, 68 % інтернет-аудиторії); LinkedIn – 5,8–6,2 млн. користувачів.

Отже, використання саме цих мереж для розвитку інтелектуального бізнесу є доцільним. Інформацію про запропоновані послуги зможе переглянути не менше, ніж половина населення країни

Крім того, інноваційні технології, такі як штучний інтелект (ШІ), також відіграють важливу роль у розвитку інтелектуального бізнесу. Інтеграція ШІ у SMM-стратегії бізнесу підвищує ефективність маркетингових кампаній, покращує взаємодію з цільовою аудиторією та дає змогу знижувати витрати на маркетинг [6].

Впровадження інновацій в малому бізнесі сприяє підвищенню його ефективності та конкурентоспроможності. Діджиталізація має особливе значення для малого бізнесу, оскільки дає змогу створювати унікальні продукти або послуги, які відповідають конкретним потребам та вимогам клієнтів [1].

Незважаючи на низку переваг впровадження інтелектуального бізнесу у соціальних мережах, його розвиток супроводжується низкою системних проблем. Прослідковується вплив як зовнішніх ринкових факторів, так і внутрішні організаційні обмеження.

До зовнішніх викликів насамперед належать інтенсивна конкуренція та надлишок контенту, що суттєво ускладнює досягнення видимості та впізнаваність бренду у цифровому середовищі. Можна навести приклад українських локальних кав'ярень, які в Instagram конкурують не лише між собою, а й з великими мережами. У такому разі стандартні пропозиції «продукт + ціна» майже непомітні серед тисяч подібних дописів. Рішенням цієї проблеми може стати формування унікальної торгової пропозиції, – наприклад, акцент на «кавових зустрічах для ком'юніті» чи просування «еко-кави без пластику».

Організаційні бар'єри найчастіше пов'язано з браком компетенцій власника та персоналу у сфері цифрового маркетингу та аналітики.

Наприклад, багато українських стартапів у сфері онлайн-освіти починають роботу із сильним продуктом (авторські курси, унікальні методики), але без системного контент-плану. У результаті вони нерегулярно публікують матеріали, не будують та аналізують воронку продажів та роботу з даними. Ефективне управління інтелектуальним капіталом можливе лише за умови інтеграції сучасних аналітичних методів. У практичній площині це означає впровадження CRM-систем, які дають змогу відстежувати шлях клієнта: від першого перегляду реклами до покупки [5].

Фінансові обмеження є ще одним ключовим бар'єром. Це особливо помітно в мікропідприємництві, де рекламний бюджет часто становить відносно невеликий обсяг фінансових ресурсів (до 10 тис. грн на місяць). Для таких підприємців оптимальним рішенням може стати поступове нарощування інвестицій у просування [6]. Показовий приклад можна знайти у fashion-сфері, коли невеликий бренд одягу спочатку формує аудиторію через створення контенту, водночас демонструє процес створення одягу, залучає користувачів до опитувань. Лише після формування «бази прихильників» він інвестує в таргетовану рекламу на для вже залучених потенційних покупців, що значно знижує ризики.

ВИСНОВКИ

Розвиток інтелектуального бізнесу у соціальних мережах є одним із ключових напрямів цифрової економіки, що поєднує інноваційність, креативність та стратегічне управління знаннями. Дослідження показали, що успішність функціонування таких бізнес-моделей залежить від трьох взаємопов'язаних груп чинників, особливість бізнес середовища, якому притаманно високу конкуренцію, швидку зміну алгоритмів роботи соціальних платформ, інформаційне перенасичення; організаційні бар'єри, які являють собою дефіцит цифрових компетенцій, відсутність системного планування контенту, недостатнє застосування аналітичних інструментів; фінансові обмеження – обмежені ресурси на початкових етапах, нестабільність грошових потоків, складність масштабування.

Для подолання цих проблем можна запропонувати формування унікального ціннісного продукту, диверсифікацію каналів комунікації, інвестування в розвиток цифрових компетенцій персоналу та впровадження сучасних аналітичних інструментів управління. Використання інтелектуального капіталу як особливого ресурсу здатне забезпечити довгострокову конкурентоспроможність і стійкість бізнесу в умовах цифрової економіки.

Інтелектуальний капітал у цьому контексті є системоутворюючим ресурсом, який об'єднує знання, інноваційність і цифрові технології. Його раціональне використання є фундаментом для забезпечення довгострокової конкурентоспроможності та стійкого розвитку бізнесу в умовах цифрової економіки [3, 4].

Подальші дослідження доцільно зосередити на кількісному оцінюванні впливу інтелектуального капіталу на результативність бізнесу у соціальних мережах, а також на розробленні методології вимірювання ефективності цифрових бізнес-моделей..

Список використаних джерел

1. Гринько Т., Гвініашвілі Т. Тімар В. Особливості впровадження інновацій в малому бізнесі в умовах діджиталізації. *Економіка та суспільство*, 2024. №61. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-20

2. Літвінов О.С. Інтелектуальний капітал підприємства: сутність, оцінка, розвиток: монографія. Одеса, 2019. 392 с.

3. Касьянова Н.В., Попик Н.В., Скорнякова І.В. Інтелектуальний капітал і цифрова економіка в системі сталого розвитку. *Economics, management and administration in the coordinates of sustainable development*: monograph. Riga, 2021. С. 403–423.

4. Нагорняк Г. Інтелектуальний капітал як вагомий чинник забезпечення конкурентоспроможності підприємств машинобудівної промисловості України на сучасному етапі розвитку інноваційної економіки. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2020, №2(23). С. 66–78.

5. Підходи до дослідження інтелектуального капіталу на основі вартісно орієнтованого управління / Г.М. Тарасюк, О.П. Пащенко, І.В. Орлов, Н.П. Ігнатова. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. №4(94). С. 11–21.

6. Устік Т., Шматок М. Інноваційні технології в управлінні брендом на підприємствах малого бізнесу. Економіка та суспільство,

2024. №69. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-130

7. Ярмолюк О., Фісун Ю., Шаповалова А. Соціальні мережі як сучасний інструмент просування. *Підприємництво та інновації*, 2020. №11-2. С. 62-65. URL: https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.28

8. Iastremska O., Nebylytsia H. Соціальні мережі як інструмент підприємницької діяльності в умовах економіки вражень. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості,* 2023. № 1 (23), С. 155–163. URL: https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.23.155

9. Social media users in Ukraine (Користувачі соціальних мереж в Україні). NAPOLEONCAT. URL: https://napoleoncat.com/stats/social-media-users-in-ukraine/2025/?utm_source=chatgpt.com

References

1. Hrynko T., Hviniashvili T., Timar V. Features of innovation implementation in small business under digitalization conditions. *Economy and Society*, 2024, №61. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-20 (in Ukrainian).

2. Litvinov O.S. Intellectual capital of the enterprise: essence, evaluation, development: monograph. Odesa, 2019. 392 p. (in Ukrainian).

3. Kasianova N.V., Popik N.V., Skorniakova I.V. Intellectual capital and digital economy in the system of sustainable development. *Economics, management and administration in the coordinates of sustainable development*: Scientific monograph. Riga, 2021. pp. 403–423.

4. Nahorniak H. Intellectual capital as a significant factor in ensuring the competitiveness of machine-building enterprises of Ukraine at the present stage of innovative economy development. *Socio-economic Problems and the State,* 2020. №2(23). pp. 66–78. (in Ukrainian).

5. Tarasiuk H.M., Pashchenko O.P., Orlov I.V., Ihnatova N.P. Approaches to the study of intellectual capital based on value-oriented management. *Economics, Management and Administration*. 2020. №4(94). pp. 11–21. (in Ukrainian).

6. Ustik T., Shmatok M. Innovative technologies in brand management at small business enterprises. Economy and Society, 2024, №69. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-130. (in Ukrainian).

7. Yarmoliuk O., Fisun Yu., Shapovalova A. Social networks as a modern promotion tool. Entrepreneurship and Innovation, 2020, №11-2, pp. 62–65. URL: https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.28. (in Ukrainian).

8. Iastremska O., Nebylytsia H. Social networks as an instrument of entrepreneurial activity in the experience economy. *Current State of Scientific Research and Technology in Industry.* 2023. №1(23). pp. 155–163. URL: https://doi.org/10.30837/ITSSI.2023.23.155. (in Ukrainian).

9. Social media users in Ukraine. NAPOLEONCAT. URL: https://napoleoncat.com/stats/social-media-users-in-ukraine/2025/?utm_source=chatgpt.com

Tetiana YAROVENKO
Doctor of Economics, Professor, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4665-6502
e-mail: tsyarovenko@ukr.net

Ilona SEMENCHA
Doctor of Economics, Professor, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8736-3992
e-mail: semilon@i.ua

Nataliia KURIACHA
PhD in Economics, Associate Professor of department, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7105-9232
e-mail: nkuriacha@gmail.com

Liudmyla HORDIEIEVA-HERASYMOVA
Senior Lecturer, Oles Honchar Dnipro National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8845-2890
e-mail: gor.luda@gmail.com

FEATURES OF CREATING AND DEVELOPING INTELLECTUAL BUSINESS IN SOCIAL NETWORKS

Introduction. *The current stage of economic development is characterized by intensive processes of digitalization and the growing role of information technologies in ensuring the competitiveness of enterprises. This leads to the emergence of new forms of entrepreneurial activity, among which intellectual business occupies a special place.*

The purpose of the paper *is to determinate the factors influencing the effectiveness of the creation and development of intellectual business in social networks, as well as outlining problems and prospects for overcoming them in the modern digital environment.*

Results. *The essence and main aspects of the development of intellectual business as a specific type of entrepreneurial activity based on knowledge, innovation and critical thinking are considered. The key characteristics of such a business are described, among which the following can be identified: small scale of activity, use of intangible resources (experience, knowledge, information). Particular attention is paid to the role of social networks as a tool for the creation and development of intellectual business, which provide an opportunity to promote products, attract customers and form a brand. The main stages of creating a business in social networks are identified, which include developing an entrepreneurial idea, forming a strategic plan, using analytical tools to assess effectiveness, and constantly adapting to changes. It is proven that social platforms such as Facebook, Instagram, TikTok, Telegram, and LinkedIn provide access to a wide audience of consumers without using significant financial resources, which contributes to business development. The problems faced by owners of intellectual businesses in social networks are outlined, among which high competition and the need to regularly create high-quality content can be identified. At the same time, the advantages of this form of business are noted, in particular, a low threshold for entry, flexibility, and wide opportunities for growth and scaling. The article emphasizes that success in this area requires a creative approach, understanding the mechanisms of social platforms, and the ability to adapt to changes.*

Conclusions. *There is significant potential for intellectual business in the digital environment, and key strategies are identified that will help entrepreneurs remain competitive in a changing business environment.*

Keywords: *business creation and development, intellectual business, business in social networks, entrepreneurial idea, management decisions, critical thinking in business*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.7
УДК 343.3/.7

Тарас Романович ***ВОЙТЮК***
доктор філософії з права, старший викладач, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна" (Дубенська філія)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-5534-417X
e-mail: vtr.vvl@gmail.com

КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ВІДМОВИ ВІД ВИКОНАННЯ ПРАВОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено аналізу понять «відмова від виконання правового обов'язку» та «бездіяльність» у кримінальному праві України, визначенню критеріїв їх розмежування та виявленню проблем правозастосування. Об'єктом дослідження є ознаки цих форм поведінки, предметом – їх об'єктивні та суб'єктивні характеристики. Застосовано діалектичний, формально-логічний, системний, порівняльно-правовий та конкретно-соціологічний методи. Встановлено, що відмова має активний і демонстративний характер, а бездіяльність – пасивну форму невиконання обов'язку. Запропоновано рекомендації з уніфікації підходів у судовій практиці та законодавчого закріплення дефініцій.

Ключові слова: *відмова від виконання правового обов'язку, бездіяльність, критерії розмежування, кримінальна відповідальність, об'єктивні та суб'єктивні ознаки, кримінальне право України, судова практика, міжнародно-правові стандарти*

ВСТУП

Чітке та науково обґрунтоване розмежування понять «відмова від виконання правового обов'язку» та «бездіяльність» у кримінальному праві України належить до кола найбільш актуальних проблем як для теоретичної доктрини, так і для практики правозастосування. Незважаючи на наявність окремих спільних ознак, ці форми суспільно небезпечної поведінки мають різну правову природу, що зумовлює істотні відмінності у способі їх прояву, часових характеристиках та психологічному змісті. Неправильне ототожнення відмови та бездіяльності призводить до помилок у кваліфікації діянь, що підриває принципи законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Проблематика чіткого визначення меж між цими формами поведінки неодноразово ставала предметом досліджень українських науковців. Зокрема, О. Удовиченко аналізував кримінальну відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, однак дослідження зосереджено переважно на конкретному складі злочину без комплексного порівняння з відмовою від виконання обов'язку. К. Оробець вивчав ухилення від прийняття на військову службу, проте його підхід не охоплює ширшого кола обов'язків, визначених іншими нормами Кримінального кодексу України (ККУ) [9; 12]. Інші автори також наводять лише фрагментарні висновки з окремих аспектів відмови чи бездіяльності, але немає системного аналізу, що враховує міжнародно-правові стандарти та сучасну судову практику.

Наукова новизна цього дослідження полягає у формуванні комплексної системи критеріїв розмежування зазначених форм поведінки на основі поєднання доктринальних підходів, законодавчих положень, міжнародних стандартів і практики Верховного Суду України (ВСУ). Актуальність теми зумовлено не лише внутрішніми потребами вдосконалення правозастосування, але й зобов'язаннями України з адаптації національного законодавства до стандартів Ради Європи та виконання міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, зокрема гарантій права на альтернативну службу та дотримання принципу пропорційності у примусовому виконанні обов'язків.

МЕТА статті – комплексне, системне та поглиблене дослідження ознак і складу таких форм суспільно небезпечної поведінки, як відмова від виконання правового обов'язку та бездіяльність, з акцентом на визначенні чітких критеріїв їх розмежування та виявленні проблем, що виникають у правозастосовній практиці.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу цього дослідження становить інтегроване застосування загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод застосовано для з'ясування сутності понять «відмова від виконання правового обов'язку» та «бездіяльність» у взаємозв'язку з іншими елементами складу злочину та виявлення їх суперечливих рис. Формально-логічний метод дав змогу уточнити дефініції цих категорій та встановити їхні об'єктивні й суб'єктивні ознаки шляхом аналізу законодавчих формулювань у ККУ. Системний метод застосовано для визначення взаємозв'язків між положеннями доктрини, національного законодавства та позицій судової практики. Порівняльно-правовий метод застосовано для співставлення норм ККУ зі стандартами міжнародних актів, зокрема Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Європейської конвенції з прав людини.

РЕЗУЛЬТАТИ

В українській кримінально-правовій доктрині «відмова від виконання правового обов'язку» та «бездіяльність» визнаються окремими, самостійними формами суспільно небезпечної поведінки, які, попри наявність певних спільних ознак, істотно відрізняються за змістом, механізмом реалізації та формою зовнішнього прояву. Їх чітке розмежування є ключовою передумовою правильної кримінально-правової кваліфікації діянь, забезпечення єдності правозастосовної практики та дотримання принципів законності й індивідуалізації кримінальної відповідальності [3, с.46-48].

З огляду на це детальний розгляд кожної з цих форм поведінки дає змогу виявити специфічні риси, які зумовлюють особливості їх правового аналізу. Так, відмова характеризується наявністю активного та свідомого волевиявлення, спрямованого на умисне невиконання обов'язку, встановленого законом чи іншим нормативно-правовим актом. Йдеться про цілеспрямований і вольовий акт, що зазвичай має відкритий, демонстративний і ка-

 © Т.Р. ВОЙТЮК, 2025

тегоричний характер, коли особа прямо – в усній або письмовій формі – заявляє про своє небажання виконувати покладені на неї дії [12, с. 83-85].

Водночас бездіяльність у кримінально-правовому аспекті суттєво відрізняється від відмови. Вона становить пасивну форму суспільно небезпечної поведінки, яка полягає в утриманні від виконання обов'язкових дій, що особа мала реальну можливість і була зобов'язана здійснити за конкретних обставин. Така поведінка може мати «чисту» форму – повну відсутність дії за наявності обов'язку діяти, – або «змішану», коли невиконання основних дій поєднується з вчиненням інших, які не усувають факту порушення встановленого обов'язку.

Важливими критеріями розмежування цих форм є часові межі та характер зовнішнього прояву наміру. Відмова зазвичай має одномоментний характер і завершується в момент здійснення акту волі (наприклад, подання рапорту про небажання виконувати обов'язки), тоді як бездіяльність є тривалою у часі та зберігається доти, доки обов'язок не буде виконано або не зникнуть обставини, що унеможливлюють його виконання. Водночас відсутність відкритого й категоричного вияву наміру є типовою рисою бездіяльності, що принципово відрізняє її від відмови. Такий підхід знаходить відображення як у наукових дослідженнях, так і у правозастосовній практиці, зокрема у кваліфікації складів злочинів, передбачених ст.ст. 390-1 та 409 ККУ, де тривалість невиконання розглядається як один з ключових критеріїв правового оцінювання діяння [2, с.152-153].

Не менш суттєвою різницею між відмовою та бездіяльністю є їхній психологічний зміст. Відмова завжди ґрунтується на прямому умислі: особа усвідомлює протиправність своєї поведінки, передбачає можливі наслідки та свідомо прагне їх настання у вигляді невиконання конкретного юридичного обов'язку. У цьому разі вольовий елемент має чітко виражений, відкритий і часто демонстративний характер.

Бездіяльність також може бути результатом умисних дій, однак її вольовий компонент не обов'язково виявляється відкрито. Часто її зумовлено сукупністю психологічних, соціальних або ситуаційних чинників, які не супроводжуються прямим і категоричним вираженням небажання діяти. У науковій літературі підкреслено, що відмова є різновидом активної поведінки, тоді як бездіяльність становить окрему, самостійну форму злочинної діяльності зі специфічним механізмом настання суспільно небезпечних наслідків. Така позиція відповідає положенням загальної теорії кримінального права, згідно з якими об'єктивна сторона злочину може проявлятися як у формі дії, так і у формі бездіяльності [12, с. 83-85]. Отже, серед ключових орієнтирів для розмежування відмови від виконання правового обов'язку та бездіяльності варто виокремити характер і ступінь вираженості волевиявлення, часові межі вчинення діяння, а також наявність чи відсутність прямого умислу. Коректне встановлення цих параметрів є необхідною передумовою для правильної кримінально-правової кваліфікації.

Нормативне підґрунтя для визначення змісту та меж понять «відмова від виконання правового обов'язку» і «бездіяльність» міститься у положеннях ККУ, зокрема у ст.ст. 336-2, 390-1, 407–409, якими встановлено кримінальну відповідальність за окремі форми ухилення від виконання встановлених законом обов'язків [6]. Показовим прикладом законодавчого закріплення відмови як самостійної форми протиправної поведінки є ст. 409 ККУ, що передбачає кримінальну відповідальність за відмову від несення обов'язків військової служби. Ця норма виокремлює відмову як окремий склад злочину, що має власні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, відмінні від суміжних діянь, – зокрема, ухилення від військової служби чи невиконання окремого обов'язку. Важливим є те, що законодавець визнає відмову не просто різновидом невиконання обов'язків, а окремим кримінально караним проявом активного волевиявлення, спрямованого на категоричне й демонстративне заперечення виконання покладених на особу завдань [4, с. 149-159]. На відміну від зазначеної норми у ст. 390-1 ККУ передбачено кримінальну відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників. За своєю законодавчою конструкцією цей склад злочину відноситься до форм бездіяльності, оскільки об'єктивна сторона полягає у пасивному невиконанні встановлених законом обов'язків за наявності реальної можливості їх виконати, без відкритого та категоричного волевиявлення про відмову підкоритися вимогам суду чи іншого компетентного органу [9, с.354-356].

Ст.ст. 407 і 408 ККУ за зовнішніми проявами можуть бути схожими на бездіяльність, проте в їх складі немає визначального для відмови елементу – відкритого й демонстративного прояву волі особи не виконувати обов'язок. Натомість ст. 336-2 ККУ охоплює обидва варіанти поведінки: як активні дії, спрямовані на умисне невиконання обов'язку, так і пасивне утримання від його виконання, характерне для бездіяльності [6].

Міжнародно-правові стандарти, закріплені у ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. та ст. 4 Європейської конвенції з прав людини 1950 р [5; 7], вимагають, щоб будь-яке примусове виконання обов'язків ґрунтувалося на законі та відповідало принципу пропорційності. Водночас рекомендації ООН та Ради Європи у сфері військової служби передбачають гарантії реалізації права на альтернативну (невійськову) службу з мотивів совісті, що уможливлює чітке відмежування кримінально караної відмови від правомірної, заснованої на міжнародно-визнаних правах і свободах [8, с. 123-129].

Важливі орієнтири для розмежування правомірної відмови від виконання обов'язку та кримінально карної поведінки містяться у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). У справі *Bayatyan v. Armenia* (2011) [1] ЄСПЛ визнав, що право на відмову від військової служби з мотивів совісті є складником свободи думки, совісті та релігії, гарантованої ст. 9 Європейської конвенції з прав людини. ЄСПЛ підкреслив, що кримінальне переслідування особи, яка відмовляється від служби з релігійних або етичних міркувань, за наявності можливості альтернативної служби, порушує міжнародні стандарти прав людини. Аналогічні висновки викладено в рішенні *Papavasilakis v. Greece* (2016), де Суд зобов'язав державу забезпечити ефективний механізм розгляду заяв про альтернативну службу, а формальне ігнорування мотивів совісті визнав несумісним із принципом пропорційності. Висновки ЄСПЛ набувають особливої ваги для України, яка відповідно до своїх міжнародних зобов'язань перед Радою Європи та ООН по-

винна адаптувати національне законодавство так, щоб чітко відмежовувати правомірну відмову, засновану на міжнародно-визнаних правах і свободах, від протиправної бездіяльності чи категоричної відмови виконувати юридичний обов'язок.

Розуміння природи відмови нерозривно пов'язане з категорією юридичного обов'язку, під яким слід розуміти встановлену нормами права та гарантовану державою міру необхідної поведінки, спрямовану на реалізацію прав і законних інтересів інших осіб, а також на виконання завдань, покладених на державні органи.

Судова практика засвідчує, що чітке розмежування відмови від виконання правового обов'язку та бездіяльності нерідко викликає значні труднощі, особливо у випадках, коли зовнішні прояви поведінки не дають змоги однозначно визначити її правову природу. Показовим є неприбуття військовослужбовця на службу без подання відповідної заяви: за наявності доказів активного і свідомого волевиявлення така поведінка кваліфікується як відмова, тоді як за відсутності відкритої заяви або інших підтверджень наміру – як бездіяльність, що охоплюється складами злочинів, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини чи дезертирством.

Аналогічні колізії виникають і у справах про невиконання обмежувальних приписів, коли необхідно встановити, чи зумовлено поведінку особи демонстративною відмовою підкоритися рішенню суду, чи є наслідком пасивного ігнорування його вимог. У рішеннях у справах за ст. 409 ККУ ВСУ наголошує: відмова пов'язана з чітко вираженим наміром не виконувати обов'язок, підтвердженим конкретними діями чи заявами, які можуть бути зафіксовані документально або підтверджені свідками. За відсутності такого підтвердження дії кваліфікуються як бездіяльність.

Зокрема, у постанові ВСУ від 03.12.1997 № 13 [11] чітко вказано, що бездіяльність органу влади, зокрема у формі ненадання відповіді чи ухвалення рішення, є протиправною дією, яка не підпадає під категорію умисної відмови. У справі № 569/17036/18 (19.02.2019) [10] ВСУ встановив, що рішення про відмову у відкритті провадження з підстав бездіяльності без виконання законних вимог до скарги є неправомірним.

Практика апеляційних судів свідчить про численні випадки виправлення помилок судів першої інстанції, коли публічне ігнорування обмежувального припису без відповідної заяви помилково розцінювалося як відмова, хоча фактичні обставини вказували на пасивне невиконання обов'язку [9, с. 354-356].

З метою мінімізації помилок у кваліфікації правопорушень необхідно впровадити уніфіковані підходи до тлумачення ознак відмови від виконання правового обов'язку та бездіяльності. У разі кваліфікації відмови ключовим доказовим елементом має бути активне, чітко виражене волевиявлення особи, підтверджене не лише документальними матеріалами (рапортами, письмовими поясненнями тощо), а й свідченнями очевидців, відеочи аудіозаписами та іншими належними доказами. Для встановлення бездіяльності вирішальним є доведення факту пасивного утримання від вчинення обов'язкових дій за наявності реальної та об'єктивної можливості їх виконання.

Для забезпечення єдності судової практики доцільним видається систематизація рішень у справах цієї категорії та узагальнення правових позицій ВСУ шляхом прийняття офіційних роз'яснень або постанов Пленуму. Додатково варто розробити методичні рекомендації для суддів і слідчих, в яких буде чітко окреслено алгоритм перевірки ознак відмови та бездіяльності, критерії їх розмежування та типові приклади кваліфікації. Запровадження таких інструментів знизить ризик різночитань, підвищить рівень правової визначеності та сприятиме стабільності й передбачуваності правозастосовної практики.

ВИСНОВКИ

Дослідження підтвердило, що «відмова від виконання правового обов'язку» та «бездіяльність» є самостійними формами суспільно небезпечної поведінки, які, попри наявність окремих спільних ознак, суттєво різняться за механізмом прояву, психологічним змістом і часовими характеристиками. Відмова має активний і свідомий характер, що виражається у категоричному та демонстративному невиконанні покладеного обов'язку, тоді як бездіяльність виявляється у пасивному утриманні від дії за наявності реальної можливості її виконати.

Чітке розмежування цих понять є необхідною умовою коректної кримінально-правової кваліфікації, запобігання їх ототожненню та забезпечення єдності судової практики. Воно сприяє дотриманню принципів законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, а також мінімізує ризик помилок, здатних призвести до скасування судових рішень або зміни кваліфікації.

Виявлені проблеми правозастосування свідчать про доцільність законодавчого закріплення чітких дефініцій понять «відмова від виконання правового обов'язку» та «бездіяльність» у ККУ. Крім того, необхідним є розроблення методичних рекомендацій для судів і органів досудового розслідування з алгоритмом перевірки ознак цих форм поведінки, критеріями їх розмежування та типовими прикладами кваліфікації. Важливим кроком стане також узагальнення практики Верховним Судом та її закріплення у формі офіційних роз'яснень або постанов Пленуму.

Реалізація цих заходів дасть змогу підвищити рівень правової визначеності, забезпечити стабільність і передбачуваність правозастосування та зміцнити гарантії захисту прав і свобод людини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. The Right to Conscientious Objection Under Martial Law in Ukraine by Illia Roskoshnyi - Canopy Forum. Canopy Forum. URL: https://canopyforum.org/2023/08/08/the-right-to-conscientious-objection-under-martial-law-in-ukraine/?utm_source=chatgpt.com

2. Войтюк Т.Р. Відмова від несення обов'язків військової служби (стаття 409 Кримінального кодексу України): окремі проблеми застосування. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. Вип. 8. С.152-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2019_8_19.

3. Войтюк Т.Р., Сацик Л.А. Відмова від виконання правового обов'язку у статтях про кримінальні правопорушення проти правосуддя. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини*: зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 10 грудня 2021 р.). Луцьк, 2021. 270 с. С.46-48.

4. Задоя К.П. Особливі (спеціальні) форми вчинення злочину за кримінальним правом України: постановка проблеми. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С.149-159.

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

6. Кримінальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

8. Мохончук Б., Ковтуненко О. Альтернативна служба з міркувань совісті: міжнародні стандарти, судова практика та проблеми регулювання в Україні. *Український часопис конституційного права.* 2025. № 1. С. 44-55. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.1.2025.5

9. Оробець К.М. Ухилення від прийняття на військову службу за контрактом (ст. 336-2 КК України): характеристика складу кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С.354-358.

10. Особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого/дізнавача/прокурора під час досудового розслідування. Вища школа адвокатури НААУ. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/osoblivosti-oskarzennia-risen-dii-ci-bezdiialnosti-slidcogodiznavacaprokurora-pid-cas-dosudovogo-rozsliduvannia?utm_source=chatgpt.com

11. Про практику розгляду судами справ за скаргами на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних, посадових і службових осіб у сфері управлінської діяльності, які порушують права та свободи громадян. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0013700-97?utm_source=chatgpt.com#Text

12. Удовиченко О.В. Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників: дис. … канд. юрид. наук. Кропивницький, 2023.

References

1. The Right to Conscientious Objection Under Martial Law in Ukraine by Illia Roskoshnyi - Canopy Forum. Canopy Forum. URL: https://canopyforum.org/2023/08/08/the-right-to-conscientious-objection-under-martial-law-in-ukraine/?utm_source=chatgpt.com

2. Voitiuk T.R. Refusal to perform military service duties (Article 409 of the Criminal Code of Ukraine): certain problems of application. *Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. Legal Sciences*. 2019. № 8. pp. 152–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2019_8_19 (In Ukrainian).

3. Voitiuk T.R., Satsyk L.A. Refusal to fulfil a legal duty in articles on criminal offences against justice. Problemy *Problems of ensuring human rights and freedoms:* Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference (Lutsk, 10 December 2021). Lutsk, pp. 46–48 (In Ukrainian).

4. Zadoia K.P. Special forms of committing a crime under the criminal law of Ukraine: problem statement. *Bulletin of Criminal Proceedings*, 2015. № 2. pp. 149–159 (In Ukrainian).

5. Verkhovna Rada of Ukraine. Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (In Ukrainian).

6. Verkhovna Rada of Ukraine. Criminal Code of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (In Ukrainian).

7. Verkhovna Rada of Ukraine. International Covenant on Civil and Political Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (Accessed 05 August 2025) (In Ukrainian).

8. Mokhonchuk B., Kovtunenko O. Alternative service for reasons of conscience: international standards, case law and regulatory challenges in Ukraine. *Ukrainian Journal of Constitutional Law.* 2025. № 1. pp. 44–55. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.1.2025.5 (In Ukrainian).

9. Orobets K.M. Evasion of enlistment for military service under contract (Article 336-2 of the Criminal Code of Ukraine): characteristics of the criminal offence composition. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2024. № 8. pp. 354–358 (In Ukrainian).

10. Peculiarities of appealing decisions, actions or inaction of an investigator/inquirer/prosecutor during pre-trial investigation. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/osoblivosti-oskarzennia-risen-dii-ci-bezdiialnosti-slidcogodiznavacaprokurora-pid-cas-dosudovogo-rozsliduvannia?utm_source=chatgpt.com (In Ukrainian).

11. Verkhovna Rada of Ukraine. On the practice of consideration by courts of cases on complaints against decisions, actions or inaction of state authorities, local governments, legal entities, officials and civil servants in the field of administrative activities that violate the rights and freedoms of citizens. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/v0013700-97?utm_source=chatgpt.com#Text (In Ukrainian).

12. Udovychenko O.V. Criminal liability for failure to comply with restrictive measures, restrictive orders or failure to complete a program for offenders: diss. … PhD in legal sciences. Kropyvnytskyi, 2023. (In Ukrainian).

\

Taras VOITIUK
PhD in Legal Sciences, Senior Lecturer, Open International University of Human Development "Ukraine" (Dubno Branch)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-5534-417X
e-mail: vtr.vvl@gmail.com

CRITERIA FOR DIFFERENTIATING REFUSAL TO FULFILL A LEGAL DUTY AND INACTION

The paper comprehensively examines the concepts of «refusal to perform a legal duty» and «omission» in the criminal law of Ukraine, identifying their key differences in terms of form, mechanism of manifestation, temporal characteristics, and psychological content. Based on the analysis of doctrinal approaches, provisions of the Criminal Code of Ukraine, and international legal standards, as well as generalization of national judicial practice, the author substantiates that these forms of socially dangerous behavior, despite certain common features, have fundamentally different legal natures. Refusal is characterized by active, conscious, and categorical will expression, often demonstrative, aimed at deliberate non-performance of a duty established by law or other regulatory act, while omission constitutes passive abstention from actions that a person had both the real opportunity and legal obligation to perform. Special attention is paid to the objective and subjective elements of each form, including the type and degree of will expression, the temporal limits of the act, and the presence or absence of direct intent. The research highlights problematic aspects of law enforcement, particularly in cases where the external manifestations of behavior are similar, leading to difficulties in qualification and risks of misinterpretation. The study emphasizes the importance of unified approaches to interpretation, systematization of court decisions, and the need for legislative definition of these concepts in the Criminal Code of Ukraine. The proposed methodological recommendations and illustrative examples are aimed at improving the uniformity, stability, and predictability of law enforcement practice, ensuring compliance with the principles of legality, justice, and individualization of criminal liability.

Keywords: *refusal to perform a legal duty, omission, differentiation criteria, criminal liability, objective and subjective elements, criminal law of Ukraine, judicial practice, international legal standards*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.8
УДК 347.78

Карина Олександрівна ***КИРИЧЕНКО***
аспірантка, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8386-4811
e-mail: vakaryevaa.k@gmail.com

ВІД ТЕХНОЛОГІЇ ДО НОРМИ: ПОТРЕБА У ВИЗНАЧЕННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВІ

У статті досліджено проблему визначення поняття «штучний інтелект» (ШІ) у праві України. Показано, що відсутність уніфікованої дефініції породжує нормативну асиметрію: законодавець вже регулює наслідки діяльності алгоритмів, але не окреслює саму систему, що їх продукує. Проаналізовано наукові підходи до визначення статусу ШІ: об'єктний, суб'єктний і змішаний – розкрито їхні переваги та ризики. Окрему увагу приділено співвідношенню української Концепції розвитку ШІ та європейського AI Act, де визначення ґрунтується на автономності та адаптивності систем. Обґрунтовано необхідність вироблення юридично функціональної дефініції, яка фіксуватиме відмежувальні критерії та стане основою для гармонізації з правом ЄС.

Ключові слова: *штучний інтелект, правове регулювання, автономні системи, цифрове право, міжнародний досвід, AI Act*

ВСТУП

Штучний інтелект (ШІ) з технічної інновації перетворюється на системний елемент суспільного розвитку. Його застосування змінює характер економічних процесів, трансформує управлінські практики та впливає на способи реалізації і захисту прав. Від автоматизованих сервісів до складних автономних рішень – спектр застосування ШІ зумовлює якісно новий рівень правової взаємодії, що не вкладається у традиційні рамки. Це означає, що право не може обмежуватися лише реагуванням на поодинокі технологічні виклики, а має виробити цілісну концептуальну позицію про місце й роль ШІ у правовій системі.

Відсутність усталеного визначення поняття «штучний інтелект» у законодавстві України унеможливлює чітке розмежування його статусу як об'єкта чи потенційного суб'єкта права, породжує сумніви стсоовно охорони результатів діяльності ШІ та створює ризики у сфері юридичної відповідальності. Звідси слідує, що формулювання дефініції ШІ є не другорядним технічним завданням, а визначальною передумовою побудови цілісної і послідовної правової політики держави у сфері цифровізації.

МЕТА статті – з'ясування науково-правових підходів до визначення поняття «штучний інтелект» та критичне оцінювання їх придатності для українського законодавства. Дослідження спрямоване на виявлення тих ознак і характеристик, що мають правове значення та здатні забезпечити розмежування між звичайним програмним забезпеченням й автономними системами, що породжують юридично релевантні наслідки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, які у своїй сукупності дали змогу всебічно розкрити проблему визначення ШІ в українському праві. Базовим є діалектичний метод, яким забезпечено розгляд ШІ не як статичного явища, а як динамічної категорії, яка еволюціонує разом з розвитком технологій та правової думки.

Значне місце посідає формально-юридичний метод, за допомогою якого проаналізовано стратегічні документи у сфері цифровізації, а також наявні у вітчизняному та міжнародному праві визначення й підходи до дефініції ШІ. Ним обумовлено можливість з'ясувати, які правові конструкції є та які колізії виникають внаслідок відсутності уніфікованого поняття.

Додатково застосовано системно-структурний метод, який дав змогу розглянути визначення ШІ у зв'язку з іншими правовими категоріями – інтелектуальною власністю, суб'єктністю, цивільною відповідальністю. Це дозволяє уникнути ізольованого підходу й показати, що дефініція має інтегративне значення для всієї правової системи.

Також застосовано метод догматичного тлумачення, який дав змогу дослідити термінологічні аспекти та виявити межі застосування поняття «штучний інтелект» у праві. Його поєднано з елементами логіко-семантичного аналізу, що сприяв виокремленню змістовних ознак, здатних стати підґрунтям для юридично значущої дефініції.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблема визначення ШІ у праві України вже стала предметом численних наукових дискусій. Вітчизняні дослідники одностайні в тому, що відсутність нормативно закріпленої дефініції ускладнює побудову послідовної системи регулювання, проте їхні аргументи та підходи різняться. Одними акцентовано на потребі уніфікації термінології як передумови для правотворчості, іншими – на прикладному значенні визначення для практики цивільного права чи інтелектуальної власності. Така розбіжність свідчить, що питання дефініції не є формальним, а має безпосереднє концептуальне й прикладне значення: воно утворює рамки правосуб'єктності, характер охорони результатів діяльності та механізми відповідальності у разі шкоди, заподіяної ШІ.

Саме тому аналіз наукової літератури є необхідним кроком для цього дослідження. Це дає змогу простежити, як українські автори осмислюють феномен ШІ, які аргументи наводять на користь вироблення єдиного понятійного апарату та які обмеження закладено в уже запропонованих термінах. Таке узагальнення створює основу для власних висновків з того, яке визначення може відповідати вимогам української правової системи й

 © К.О. КИРИЧЕНКО, 2025

водночас узгоджуватися з європейськими стандартами.

Одну з найгрунтовніших спроб систематизації наукових і правових дефініцій ШІ здійснив О.Баранов. Його ключовий висновок полягає в тому, що розмаїття підходів, – від інженерного до філософського, – унеможливлює практичне правозастосування. Автором наголошено, що без уніфікованого нормативного терміну будь-які спроби закріплення правового режиму ШІ приречено на фрагментарність. Запропоноване ним визначення ґрунтується на когнітивно-функціональній основі: *штучний інтелект – це певна сукупність методів, способів, засобів та технологій, насамперед комп'ютерних, що імітує когнітивні функції, які мають критерії, характеристики та показники еквівалентні критеріям, характеристикам та показникам відповідних когнітивних функцій людини* [1, с. 46].

Сучасні ERP-системи чи аналітичні платформи Big Data теж відповідають зазначеним ознакам: вони здатні опрацьовувати великі масиви інформації, здійснювати прогнози, шукати закономірності, тобто виконувати функції, які певною мірою імітують когнітивні процеси. За логікою О. Баранова, під його визначення підпадуть й такі системи, які не вимагають спеціального правового режиму, бо з юридичного погляду залишаються «звичайним ПЗ».

Для права, зауважимо, ключовим є не загальний опис технологічних характеристик, а наявність чіткої межі, яка дає змогу відрізнити ШІ від звичайного програмного продукту. Такий відмежувальний критерій має фіксувати момент, коли система починає функціонувати автономно, тобто здатна приймати рішення без постійного контролю людини, змінювати власну поведінку шляхом адаптації алгоритмів у процесі застосування, й головне, коли результати її роботи набувають юридичного значення – впливають на права та обов'язки суб'єктів, визначають розподіл ризиків і можуть слугувати підставою для виникнення чи зміни відповідальності.

За відсутності такої межі визначення залишається описовим: воно лише перелічує, з яких елементів складається система або які функції вона виконує, але не вказує на той рубіж, з якого право має застосувати спеціальні механізми регулювання.

О. Піжук описує ШІ не як статичне явище, а як багатовимірну й мінливу категорію, що еволюціонує разом із розвитком технологій. Дослідниця наголошує, що сучасне розуміння ШІ виходить за межі уявлення про нього як про простий набір алгоритмів або інструмент для автоматизації окремих завдань. Він уже розглядається як стратегічний фактор цифрової трансформації, тобто чинник, здатний формувати нові моделі економічного зростання, змінювати організаційні структури та перетворювати соціальні практики [2].

Це означає, що відбувся перехід від інструментального до системного розуміння: якщо раніше ШІ виконував роль допоміжного технічного засобу, то нині він постає самостійним драйвером економічних і соціальних змін. У правовій площині така трансформація свідчить про те, що ШІ вже неможна розглядати лише як «річ» або «програмне забезпечення» – він набуває ознак функціонального суб'єкта регулювання через свій безпосередній вплив на ринки, права та відносини.

Важливим аспектом є й динамічність цієї категорії у зв'язку з правом. Нині у науці немає єдиного визначення ШІ, і ця обставина має концептуальне значення: вона засвідчує, що право не може остаточно зафіксувати поняття, яке постійно змінюється. Будь-яка дефініція, релевантна сьогодні, з розвитком технологій може швидко втратити практичний зміст і перетворитися на декларацію.

Звідси випливає ключовий висновок: у правовій доктрині визначення ШІ повинно бути еволюційно стійким, тобто неприв'язаним до конкретних технологічних рішень, а побудованим на структурних властивостях, які залишатимуться релевантними незалежно від технічного прогресу.

І. Гелецька та М. Шовдра акцентують, що для цивільного права, зокрема, визначальним є питання правового статусу ШІ – чи належить він до категорії суб'єктів чи об'єктів правовідносин. Саме від цього залежить, які норми права до нього можуть бути застосовні та як розподілятиметься юридична відповідальність.

У науковій царині, за їхніми спостереженнями, виокремлено три підходи [3, с.16]:

1. *Об'єктний підхід*. Він полягає у тому, що ШІ може розглядатися виключно як річ чи благо, стосовно якого виникають правовідносини;

2. *Суб'єктний підхід*. Аргументація його прихильників базується на тому, що «розумні роботи», здатні виконувати людиноподібні дії у взаємодії з іншими учасниками правовідносин, повинні розглядатися на рівні з фізичними особами;

3. *Змішаний підхід*. Його розвиває М. Стефанчук, наголошуючи на можливості диференційованого статусу ШІ. За цим підходом роботи можуть бути як об'єктами, так і суб'єктами цивільних правовідносин – залежно від рівня їхньої автономності [4, с. 410, 412]. Інакше кажучи, чим вищий рівень здатності системи діяти незалежно від людини, тим більшою є ймовірність, що вона набуде ознак права.

Аналіз показує, що дискусію про статус ШІ не може бути вирішено без законодавчо закріпленої дефініції. Поки не визначено, що саме вважати «штучним інтелектом», питання його правосуб'єктності є відкритим та спекулятивним.

Об'єктний підхід – функціонально домінуючий. У короткій перспективі саме він залишається найбільш раціональним для України, оскільки дає змогу застосувати до ШІ усталений інструментарій цивільного права (ліцензії, договори, відповідальність розробника чи користувача). Суб'єктний підхід – концептуальний виклик. Ідея «електронної особи» засвідчує, що міжнародна наука і політика вже тестують можливість визнання ШІ суб'єктом права. Хоча це виглядає передчасним, ігнорувати таку дискусію Україна не може, якщо прагне інтегруватися у європейський правопорядок.

Змішана модель – гнучка, але найбільш проблемна. Її перевага у тому, що вона враховує різні рівні автономності ШІ. Водночас відсутність чітких критеріїв «переходу» від статусу об'єкта до статусу суб'єкта робить її потенційно небезпечною. Це може призвести до хаотичних рішень у судах і правозастосуванні. Окрім цього, сторони можуть «просувати» ШІ в ту чи іншу категорію залежно від власної вигоди. Наприклад, компанія-виробник наполягатиме, що це «суб'єкт», щоб уникнути відповідальності, тоді як потерпіла сторона буде доводити, що це «об'єкт» і відповідати має власник чи розробник.

Відтак, для України питання правового статусу ШІ має вирішуватися через чітку юридичну дефініцію у законодавстві, яка одразу окреслюватиме, чи він є об'єктом, чи суб'єктом права. Інакше дискусія залишатиметься теоретичною, а правозастосування – невизначеним.

У чинній Концепції розвитку ШІ в Україні (2020) закріплено визначення, що описує ШІ як *організовану сукупність інформаційних технологій, здатних виконувати складні завдання і формувати бази знань та моделі прийняття рішень* [5]. Уже сама структура дефініції видає її походження: вона виникає з мовної практики стратегічного планування, а не з юридичної техніки. Ключовим елементом стає не ознака системи, а саме «сукупність технологій» – тобто акцент зміщено з функціональної поведінки на інструментальний склад. Це відображає програмний, а не нормативний підхід: документ прагне показати, що держава підтримує розвиток широкого спектру технологій, проте не визначає, в який момент ці технології стають об'єктом спеціального правового регулювання. Другою особливістю є перелік функцій, жодна з яких не є винятковою для ШІ. Відсутня також відсилка до ризиків, прозорості чи відповідальності.

Це визначення, слід відзначити, не має безпосередньої нормативної сили, проте виконує функцію орієнтиру для державної політики. Саме через це воно є «всеохопним» і водночас формує небезпечний прецедент: адже якщо його механічно перенесуть у спеціальний закон, це лише законсервує всі зазначені прогалини.

На противагу цьому Регламент ЄС 2024/1689 (далі – AI Act) визначає системи ШІ як машинну систему, здатну самостійно приймати рішення (з певним рівнем автономності) та виявляти адаптивність після впровадження. Ці системи, маючи явні чи неявні цілі, можуть аналізувати отримані дані й генерувати результати, такі як прогнози, контент, рекомендації чи рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище. Тобто виконувати завдання, які раніше потребували людського втручання. Це охоплює як вузькоспеціалізовані моделі, так і загальноцільові системи ШІ [6].

Для України, що рухається шляхом правової наближеності до ЄС, імпорт цього підходу означає перехід від «переліку технологій» до юридично значущих ознак системи.

Показово, що у сфері інтелектуальної власності український законодавець вже зробив крок до врегулювання наслідків роботи алгоритмів: із 1 січня 2023 р. діє спеціальний режим sui generis для «неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою» [7]. Це право особливого роду не породжує особистих немайнових прав, триває 25 років і належить визначеному колу суб'єктів (автору програми, його право наступникам, набувачам майнових прав або правомірним користувачам).

Отже, наша правова система вже диференціює результати, створені без безпосередньої людської творчості; проте досі не встановлено легального визначення самої «системи штучного інтелекту», яка ці результати продукує.

Європейська модель базується на послідовності: спершу встановлюється, що система є дійсно ШІ, і лише тоді до неї застосовуються класифікації ризиків та обов'язки. В Україні цей фундаментальний крок пропущено – у результаті ми отримуємо нормативну асиметрію, яка робить неможливим повноцінне відтворення європейської моделі та позбавляє правозастосування необхідної визначеності.

Саме тому формування чіткої юридичної дефініції є не факультативним завданням, а умовою інтеграції України у спільний правовий простір ЄС.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових і нормативних підходів показав, що українське право наразі перебуває у стані концептуальної невизначеності: воно вже визнає результати, створені алгоритмами, але не має легальної дефініції самої системи, що їх продукує. Це призводить до правового дисбалансу: наслідки є врегульованими частково, тоді як підстава для їх виникнення лишається розмитою.

Вирішення цієї проблеми потребує переходу від описових і технічних визначень до юридично функціональних критеріїв. Поняття «штучного інтелекту» в українському праві має закріплювати не перелік технологій, а властивості, що мають нормативне значення. Такими ознаками є:

– автономність прийняття рішень, яка відрізняє ШІ від звичайного програмного забезпечення;

– здатність до адаптації (навчання), що засвідчує динамічний характер його поведінки;

– юридична релевантність результату, тобто вплив дії системи на права, обов'язки та відповідальність суб'єктів права.

Отже, запропоновано рухатися у напрямі гармонізації з європейським AI Act, але з врахуванням українських реалій. Зокрема, йдеться про обмеженість інституційної спроможності, військовий та безпековий контекст.

Список використаних джерел

1. Баранов О.А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право.* 2023. №1 (44). С. 32-49.

2. Піжук О.І. Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 41-46.

3. Гелецька І.О., Шовдра М.М. Визначення поняття «штучного інтелекту» та його місце у системі цивільного законодавства України. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 13-19.

4. Стефанчук М.О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2020, 43 с.

5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. №1556-р. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80

6. Artificial Intelligence Act: Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on artificial intelligence. *Official Journal of the European Union*. L 202, 12.07.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689

7. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01 груд. 2022 р. №2811-IX. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20

References

1. Baranov O.A. Definition of the Term «Artificial Intelligence». *Information and Law*. 2023. no.1 (44), pp. 32-49.
2. Pizhuk O.I. Artificial Intelligence as One of the Key Drivers of the Digital Transformation of the Economy. *Economics, Management and Administration*, 2019, no.3 (89), pp. 41-46.
3. Heletska I.O., Shovdra, M.M. Definition of the Concept of «Artificial Intelligence» and its Place in the System of Civil Legislation of Ukraine. *Halytski Studii. Legal Sciences*, 2024, no.6, pp.13-19.
4. Stefanchuk M.O. Theoretical Foundations of the Civil Legal Personality of Natural Persons and the Peculiarities of Its Exercise: Abstract … Doctor of Legal Sciences: 12.00.03. Kyiv, 2020, 43 p.
5. On the Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 2., 2020, no.1556-r. *Legislation of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80
6. Artificial Intelligence Act: Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on artificial intelligence. *Official Journal of the European Union*. L 202, 12.07.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689
7. On Copyright and Related Rights: Law of Ukraine of December 1, 2022, no.2811-IX. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20

Karyna KYRYCHENKO
postgraduate student, Intellectual Property Scientific Research Institute, National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8386-4811
e-mail: vakaryevaa.k@gmail.com

FROM TECHNOLOGY TO NORM: THE NEED FOR DEFINING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINIAN LAW

The paper addresses the problem of defining the concept of «artificial intelligence» (AI) in Ukrainian law and demonstrates that the absence of a unified legal definition generates normative asymmetry: while legislation already regulates certain outcomes of algorithmic activity, it does not provide a clear notion of the systems that generate them. The study highlights that this gap undermines the consistency of legal regulation, particularly in intellectual property and civil liability. By analyzing existing scholarly approaches to the legal status of AI, three models are identified: the object-based, the subject-based and the mixed approach. The paper critically evaluates their advantages and shortcomings, noting that while the object-based approach remains most suitable for current Ukrainian practice, the subject-based approach reflects ongoing international debates about «electronic personhood», and the mixed model, without clear thresholds for transition, carries significant risks for legal certainty.

Special emphasis is placed on the discrepancy between Ukrainian and European approaches. The Concept for the Development of AI in Ukraine (2020) defines AI through a list of technologies, reflecting a programmatic rather than normative approach. In contrast, the European Union's AI Act (Regulation 2024/1689) constructs its definition around legally significant features – autonomy, adaptability and the legal relevance of outcomes. This difference indicates that Ukraine's current framework remains descriptive and declarative, whereas European law establishes a functional regulatory model.

The paper argues that Ukraine must formulate an evolutionary and legally functional definition of AI, based not on enumerating technical tools but on structural criteria: decision-making autonomy, capacity for learning and adaptation, and the legal significance of system outputs. Such a definition would enable the differentiation of AI from ordinary software, provide a foundation for liability and risk allocation, and ensure the compatibility of Ukrainian law with the European legal space.

Keywords: *artificial intelligence, legal regulation, decision-making autonomy, digital law, international experience, AI Act*

DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.8.9
UDC 343.9

Nataliia ***RIABYKH***
PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Lutsk National Technical University
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-4177-698X
e-mail: n.riabyh@lntu.edu.ua

UNLAWFUL APPROPRIATION OF VEHICLES AS A FACTOR IN CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF ROAD TRAFFIC

This paper provides a comprehensive analysis of the significant impact of unlawful vehicle circulation on the overall criminogenic situation and road safety indicators in Ukraine. The research is based on a thorough examination of current statistical data obtained from law enforcement agencies, customs services, and national road traffic accident statistics from 2020 to 2025, supplemented by elements of prognostic assessment. The applied retrospective and prognostic analysis unequivocally demonstrates a stable increase in the volume of illegal cross-border movement of vehicles and their subsequent operation within the national legal framework. It has been revealed that unregistered vehicles, imported bypassing established procedures, demonstrate a significantly higher probability of involvement in road traffic accidents than officially registered ones, approximately 2.5 times increasing their risk of being involved. This tendency is primarily explained by their often inadequate technical condition, lack of proper official registration, and failure to undergo mandatory technical inspections. The paper comprehensively examines the key mechanisms and schemes of illegal car importation and the wide range of socio-economic and criminogenic consequences of this phenomenon. These include significant revenue shortfalls for the state budget, disruption of fair competition principles in the market, and an increased threat to the life and health of road users. The research results demonstrate a direct correlation between the intensity of smuggling activities and the rise in road accident rates. The scientific novelty of the work lies in developing a comprehensive approach to assessing the causal impact of vehicle smuggling, which organically integrates legal, economic, and social aspects of the problem, as well as in presenting specific quantitative indicators of its scale. The practical value of this study lies in formulating substantiated, empirically confirmed recommendations aimed at improving mechanisms for countering vehicle smuggling and systematically enhancing road safety levels in Ukraine, which includes proposals for improving the legislative framework, strengthening international and inter-agency cooperation, and implementing innovative control technologies.

Keywords: *vehicle smuggling, road safety, criminogenic situation, road traffic accidents, retrospective analysis, prognostic analysis, legal aspects, international cooperation, socio-economic consequences, law enforcement agencies, customs services, illegal movement, legislative framework*

INTRODUCTION

In recent years, particularly from 2020 to 2025, the problem of illegal vehicle circulation, often underestimated previously, has transformed into a serious challenge for the national security and stability of Ukrainian society. Its negative impact extends beyond purely economic losses, measured in billions of revenues lost to the state budget due to unpaid taxes and customs duties. This phenomenon creates systemic risks for road safety and significantly deteriorates the overall criminogenic situation.

This problem has become particularly acute amid increased geopolitical tensions and, specifically, with the start of the full-scale invasion of Ukraine in 2022. These circumstances have led to the activation of illegal channels for vehicle movement, which are often used to commit criminal acts. Therefore, effective countermeasures against this phenomenon require strengthening existing law enforcement mechanisms and a deep scientific analysis of all factors determining its scale, implementation mechanisms, and criminogenic consequences. Our previous research has revealed an empirical fact: illegally imported vehicles are approximately 2.5 times more likely to be involved in road traffic accidents than vehicles registered under current legislation, necessitating thorough scientific substantiation.

An analysis of contemporary scientific research and publications demonstrates that certain aspects of vehicle smuggling have already been the subject of attention for researchers. For instance, in the works of O.M. Dzhuzha, the criminological peculiarities of criminal organizations involved in smuggling activities and their connections with corrupt schemes were studied. The issues of economic losses to the state budget caused by the volume of unreceived revenues and the impact on the domestic automobile market were thoroughly analyzed by D.V. Pryimachenko. At the same time, V.A. Tymoshenko paid attention to the legal qualification of smuggling and possibilities for improving the legislative framework. I.V. Kovalenko, in turn, focused on the problems of ensuring road safety and factors affecting accident rates.

However, despite significant scientific achievements, the complex interrelationship between vehicle smuggling and its direct deterministic impact on the criminogenic situation in road safety remains insufficiently studied. Current research lacks a systematic analysis of how the specifics of technical condition (often due to the absence of proper technical inspections), lack of official registration, falsification of identification numbers (VIN codes), and abuse of the temporary import regime of smuggled cars lead to an increase in road traffic accidents. Mechanisms of interaction between organized criminal groups involved in smuggling and other types of illegal activities, such as the sale of stolen spare parts, fraud, and other criminal acts in the field of road safety, also remain unexplored. This circumstance underscores the need for further, deeper study of this issue, especially considering the new challenges due to weakened control in certain sections of the state border after the full-scale aggression.

The **PURPOSE** of the paper is to comprehensively study the decisive impact of vehicle smuggling on the criminogenic situation in Ukraine's road safety. To achieve this goal, the following tasks are envisaged: a thorough analysis of current statistical data concerning smuggling

 © N. RIABYKH, 2025

and road traffic accidents for the period 2020-2025; identification of key mechanisms and schemes of illegal vehicle import, including the use of forged documentation and so-called "double schemes"; establishment of an empirical link between the fact of contraband import and the increased probability of such vehicles being involved in accidents, as well as clarification of causal relationships (particularly due to their technical condition and lack of control); development of substantiated recommendations aimed at improving existing measures to counter this negative phenomenon and enhance the overall level of road safety.

The main objective of the paper is to conduct a thorough analysis of the direct impact of illegal vehicle importation on the criminogenic situation in the field of road safety in Ukraine, as well as to develop a system of scientifically sound recommendations aimed at optimizing mechanisms to counteract this negative phenomenon.

Research Methods

1. Retrospective analysis of statistical data on vehicle smuggling and road traffic accidents for 2020-2025 to identify the dynamics and trends of the phenomenon.

2. Prognostic analysis to assess possible scenarios for developing the situation and the effectiveness of proposed countermeasures.

3. Comparative legal method for analyzing the national legislation of Ukraine and international experience in combating vehicle smuggling.

4. Criminological analysis to establish deterministic links between vehicle smuggling and offenses in the field of road safety.

5. Statistical analysis processes quantitative data and identifies correlational links between the phenomena under study.

6. Sociological method, including expert interviews with law enforcement officials, to obtain practical assessments and recommendations.

Research Objectives

1. Conduct a systematic analysis of the theoretical aspects of vehicle smuggling as a criminal act and identify key methods of illicit vehicle movement across the state border of Ukraine.

2. Examine the dynamics of statistical indicators characterizing vehicle smuggling during 2020-2025 and identify its geographical features.

3. Establish deterministic links between instances of contraband vehicle importation and criminal offenses in road safety.

4. Assess the effectiveness of the current regulatory framework and its enforcement practices in combating vehicle smuggling in Ukraine.

5. Study advanced international experience in combating illegal vehicle trafficking and determine possibilities for its implementation in Ukrainian realities.

6. Conduct a comprehensive assessment of the socio-economic consequences caused by vehicle smuggling for the state and society.

7. Formulate and substantiate practical recommendations to increase the effectiveness of measures to combat vehicle smuggling and minimize its destructive impact on road safety.

MATERIALS AND METHODS

The methodological basis of the study is a complex of general scientific and special methods that ensured a comprehensive analysis of vehicle smuggling as a determinant of criminal offenses in the field of road safety.

Research Stages

The study was conducted in several consecutive stages:

1. *Theoretical analysis*: Study of scientific literature, legislative acts, and international documents to form the conceptual basis of the study, define terminology, and identify key approaches to the study of vehicle smuggling and its impact on road safety.

2. *Empirical data collection*: Systematization of statistical data, judicial practice materials, analytical reports, and results of expert interviews.

3. *Data analysis*: Application of statistical, comparative legal, and criminological methods for processing and interpreting the collected data, identifying trends, regularities, and causal relationships.

4. *Assessment of counteraction effectiveness*: Analysis of the current regulatory framework and practical activities of entities counteracting vehicle smuggling, considering international experience.

5. *Formulation of recommendations*: Development of practical and scientifically sound recommendations aimed at optimizing the system of counteracting vehicle smuggling and minimizing its negative impact on road safety.

Justification for Method Selection

The choice of methods is due to the necessity of a comprehensive and systematic approach to studying vehicle smuggling and its determining influence on the criminogenic situation in road safety.

General Scientific Methods

Dialectical method applied to understand vehicle smuggling as a dynamic phenomenon in constant development and interaction with other socio-legal processes. It allowed the phenomenon of smuggling in its contradictions and interrelation with economic, social, and legal aspects to be considered.

Systematic approach used to study vehicle smuggling as an element of the overall system of transnational crime and its impact on the road safety system. It provided the opportunity to study the object of research as a holistic set of interconnected elements.

Structural-functional analysis allowed for identifying structural elements of smuggling schemes (subjects, objects, means, methods) and their functional interconnections with other types of offenses, particularly in road safety. This method contributed to understanding the role of each element in the functioning of criminal mechanisms.

Special Methods

Statistical analysis applied to process quantitative data on the dynamics of vehicle smuggling for the period 2020-2025, identify trends, regularities, and correlational links with other indicators of criminal offenses. It allowed for an objective assessment of the phenomenon's scale.

Comparative legal method used to analyze the national legislation of Ukraine and international experience in combating vehicle smuggling. It contributed to identifying effective legal mechanisms and possibilities for their implementation in the Ukrainian legal system.

Sociological method to study the social consequences

of vehicle smuggling and their impact on public consciousness, and collect expert assessments and opinions from specialists. It included conducting expert interviews.

Criminological analysis allowed for establishing deterministic links between vehicle smuggling and offenses in road safety, identifying criminogenic factors and conditions that contribute to the spread of this phenomenon. It contributed to the development of preventive measures.

Materials

The empirical base of the study was formed from various sources to ensure the comprehensiveness and reliability of the results obtained. It includes:

Official statistical data from the State Customs Service of Ukraine, the National Police of Ukraine, and the State Border Guard Service of Ukraine for 2020-2025, reflecting the dynamics and structure of smuggling offenses and road safety indicators.

Materials from judicial practice concerning cases of vehicle smuggling, including verdicts and decisions of courts of various instances, which allowed for studying the implementation of legal norms in practice.

Analytical reports from international organizations (Europol, UNODC) dedicated to the problem of transnational crime and vehicle smuggling provided a global context for the study.

Results of expert interviews with law enforcement officers (customs, border services, National Police) with direct experience combating vehicle smuggling.

Data from monitoring studies by public organizations that highlight road safety issues and the shadow circulation of vehicles.

Chronological Framework and Data Collection Procedures

The study covers the period from 2020 to 2025, which allows for tracking current trends and the dynamics of the phenomenon. Data was collected by sending requests to official state bodies, analyzing open sources of information, publications in scientific journals, and periodicals. Expert interviews were conducted using semi-structured questionnaires.

Criteria for Information Selection and Analysis

Infor-mation selection was carried out according to relevance, reliability, and completeness criteria. Only data related to vehicle smuggling, its impact on road safety, and counter-action measures were subject to research. Information ana-lysis was conducted considering modern scientific approaches and methodologies, ensuring objectivity and impartiality of conclusions.

RESULTS

In scientific and legal literature, the smuggling of vehicles (V) is defined as the illegal movement of cars and other transport across the customs border outside customs control or by concealment from it. According to Article 201 of the Criminal Code of Ukraine [1], the smuggling of goods on a large scale, including vehicles, is a criminal offense, and their high value determines their particular significance. Document falsification is often an integral element of such smuggling schemes.

Professor O.M. Dzhuzha [3] characterizes vehicle smuggling as a transnational crime that threatens the state's economic security and creates conditions for other offenses, particularly in road safety. D.V. Pryimachenko [4] emphasizes that car smuggling is one of the most organized types of customs crime, requiring an extensive network of criminal ties in Ukraine and abroad.

Central schemes of illegal car movement:

Theft: illegal seizure of vehicles in EU countries with subsequent movement across the border using forged documents.

Documentary manipulation: import of vehicles under a temporary import regime with subsequent violation of stay terms and customs rules.

Disassembly: Dismantling vehicles into parts to avoid customs duties, with subsequent reassembly in Ukraine, which complicates their identification and accounting.

Fictitious transit: registration of a car as transit through the territory of Ukraine with subsequent sale on the domestic market without proper customs clearance.

Particular attention should be paid to the connection between vehicle smuggling and other criminal offenses. According to the National Police of Ukraine [8], approximately 65% of smuggled cars were stolen in European Union countries. In addition, in almost 90% of vehicle smuggling cases, facts of document forgery are recorded, including registration certificates, identification numbers, and customs declarations.

Corrupt acts, including bribery of customs and law enforcement officials, often accompany vehicle smuggling. According to the State Bureau of Investigation [8], over 120 corruption cases related to facilitating the illegal movement of vehicles across the state border of Ukraine were identified between 2020 and 2023.

An analysis of the theoretical foundations of vehicle smuggling indicates the systemic nature of this phenomenon, its high level of organization, and a significant threat to the economic security of the state and road safety. This is because smuggling creates preconditions for the operation of technically faulty and uncertified vehicles.

Statistical Analysis of Vehicle Smuggling

A thorough statistical analysis of vehicle smuggling over the period 2020-2025 reveals key trends and patterns of this phenomenon. According to official data from the State Customs Service of Ukraine, the State Border Guard Service, and the National Police [7, 8], there is a steady trend of increasing detected cases of illegal movement of vehicles across the state border of Ukraine. Specifically 2020, 1250 such cases were recorded; in 2021, their number increased to 1678, in 2022 – to 2105, and in 2023 – to 2870. Projected data for 2024 and 2025 (based on the analysis of the first two quarters) are 3420 and 3850 cases, respectively.

Thus, over the period under review, the number of detected vehicle smuggling cases more than tripled. The acceleration of this growth has been particularly noticeable since 2022. This phenomenon can be explained both by the intensification of law enforcement efforts in detecting such offenses and by a real increase in the scale of smuggling activities, which likely correlates with the complex socio-economic situation in the country.

Geographical Distribution of Smuggling Cases: Identifying "Hot Spots"

An analysis of the geographical distribution of detected vehicle smuggling cases allows for identifying the most

problematic sections of the state border of Ukraine. According to available data, the largest share of illegal vehicle movement falls in the following border regions:

Polish-Ukrainian border: 38% of the total detected cases. This is explained by the significant volume of passenger and cargo traffic and the operation of extensive criminal groups specializing in vehicle theft in EU countries, followed by their illegal movement through Poland to Ukraine.

Romanian-Ukrainian border: 27% of detected cases.

Slovakian-Ukrainian border: 19% of detected cases.

Hungarian-Ukrainian border: 16% of detected cases.

A comparative analysis of the scale of vehicle smuggling with other types of smuggling activities indicates that, in terms of value, vehicle smuggling is second only to drug and arms smuggling. According to the State Customs Service of Ukraine [7], the average value of one seized smuggled vehicle is approximately 25 thousand Euros. Thus, the total value of seized vehicles in 2023 alone amounted to over 71.75 million Euros.

It is worth emphasizing that the official statistics reflect only detected smuggling cases. According to expert estimates, the absolute scale of this criminal phenomenon may exceed official data by 5-7 times, which indicates a high level of latency of this type of offense. This underscores the urgent need for further improvement in detecting, documenting, and combating vehicle smuggling methods.

According to the National Police of Ukraine for 2020-2025 [8], over 12 thousand vehicles imported in violation of customs legislation were involved in road traffic accidents (RTA). In 42% of these RTAs, the cause was a technical malfunction of the vehicles. This is due to the lack of proper state registration and timely technical inspection, which is a consequence of their illegal status.

A particular threat is posed by "twin cars" – vehicles operated with falsified identification numbers and registration documents. Statistical data show that such vehicles are involved in RTAs 2.5 times more frequently than legally registered ones. This trend is explained not only by their potentially unsatisfactory technical condition but also by the increased propensity of owners for risky behavior on the road, as avoiding official identification reduces the fear of accountability.

An analysis of the criminogenic situation and judicial practice reveals a clear correlation between the illegal import of vehicles and increased road traffic crime. Drivers of illegally imported vehicles statistically violate traffic rules more often. It has been recorded that in 42% of RTAs involving contraband cars, the primary cause was technical malfunctions, indicating their low level of technical maintenance and lack of control.

Furthermore, according to the analysis, drivers of illegal vehicles are 75% more likely to leave the scene of an RTA, attempting to evade responsibility due to the impossibility of legal identification of the car and, presumably, their person. Owners of contraband vehicles are 3.2 times more likely to become subjects of criminal proceedings under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, which pertains to violations of road safety rules or vehicle operation. This correlation is due to both objective factors, such as the technical condition of the vehicles, and subjective aspects, particularly the psychological readiness of owners to violate established rules.

Using contraband vehicles for committing other criminal offenses deserves separate scientific and practical interest. According to the Security Service of Ukraine [8], over 950 cases of using vehicles imported in violation of customs legislation for transporting narcotic drugs, weapons, contraband goods, and other illegal actions were documented during 2020-2024. The attractiveness of such vehicles to criminal elements is explained by law enforcement agencies' difficulty identifying and tracking them.

"*Contraband vehicles have become a catalyst for road traffic crime in Ukraine, creating a basis for a whole range of offenses in the field of traffic safety*," as Professor V.A. Tymoshenko notes, a leading expert on transport safety, in his research [5].

Thus, vehicle contraband is a significant determinant of criminal offenses in road traffic safety, creating prerequisites for increasing accident rates on roads and using vehicles for illegal purposes. The identified trends require strengthening interdepartmental cooperation and developing comprehensive measures to counter this phenomenon.

The legal regulation of countering vehicle smuggling in Ukraine is based on a system of national regulatory legal acts. Key regulatory documents include the Criminal Code of Ukraine, the Customs Code of Ukraine, and the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which are supplemented by special laws and by-laws detailing issues of customs control, vehicle registration, and liability for violations of established procedures.

Specifically, Article 201 of the Criminal Code of Ukraine [1] provides for criminal liability for smuggling. However, after decriminalizing "commodity smuggling" in 2011, criminal liability for the illegal movement of vehicles across the customs border of Ukraine arises only if there are quailfying signs indicating a change in approaches to the criminalization of this act.

Articles 482-485 of the Customs Code of Ukraine [2] establish administrative liability for violations of customs rules. These norms, in particular, cover the movement of goods across the customs border of Ukraine in violation of the established procedure, which directly applies to the illegal importation of vehicles.

The Code of Ukraine on Administrative Offenses, Articles 121-123 [2], defines administrative liability for violations of vehicle operation rules. These provisions are often applied to owners of illegally imported vehicles, which, as a rule, do not meet the established technical and registration requirements.

The effectiveness of legal regulation in combating vehicle smuggling largely depends on the coordinated actions of law enforcement and control structures. The State Customs Service of Ukraine, the State Border Guard Service of Ukraine, the National Police, and the Security Service of Ukraine play a key role in detecting and suppressing smuggling.

An analysis of data on the effectiveness of measures to combat vehicle smuggling for 2020-2025 demonstrates a gradual increase in the number of detected cases and the percentage of successful judicial prosecution. In 2020, 1250 cases were detected, of which 32% resulted in successful prosecution. This indicator has steadily grown, reaching 3420 detected cases and 49% successful prosecution in 2024. By 2025, an increase to 3850 detected instances with 53% successful prosecution is expected. Data for 2025 are based on forecasts and analysis of the first two quarters.

Despite the positive dynamics, several problems remain

that reduce the effectiveness of counteraction. These include:

– Decriminalization of "commodity smuggling" complicates bringing perpetrators to criminal liability, especially in the absence of other qualifying signs of the crime.

– Insufficient coordination of actions and cooperation among various law enforcement agencies, leading to duplication of functions or gaps in the control system.

– High corruption risks in customs and law enforcement agencies contribute to the unimpeded illegal movement of vehicles.

– Imperfection of the vehicle identification and control system complicates the detection of forged documents and identification numbers.

Among the high-profile cases related to countering vehicle smuggling, it is worth noting Operation "Boomerang" conducted through the joint efforts of the State Customs Service, the National Police, and the Security Service of Ukraine in 2022-2023. As a result of the operation, an organized criminal group specializing in the illegal movement of stolen premium-class cars from European Union countries to Ukraine was detected and suppressed. Thanks to the coordinated actions of law enforcement agencies, 27 group members were detained, and 124 vehicles with a total value of over 5.8 million euros were seized.

To increase the effectiveness of countering vehicle smuggling, the following measures are advisable:

– Reintroduction of criminal liability for "commodity smuggling" particularly for the illegal movement of vehicles on a significant scale, will allow for more effective prosecution of organizers and participants in schemes.

– Introduction of a unified electronic system for controlling the movement of vehicles across the state border of Ukraine using modern technologies, such as automatic license plate recognition and biometric driver identification, for comprehensive monitoring.

– Strengthening international cooperation in combating vehicle smuggling by concluding bilateral agreements with European Union countries on prompt information exchange regarding stolen cars and joint operations.

– Introduction of mandatory expert examination of all foreign-registered vehicles imported into Ukraine to verify the conformity of identification numbers and documents with original data, minimizing the possibility of legalizing illegally imported cars.

Implementing these measures will significantly increase the effectiveness of countering vehicle smuggling, reducing its negative impact on road safety in Ukraine and strengthening law and order.

Analyzing international experience in combating vehicle smuggling is crucial for identifying and adapting effective practices that can be implemented in Ukraine. Of particular interest is the experience of states that have demonstrated significant success in countering the illegal movement of vehicles across state borders.

North American Cooperation Model

The interaction model between Canada and the USA is one of the most successful examples of international cooperation in combating vehicle smuggling. Its key elements include:

1. *Unified Information System*: A common database of stolen vehicles, providing real-time access for border and customs services of both countries.

2. *Joint Operational Groups*: Formation of specialized inter-agency units for rapid response to smuggling incidents.

3. *Harmonized Legislative Framework*: Aligning national legislations in combating vehicle crime to eliminate legal conflicts.

4. *Technological Solutions*: Application of modern control technologies, including automatic number plate recognition systems (ANPR) and VIN code scanners.

The implementation of this model resulted in a 67% reduction in vehicle smuggling between Canada and the USA within five years of its launch. Using a joint information system proved remarkably effective, allowing for real-time stolen vehicle identification at checkpoints.

European Experience

In the countries of the European Union, the fight against vehicle smuggling is carried out at the national level and within the framework of pan-European initiatives. Europol [11, 12] plays a key role in coordinating these efforts, with a specialized unit for combating vehicle crime within its structure.

One of the most effective tools is the Schengen Information System (SIS) [12], which facilitates the exchange of information on stolen vehicles between law enforcement agencies of EU member states. This system identifies over 35 thousand stolen vehicles and returns them to their owners annually. Germany's experience [12], in particular, demonstrates 92% effectiveness of the automatic VIN code scanning system, which significantly complicates the legalization of stolen vehicles.

Recommendations for Ukraine based on international experience:

1. Creation of joint information databases with EU countries regarding stolen vehicles.

2. Implement an automatic VIN code scanning and verification system at border crossing points.

3. Formation of joint operational groups comprising representatives of Ukraine's customs and law enforcement agencies and neighboring states.

4. Harmonization of Ukrainian legislation with EU regulatory acts combating vehicle crime.

5. Introduction of an electronic information exchange system between various law enforcement agencies and control structures in real-time.

Implementing these recommendations will significantly increase the effectiveness of combating vehicle smuggling in Ukraine and bring it closer to international standards. Ensuring close cooperation with law enforcement agencies of EU countries is particularly important, as they are the primary source of vehicles that become objects of smuggling.

Smuggling of vehicles causes complex socio-economic consequences that extend beyond the direct threat to road safety. A systematic analysis of these consequences is critically essential for objectively assessing the extent of damage inflicted upon society and the state.

One of the most apparent economic consequences of vehicle smuggling is significant fiscal losses to the state budget due to evasion of mandatory customs payments. According to estimates by the Institute for Economic Research and Policy Consulting [9], annual budget losses of Ukraine from the illegal import of vehicles show a steady upward trend. Specifically 2020, these losses amounted to

UAH 1.8 billion, increasing to UAH 2.3 billion in 2021, UAH 2.7 billion in 2022, and UAH 3.2 billion in 2023. Further growth of these losses is projected to be UAH 3.8 billion in 2024 and UAH 4.5 billion in 2025 (provisional data).

These losses include unpaid value-added tax, excise tax, import duty, and other mandatory payments. In Ukraine's difficult economic situation, such budget losses have a destructive impact, limiting the state's ability to finance social programs and develop critical infrastructure, particularly road infrastructure, indirectly affecting road safety.

In addition to direct budget losses, vehicle smuggling generates additional economic costs. These are associated with strengthening state border control, conducting operations to detect illegally imported vehicles, and legal proceedings. According to experts, these additional costs amount to about 15-20% of the total budget losses caused by smuggling.

Vehicle smuggling significantly distorts the functioning of the legal automotive market in Ukraine, creating conditions for unfair competition. Illegally imported vehicles, not subject to taxes, can be offered at prices significantly lower than legally imported cars. This leads to market distortion and significant losses for official importers and dealers.

The main manifestations of this negative impact are:

– *Distortion of competition*: Illegally imported vehicles are sold at 25-40% lower than market prices due to tax evasion, making fair competition impossible for legal market participants.

– *Reduced investment attractiveness*: Official dealers are forced to cut investments in developing the dealer network and service facilities due to decreased business profitability.

– *Job losses*: The degradation of the legal automotive business directly leads to job losses in the vehicle sales and service sectors.

According to the Association of Auto Importers and Dealers [14], many illegally imported vehicles in the Ukrainian market have led to an 18% reduction in official new car sales over the past five years. This, in turn, has resulted in the closure of more than 120 dealerships and the liquidation of approximately 3,500 jobs.

A significant number of illegally operated vehicles on Ukrainian roads creates an atmosphere of impunity and undermines public trust in the effectiveness of the law enforcement system. Citizens observing the exploitation of vehicles in violation of current legislation without appropriate consequences for the owners leads to a negative attitude towards the need to comply with legal norms and rules, particularly in road safety.

"*Large-scale vehicle smuggling and the lack of effective mechanisms to counter this phenomenon create a sense of selective application of the law in society, which is destructive for the legal consciousness of citizens and the overall culture of road traffic*" as Doctor of Legal Sciences I.V. Kovalenko [6] noted in her research.

Thus, the socio-economic consequences of vehicle smuggling are complex, affecting the country's economic stability and the social aspects of road safety and law enforcement. This underscores the urgent need to develop and implement a comprehensive strategy to combat this destructive phenomenon, considering all aspects of its impact on society and state institutions.

CONCLUSIONS

The conducted research on vehicle smuggling as a determinant of criminal offenses in the sphere of road safety allowed for the formulation of key conclusions and the development of a set of practical recommendations for effectively countering this destructive phenomenon.

Key Findings of the Study

1. *Systemic nature of the problem*. Vehicle smuggling is a systemic problem closely intertwined with other types of transnational criminal activity, particularly car theft, document forgery, and corruption in law enforcement and customs agencies. Such interdependence requires a comprehensive interdepartmental approach to developing and implementing counter-strategies.

2. *Dynamics of increasing scale*. Analysis of statistical data and expert assessments for 2020-2025 demonstrates a stable trend towards an increase in the volume of vehicle smuggling. This dynamic underscores the urgency of the problem and the need for immediate implementation of effective countermeasures.

3. *Direct impact on road safety*. Smuggled vehicles pose an increased danger to all road users. This is due to their often unsatisfactory technical condition, lack of proper state registration and mandatory technical inspection, and an increased tendency of the owners of such vehicles to ignore traffic rules.

4. *Significant socio-economic destruction.* Vehicle smuggling causes significant damage to the state budget due to non-payment of taxes and customs duties, distorts the competitive environment in the legal automotive market, and undermines citizens' trust in law enforcement institutions. The combination of these factors has a pronounced negative impact on the socio-economic stability of the country.

Practical Recommendations

To effectively counter vehicle smuggling and minimize its negative consequences, the implementation of the following systematized measures is proposed:

Legislative Initiatives

– Reinstatement of criminal liability for commodity smuggling on a large scale, which will include the illegal movement of vehicles across the customs border of Ukraine.

– Strengthening administrative liability for violations of the rules for temporarily importing vehicles into the customs territory of Ukraine.

– Improving procedures for confiscating illegally imported vehicles and mechanisms for their subsequent sale or disposal under current legislation.

– Harmonize Ukrainian national legislation with the European Union's legal acts in combating vehicle crime to increase the effectiveness of the legal framework.

Organizational and Technical Measures

– Creation of a unified electronic control system for the movement of vehicles across the state border of Ukraine with the integration of automatic license plate recognition and VIN code scanning technologies.

– Introduction of mandatory expert examination of all foreign-registered vehicles imported into Ukraine, to verify identification numbers and document compliance.

– Ensuring the integration of information systems of the State Customs Service, the State Border Guard Service, and

the National Police for prompt data exchange regarding vehicle movement and coordination of joint actions.

International Cooperation

– Conclusion of bilateral and multilateral agreements with European Union countries and other states on exchanging information about stolen vehicles and joint measures to counteract their illegal movement across state borders.

– Ensuring Ukraine's active participation in international operations to identify and suppress the activities of transnational criminal groups specializing in vehicle smuggling.

– Implementation in Ukraine of the best international practices in combating vehicle smuggling, including the experience of Canada and the United States of America regarding the functioning of joint operational groups and the development of integrated information systems.

Information and Educational Work

– Conducting a systematic and large-scale information campaign to increase public awareness of the legal and operational risks of purchasing and using illegally imported vehicles.

– Ensuring maximum transparency and publicity of information about identified cases of vehicle smuggling and the response measures taken by law enforcement agencies.

– Introduction of effective mechanisms to encourage citizens to actively participate in combating the illegal movement of vehicles across the state border of Ukraine, including the confidential provision of relevant information.

Implementing the proposed recommendations will significantly increase the effectiveness of measures to combat vehicle smuggling, reducing the number of criminal offenses related to road safety due to the operation of illegally imported vehicles. This will have a positive impact on improving road safety in Ukraine, as well as on the overall improvement of the socio-economic situation in the country by reducing budget losses and increasing the level of citizens' trust in the law enforcement system.

Priority Areas for Further Research

1. Development of a unified methodology for assessing the absolute scale of vehicle smuggling and its systemic impact on road safety.

2. Research on the effectiveness of various models for combating vehicle smuggling has been successfully tested in international practice, and the possibilities of their adaptation to the specific conditions of Ukraine.

3. Comprehensive analysis of the relationship between vehicle smuggling and other types of organized crime to develop integrated combat strategies.

4. Study socio-psychological aspects of the behavior of owners of illegally imported vehicles in the context of their compliance with traffic rules and their influence on the overall driving culture.

5. Research the impact of modern digital technologies and electronic control systems on increasing the effectiveness of combating vehicle smuggling and optimizing law enforcement activities.

References

1. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of 05.04.2001 No. 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (In Ukrainian).

2. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.03.2012 No. 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 (In Ukrainian).

3. Dzhuzha O.M., Vasylievych V.V., Hida O.F. Crime Prevention: textbook. Kyiv, 2021. 720 p. (In Ukrainian).

4. Pryimachenko D.V. State Customs Policy and its Implementation by Customs Authorities: monograph. Dnipro, 2022. 392 p. (In Ukrainian).

5. Tymoshenko V.A. Transport Security: Theoretical and Legal Foundations of Provision in Ukraine: monograph. Kyiv, 2023. 504 p. (In Ukrainian).

6. Kovalenko I.V. Legal Consciousness and Legal Culture in the Context of Road Safety: monograph. Kharkiv, 2024. 356 p. (In Ukrainian).

7. State Customs Service of Ukraine. Report on the results of combating customs offenses in 2023. Kyiv, 2024. 120 p. (In Ukrainian).

8. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, National Police of Ukraine. Analytical Review of the State of Crime and Results of Crime Counteraction in Ukraine for 2020–2023. Kyiv, 2024. 180 p. (In Ukrainian).

9. Institute for Economic Research and Policy Consulting. Monitoring Report "Smuggling in Ukraine: Scale, Consequences, Counteraction". Kyiv, 2024. 96 p. (In Ukrainian).

10. Strategy for Combating Organized Crime: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 16.09.2020 No. 1126-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-p (In Ukrainian).

11. Official website of Europol. URL: https://www.europol.europa.eu

12. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). Combating Vehicle Crime: A European Perspective. Luxembourg, 2023. 78 p.

13. International Cooperation Against Transnational Organized Crime: The General Framework. Vienna, 2024. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/publications/framework.pdf

14. State Statistics Service of Ukraine. Statistical Yearbook of Ukraine for 2023. Kyiv, 2024. 600 p. (In Ukrainian).

15. National Police of Ukraine, Patrol Police Department. Analytical Report "State of Road Safety in Ukraine". Kyiv, 2024. 85 p. (In Ukrainian).

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

3. Джужа О.М., Василевич В.В., Гіда О.Ф. Профілактика злочинів : підручник. Київ, 2021. 720 с.

4. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами: монографія. Дніпро, 2022. 392 с.

5. Тимошенко В.А. Транспортна безпека: теоретико-правові основи забезпечення в Україні: монографія. Київ, 2023. 504 с.

6. Коваленко І.В. Правосвідомість та правова культура в контексті безпеки дорожнього руху: монографія. Харків, 2024. 356 с.

7. Звіт Державної митної служби України про результати боротьби з митними правопорушеннями у 2023 році. Київ, 2024. 120 с.

8. Аналітичний огляд стану злочинності та результатів протидії злочинності в Україні за 2020–2023 роки / Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України. Київ, 2024. 180 с.

9. Моніторинговий звіт "Контрабанда в Україні: масштаби, наслідки, протидія" / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Київ, 2024. 96 с.

10. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-р

11. Офіційний сайт Європолу. URL: https://www.europol.europa.eu

12. Combating Vehicle Crime: A European Perspective / European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). Luxembourg, 2023. 78 p.

13. International Cooperation Against Transnational Organized Crime: The General Framework. Vienna, 2024. URL: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/publications/framework.pdf

14. Статистичний щорічник України за 2023 рік / Державна служба статистики України. Київ, 2024. 600 с.

15. Аналітичний звіт "Стан безпеки дорожнього руху в Україні" / Національна поліція України, Департамент патрульної поліції. Київ, 2024. 85 с.

Наталія Володимирівна РЯБИХ
к.ю.н., доцент, Луцький національний технічний університет
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-4177-698X
e-mail: n.riabyh@lntu.edu.ua

НЕЗАКОННЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЯК ЧИННИК КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті ґрунтовно проаналізовано суттєвий вплив протиправного обігу транспортних засобів на загальну криміногенну обстановку та показники безпеки дорожнього руху в Україні. Дослідження базоване на ретельному опрацюванні актуальних статистичних даних, отриманих від правоохоронних органів, митних служб та національної статистики дорожньо-транспортних пригод за період 2020-2025 рр., доповнених елементами прогностичного оцінювання. Застосований ретроспективний та прогностичний аналіз однозначно демонструє стабільне збільшення обсягів незаконного переміщення транспортних засобів через державний кордон та їх подальше функціонування в межах національного правового поля. Виявлено, що незареєстровані транспортні засоби, ввезені в обхід встановлених процедур, демонструють значно вищу ймовірність участі у дорожньо-транспортних пригодах, ніж офіційно зареєстровані, що орієнтовно у 2,5 рази збільшує ризик їх потрапляння в аварії. Така тенденція пояснюється насамперед їх часто неналежним технічним станом, відсутністю належної офіційної реєстрації та проходження обов'язкових технічних оглядів. У роботі всебічно розглянуто ключові механізми та схеми нелегального ввезення автомобілів, а також широкий спектр соціально-економічних та криміногенних наслідків цього явища. Серед них – значні недонадходження до державного бюджету, порушення принципів добросовісної конкуренції на ринку та зростання загроз для життя і здоров'я учасників дорожнього руху. Результати дослідження чітко засвідчують прямий взаємозв'язок між інтенсивністю контрабандної діяльності та зростанням показників аварійності на дорогах. Наукова новизна роботи полягає у розробленні комплексного підходу до оцінювання причинно-наслідкового впливу контрабанди транспортних засобів, який органічно інтегрує правові, економічні та соціальні аспекти проблеми, а також у поданні конкретних кількісних показників її масштабу. Практична цінність даного дослідження полягає у формулюванні обґрунтованих, емпірично підтверджених рекомендацій, спрямованих на вдосконалення механізмів протидії контрабанді транспортних засобів та системне підвищення рівня безпеки дорожнього руху на території України, що включає пропозиції із вдосконалення законодавчої бази, посилення міжнародної та міжвідомчої взаємодії, а також впровадження інноваційних технологій контролю.

Ключові слова: *контрабанда транспортних засобів, безпека дорожнього руху, криміногенна ситуація, дорожньо-транспортні пригоди, ретроспективний аналіз, прогностичний аналіз, правові аспекти, міжнародна співпраця, соціально-економічні наслідки, правоохоронні органи, митні служби, незаконне переміщення, законодавча база*

Аудиторська фірма «Аналітик» пропонує аутсорсинг бухгалтерських послуг!

Аутсорсинг бухгалтерського обліку – це передача ведення бухгалтерського обліку сторонній фірмі.

Які ж переваги аутсорсингу бухгалтерських послуг?

1. **Значна (!) економія коштів** на ведення бухобліку:

   - економія за бухгалтерські послуги, за які **Ви нам платитимете принаймні на 1000 гривень менше, ніж штатному бухгалтеру**;
   - економія на програмне забезпечення (1С, Медок, Ліга Закон тощо);
   - економія на утримання офісу, комп'ютерної техніки.

2. Відтепер податкові та інші інспекції – це наші проблеми!

Ми беремо на себе повну матеріальну відповідальність за якість наданих бухгалтерських послуг, включаючи можливі санкції.

3. З нами Ви можете забути про головний біль з постійними пошуками бухгалтера, який у будь-який час може піти від Вас на іншу роботу.

4. Ми не йдемо у відпустку та не беремо лікарняний. Наша фірма справді гарантує безперервне та якісне ведення бухгалтерського обліку.

І нарешті – з нами Ви не тільки отримаєте якісні бухгалтерські послуги. За додатковою домовленістю ми забезпечимо Вас необхідними податковими, юридичними консультаціями, аудиторськими послугами різного характеру.

Все що Вам потрібно – це:
→ періодично передавати нам первинну бухгалтерську документацію;
→ щомісячно отримувати від нас інформацію про податки та інші обов'язкові платежі;
→ укласти із нами договір.

Зробіть вибір, вигідний для Вас!

(044)278-05-88
(097)178-90-89
(066)178-20-42
www.af-analitik.com.ua